कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M2420(5) विषय पुराण

नाव अथ श्रीमद्ध्यात्म रामायण सुंदर कांड

लेखक/लिपीकार राम वर्णन

पृष्ठ .... काळ .... पूर्ण/अपूर्ण

४४ रात्रौ चोरवत्प्रविश्य गच्छसीति शेषः सत्वं कइत्येकः किं भवानित्यादि प्रश्नांतरम् ४५ ४६ ४७ अष्टाविंशतिपर्ययेइतियद्यपि अन्य
त्र चतुर्विंशतिमेपर्याये त्रेतायां रामावतारो ष्टाविंशतिमेपर्याये द्वापारांते कृष्णावतारइत्युक्तम् तथापि कल्पांतरपरतया विरोधपरिहा

प्रविशंतं हनूमंतं दृष्ट्वा लंका व्यतर्जयत् कस्त्वं वानररूपेण मामनादृत्य लंकिनीम् ४४ प्रविश्य चोरवद्रा
त्रौ किं भवान्कर्तुमिच्छति इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षी पादेनाभिजघान तम् ४५ हनुमानपि तां वाममुष्टिना वज्रया
हनत् तदैव पतिता भूमौ रक्तमुद्वमती भृशम् ४६ उत्थाय प्राह सा लंका हनूमंतं महाबलम् हनूमन्गच्छ भ
द्रं ते जिता लंका त्वयानघ ४७ पुराहं ब्रह्मणा प्रोक्ता ह्यष्टाविंशतिपर्यये त्रेतायुगे दाशरथी रामो नारायणोऽव्ययः
४८ जनिष्यते योगमाया सीता जनकवेश्मनि भूभारहरणार्थाय प्रार्थितोयं मयाक्वचित् ४९ सभार्यो राघवो भ्राता
गमिष्यति महावनम् तत्र सीतां महामायां रावणो पहरिष्यति ५० पश्चाद्रामेण साचिव्यं सुग्रीवस्य भविष्यति सुग्री
वो जानकीं दृष्टुं वानरान्प्रेषयिष्यति ५१ तत्रैको वानरो रात्रावागमिष्यति तेंतिकम् त्वया च भर्त्सितः सोपि त्वां हनि
ष्यति मुष्टिना ५२ तेनाहता त्वं व्यथिता भविष्यसि यदानघे तदैव रावणस्यांतो भविष्यति न संशयः ५३ तस्मात्त्व
या जिता लंका जितं सर्वं त्वयानघ रावणांतःपुरवरे क्रीडाकाननमुत्तमम् ५४

रोवसेयः ४८ योगमायात्वसीतेति ज
निष्यते इत्यन्वयः क्वचित् अवतारपूर्वकाले प्रार्थितो जनिष्यते इत्यन्वयः ४९ ५० साचिव्यं सख्यम् ५१ ५२ ५३ यतस्त्व-
याहं लंका जिता तस्मात्त्वया सर्वराक्षसकुलं जितम् अथ सीतास्थितिस्थानमाह रावणांतःपुरेति ५४ ५

५५ ५६ यतोमेराघवस्मृतिरासीदतोऽहमपिधन्या तद्भक्तसंगस्यापिदुर्लभत्वंकिंवक्तव्यमितिभावः प्रसीदतां प्रसन्नःसआस्ताम् ५७
पुस्फोर स्फुरितमभवत् भुजोवामएव स्त्रियावामांग स्फुरणंशुभसूचकंपुंसोऽशुभदमितिभावः अतींद्रियस्य इंद्रियाविषयस्यरा
मस्यदक्षांगंपुस्फोर यद्वा रामसंबंधिअतींद्रियंगुप्तंयदिंद्रियंतस्यदक्षांगंदक्षिणभागःपुस्फोर तत्स्फुरणंच स्त्रीलाभसूचकंपुंसा

तन्मध्येऽशोकवनिकादिव्यपादपसंकुला अस्तितस्यांमहावृक्षः शिंशपानाममध्यगः ५५ तत्रास्तेजान
कीघोरराक्षसीभिःसुरक्षिता दृस्त्वैवंगच्छत्वरितंराघवायनिवेदय ५६ धन्याहमप्यद्यवाचिरायराघवस्मृ
तिर्ममासीद्भवपाशमोचनी तद्भक्तसंगोऽप्यतिदुर्लभोममप्रसीदतांदाशरथिःसदाहृदि ५७ उल्लंघितेऽ
ब्धौपवनात्मजेनधरासुतायाश्चदशाननस्य पुस्फोरवामाक्षिभुजश्चतीव्रंरामस्यदक्षांगमतींद्रियस्य ५८
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेप्रथमःसर्गः१ श्रीमहादेवउवाच ततोजगा
महनुमान्लंकांपरमशोभनाम् रात्रौसूक्ष्मतनुर्भूत्वाबभ्रामपरितःपुरीम् १ सीतान्वेषणकार्यार्थीप्रविवेश
नृपालयम् तत्रसर्वप्रदेशेषुविविच्यहनुमान्कपिः २ नापश्यज्जानकींस्मृत्वाततोलंकाभिभाषितम् जगाम
हनुमान्शीघ्रमशोकवनिकांशुभाम् ३ सुरपादपसंबाधांरत्नसोपानवापिकाम् नानापक्षिमृगाकीर्णांस्वर्णप्रा
सादशोभिताम् ४

मित्याहुः ५८ इतिश्री॰सुंदरकांडेप्रथमःसर्गः१ ततइति सूक्ष्मतनुःसूक्ष्मवानररूपः१ सीतान्वेषणकार्यार्थीसी
तान्वेषणरूपकार्येच्छावान् विविच्यदृष्ट्वा २ ततोलंकावाक्यंस्मृत्वाहनूमान्शीघ्रंजगाम ३ सुरपादपाः कल्पवृक्षादयः ४ ७

फलैरानम्राणिशाखाग्राणियेषांतैः पादपैः ५ अभ्रंलिहमत्युच्चं चैत्यप्रासादंदेवतास्थानविशेषम् अत्युच्चत्वान्मणिस्तंभादियुतत्वाच्चविस्म
यम् ६ समतीत्येतिचैत्यप्रासादमितिशेषः ७ अत्यंतनिबिडपत्रत्वादेवाहृष्टआतपोयत्रजनैस्तम् स्वर्णवर्णविहंगमैः पक्षिभिराकीर्णव्याप्तमि
त्यर्थेमयूरव्यंसकादित्वात्समासः ८ एकवेणींहरणादिनावधिसंस्कारहितामित्यर्थः यद्वाशोभार्थमन्यदावेणीत्रयबंधःपुरतोद्वयंपश्चादेकेति

फलैरानम्रशाखाग्रपादपैःपरिवारिताम् विचिन्वन्नूजानकींतत्रप्रतिवृक्षंमरुत्सुतः ५ ददर्शाभ्रंलिहंतत्रचै
त्यप्रासादमुत्तमम् दृष्ट्वाविस्मयमापन्नोमणिस्तंभशतान्वितम् ६ समतीत्यपुनर्गत्वाकिंचिद्दूरंसमारुतिः द
दर्शशिंशपावृक्षमत्यंतनिबिडच्छदम् ७ अदृष्टातपमाकीर्णस्वर्णवर्णविहंगमम् तन्मूलेराक्षसीमध्येस्थितां
जनकनंदिनीम् ८ ददर्शहनुमान्वीरोदेवतामिवभूतले एकवेणींकृशांदीनांमलिनांबरधारिणीम् ९ भूमौश
यानांशोचंतींरामरामेतिभाषिणीम् त्रातारंनाधिगच्छंतीमुपवासकृशांशुभाम् १० शाखांतच्छदमध्यस्थो
ददर्शकपिकुंजरः कृतार्थोऽहंकृतार्थोऽहंदृष्ट्वाजनकनंदिनीम् ११ मयैवसाधितंकार्यंरामस्यपरमात्मनः ततः
किलकिलाशब्दोबभूवांतःपुराद्बहिः १२ किमेतदितिसंलीनोवृक्षपत्रेषुमारुतिः आयांतंरावणंतत्रस्त्रीजनैः
परिवारितम् १३ दशास्यंविंशतिभुजंनीलांजनचयोपमम् दृष्ट्वाविस्मयमापन्नोपत्रखंडेव्यलीयत १४ राव
णोराघवेणाशुमरणंमेकथंभवेत् सीतार्थमपिनायातिरामःकिंकारणंभवेत् १५

संप्रतितुसंस्काररराहित्यात्पृष्ठलंबिनी
एकैवेत्यर्थः दीनांस्वजनविरहाद्दीनामिवशोचंतींआत्मानमितिशेषः ९ १० शाखानामंतेप्रांतेयेच्छदाःपत्राणि तेषांमध्यस्थः तद्दर्शनजा
नंदाभिनयःकृतार्थइत्यादि ११ १२ किमेतत् किंजन्योयंशब्दः अलीयत तद्दर्शनेनकरिष्यमाणकार्यभंगभियेतिभावः १४ १५

इत्येवंचिंतयन् रावणोराघवेणेतिश्लोकोक्तंचिंतयन्नित्यंसदाहृदिराममेवध्यायन्नास्तइतिशेषः अतस्तस्मिन्दिनेपररात्रौहनूमत्प्रवेशदिन रात्रिसंबंध्यपररात्रेइत्यर्थः समासांताभावस्तदनित्यत्वात् १६ स्वप्नेनिद्रासमयेरामादिष्टः कश्चिद्वानरोलंकामागत्य वृक्षाग्रस्थोऽनुपश्यति सीतामितिशेषः १७ इतिअद्भुतंस्वप्नंदृष्ट्वाअयंस्वप्नःकदाचित्सत्योभवेत् अतस्तत्रसीतासमीपंगत्वाएवंकरोमीति अचिंतयदितिशेषः १८ यदचिंतयत्तदाह जानकीमिति विध्येतिल्यबार्षः तांवाक्शरैर्विध्वानितरांदुःखितांकरोमि तद्दृष्ट्वावानरोरामायनिवेदयतु एवंहिरा

इत्येवंचिंतयन्नित्यंराममेव सदाहृदि तस्मिन्दिनेऽपररात्रौरावणोराक्षसाधिपः १६ स्वप्नेरामेणसंदिष्टःकश्चि दागत्यवानरः कामरूपधरःसूक्ष्मो वृक्षाग्रस्थोऽनुपश्यति १७ इतिदृष्ट्वाद्भुतस्वप्नंस्वात्मन्येवानुचिंत्यसः स्वप्नः कदाचित्सत्यःस्यादेवंतत्रकरोम्यहम् १८ जानकींवाक्शरैर्विध्यदुःखितांनितरामहम् करोमिदृष्ट्वारामायनि वेदयतुवानरः १९ इत्येवंचिंतयन्सीतासमीपमगमद्द्रुतम् नूपुराणांकिंकिणीनांश्रुत्वाशिंजितमंगना २० सीता भीतालीयमानास्वात्मन्येवसुमध्यमा अधोमुखयश्रुनयनास्थितारामार्पितांतरा २१ रावणोऽपितदासीता मालोक्याहसुमध्यमे मांदृष्ट्वाकिंवृथासुभ्रुस्वात्मन्येवविलीयसे २२ रामोवनचराणांहिमध्येतिष्ठतिसानुजः कदाचिद्दृश्यतेकैश्चित्कदाचिन्नैवदृश्यते २३ मयातुबहुधालोकाःप्रेषितास्तस्यदर्शने नपश्यंतिप्रयत्नेनवी क्ष्यमाणाःसमंततः २४

मः शीघ्रमागच्छेदितिभावः १९ नूपुराणिपादभूषणानि किंकिण्योजघनभूषणानिशिंजितंशब्द म् २० भीतासीतारूपांगनास्वात्मन्येवस्वशरीरेएवलीयमानास्थितेत्यन्वयः रामेऽर्पितंस्थापितमंतरंचित्तंयया २१ किमाह तदाह सुमध्यमेइत्यादि २२ २३ लोकाश्चाररूपाःप्रयत्नेनसमंततोवीक्ष्यमाणाअपिरामंनपश्यंति २४ ५ ५ ४

त्वयिनिस्पृहेणइच्छाहीनेनपूर्णकामत्वादित्यांतरोऽर्थः त्वयासदालिंगितोऽपिध्यानेनसदाहृदिचिंतनात् अतएवसमीपस्थोऽपि यद्वा श
क्तिशक्तिमतोरभेदात्सदालिंगितोविभुत्वाच्चसमीपस्थोयद्यपि २५ तथाप्यस्यरामस्यहृदयेत्वयि त्वद्विषयेस्नेहो नजायते अतएवेय
त्कालंत्वदुपेक्षातस्येतिभावः सर्वत्रसमत्वात्तस्यनक्वापिस्नेहइति तत्त्वंकिंच त्वत्कृतान् सर्वभोगांस्त्वयास्ववृत्तिद्वारोपनीतान् सर्वभोगा
न् सर्वविषयान् तथात्वद्गुणान् सुखसंकल्पकामादीन् भुंजानोऽपिअहंभोक्तेतिनजानाति तथाभिमानराहित्यात् अतएवकृतघ्नः अ

किंकरिष्यसिरामेणनिस्पृहेणसदात्वयि त्वयासदालिंगितोऽपिसमीपस्थोऽपिसर्वदा २५ हृदयेऽस्यनचस्नेह
स्त्वयिरामस्यजायते त्वत्कृतान्सर्वभोगांश्चत्वद्गुणानपिराघवः २६ भुंजानोऽपिनजानातिकृतघ्नोनिर्गु
णोऽधमः त्वमानीतामयासाध्वीदुःखशोकसमाकुला २७ इदानीमपिनायातिभक्तिहीनःकथंव्रजेत्
निःसत्वोनिर्ममोमानीमूढःपंडितमानवान् २८ नराधमंत्वंहिसुखंकिंकरिष्यसिभामिनि त्वय्यतीवसमा
सक्तंमांभजस्वासुरोत्तमम् २९

तएवनिर्गुणः योहिगुणवान्सउपकारंमनुतएव अधमःउपकारविस्मरणात् किंचनधमतिशब्द
विषयोभवतीत्यधमशब्दवाच्यइतियाथत्कृतघ्नत्वाद्युपपादयति त्वमिति २६ २७ यतस्त्वयिभक्तिहीनोऽतःकथंव्रजेत् स्वस्थानतः त्वत्सविधा
णार्थमिमंदेशमित्यर्थः निःसत्वोनिर्बलः निर्ममोममताहीनः त्वयिइयंममेतिबुद्धिहीनः २८ नराधमंपंचम्यर्थेबहिर्व्रीहिरितिकश्चित् किं
करिष्यसि तादृशेऽनुरागेणकिंप्रयोजनमित्यर्थः असुरोत्तममितिनराधमव्यतिरेकउक्तः २९ ५ ५

देवगंधर्वनागानां तद्योषितामित्यर्थः नियोक्त्री प्रभुतया आज्ञापयित्री प्रतिपद्यसे अंगीकरोषि ३० निधाय तृणमंतरे पतिव्रतायाः साक्षा
त्परपुरुषेण वार्तालापस्यानौचित्यादिति भावः त्वं च तृणतुल्य इति द्योतयितुं च ३१ शुनीवेत्युपमया अत्यंतं पराक्रमराहित्यं सूचित
म् ३२ अचिरादिति छेदः अल्पेनैव कालेनेत्यर्थः यदा रामशराघातैर्विदारितवपुर्भवान् भविष्यतीति शेषः ३३ तदा रामं मानुषं ज्ञा

देवगंधर्वनागानां यक्षकिन्नरयोषिताम् भविष्यसि नियोक्त्री त्वं यदि मां प्रतिपद्यसे ३० रावणस्य वचः श्रु
त्वा सीतामर्षसमन्विता उवाचाधोमुखी भूत्वा निधाय तृणमंतरे ३१ राघवाद्बिभ्यता नूनं भिक्षुरूपं त्वया
धृतम् रहिते राघवाभ्यां त्वं शुनीव हविरध्वरे ३२ हृतवानसि मां नीच तत्फलं प्राप्स्यसेऽचिरात् यदा रामश
राघातविदारितवपुर्भवान् ३३ ज्ञास्यसे मानुषं रामं गमिष्यसि यमांतिकम् समुद्रं शोषयित्वा वा शरैर्ब
द्ध्वाथ वारिधिम् ३४ हंतुं त्वां समरे रामो लक्ष्मणेन समन्वितः आगमिष्यत्यसंदेहो द्रक्ष्यसे राक्षसाधम ३५
त्वां सपुत्रं सहबलं हत्वा नेष्यति मां पुरम् श्रुत्वा रक्षःपतिः क्रुद्धो जानक्याः परुषाक्षरम् ३६ वाक्यं क्रोधसमा
विष्टः खड्गमुद्यम्य सत्वरः हंतुं जनकराजस्य तनयां ताम्रलोचनः ३७ मंदोदरी निवार्याह पतिं पतिहितेर
ता त्यजैनां मानुषीं दीनां दुःखितां कृपणां कृशाम् ३८

स्य सि यमांतिकं च गमिष्यसि शरैः समुद्रं शोषयित्वा वा अथवा अद्भ्यवा
रिधिं बद्ध्वा सेतुबंधेनेति शेषः ३४ तदागमनं च लक्ष्मणमनुपदमेव द्रक्ष्यसे इत्यन्वयः ३५ जानक्याः परुषाक्षरं वाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धो भवदिति शेषः ३६ ५
ततः क्रोधसमाविष्टः खड्गमुद्यम्य जनकराजतनयां हंतुमुद्यतोऽभवदिति शेषः ३७ अन्यानुरक्तत्वात्तद्वियोगाच्च दैन्यादिविशिष्टाम् ३८

यात्वामेववरयंतित्ताबह्व्यः संतीतियोजना मदेनकाममदेनमत्तेमदयुक्तेइवलोचनेयासांताः ३९ सकामनामद्विषयकामनासहितासतीय
थामेवशगाभविष्यति नतुबलात्तथायतध्वमित्यन्वयः तर्जनंभीषणं आदरणंसांत्वं ४०४१ कुरुतपक्कांकुरुतेत्यर्थः ४२ स्वतर्जनैःस्वबुद्धि
कल्पितभीषणोपायैः स्वकैर्योग्यैर्वा ४३ इदंसांत्वस्याप्युपलक्षणंतदेवाह तत्रैकेति ४४ भीषणान्याह अपराचेति किंविलंबेन

देवगंधर्वनागानांबह्व्यःसंतिवरांगनाः त्वामेववरयंत्युच्चैर्मदमत्तविलोचनाः ३९ ततोब्रवीद्दशग्रीवोराक्षसी
र्विकृताननाः यथामेवशगासीताभविष्यतिसकामना तथायतध्वंत्वरितंतर्जनादरणादिभिः ४० द्वि
मासाभ्यंतरेसीतायदिमेवशगाभवेत् तदासर्वसुखोपेताराज्यंभोक्ष्यतिसामया ४१ यदिमासद्वयादू-
र्ध्वंमच्छय्यांनाभिनंदति ततोमेप्रातराशायहत्वाकुरुतमानुषीम् ४२ इत्युक्त्वाप्रययौस्त्रीभीरावणोंतःपु
रालयम् राक्षस्योजानकीमेत्यभीषयंत्यःस्वतर्जनैः ४३ तत्रैकाजानकीमाहयौवनंतेवृथागतम् रावणे
नसमासाद्यसफलंतुभविष्यति ४४ अपराचाहकोपेनकिंविलंबेनजानकीम् इदानींछिद्यतामंगंविभज्य
चपृथक्पृथक् ४५ अन्यातुखड्गमुद्यम्यजानकींहंतुमुद्यता अन्याकरालवदनाविदार्यास्यमभीषयत् ४६
एवंतांभीषयंतीस्ताराक्षसीर्विकृताननाः निवार्यत्रिजटावृद्धाराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ४७ शृणुध्वंदुष्टराक्ष
स्योमद्वाक्यंवोहितंभवेत् ४८ नभीषयध्वंरुदतींनमस्कुरुतजानकीम् इदानीमेवमेस्वप्नेरामःकमललोचनः ४९

अस्यावधेइतिशेषः जानकीमिदानीमेवछेद्यतां अस्याअंगंपृथक्पृथक्विभज्यपच्यतामितिशेषः ४५ ४६ ४७ मद्वाक्यंशृणुध्वं
यच्छ्रुतंसद्वोहितंभवेत् ४८ वाक्यमाहनेति इदानीमेवमेमयारामःस्वप्नेदृष्टइत्यन्वयः ४९ ७ ७ ७

कथंदृष्टस्तदाह आरूढोतिसमागतः संयुक्तः ५० स्वांकेजानकीमारोप्य अगस्त्यपर्वतस्य मूर्द्धनिऊर्ध्वभागेस्थितोदृष्टः एवंरामविषयंशु
भस्वप्नमुक्त्वारावणविषयमनिष्टस्वप्नमाह रावणइति ५१ वदनमालिकांस्वमुंडमालांस्वहस्तेकृत्वागाहदित्यर्थः नन्वेवंकिंलंकाऽ
राक्षसैवभविष्यतीत्याशंक्यनेत्याह बिभीषणइति रामस्यसेवांकरोति एवंविधःस्वप्नेदृष्टोऽनःसोत्रराज्यंकर्तेत्याह सर्वथेत्यादि

आरूढोरावतंशभ्रंलक्ष्मणेनसमागतः दग्ध्वालंकापुरींसर्वांहत्वारावणमाहवे ५० आरोप्यजानकींस्वांके
स्थितोदृष्टोऽगमूर्द्धनि रावणोगोमयन्हदेतैलाभ्यक्तोदिगंबरः ५१ अगाहत्पुत्रपौत्रैश्चकृत्वावदनमालि
काम् बिभीषणस्तुरामस्यसन्निधौदृष्टमानसः ५२ सेवांकरोतिरामस्यपादयोर्भक्तिसंयुतः सर्वथारावण
रामोहत्वासकुलमंजसा ५३ बिभीषणायाधिपत्यंदत्वासीतांशुभाननाम् अंकेनिधायस्वपुरींगमिष्यतिन
संशयः ५४ त्रिजटायावचःश्रुत्वाभीतास्ताराक्षसस्त्रियः तूष्णीमासंस्तत्रतत्रनिद्रावशमुपागताः ५५ त
र्जिताराक्षसीभिःसासीताभीतातिविह्वला त्रातारंनाधिगच्छंतीदुःखेनपरिमूर्च्छिता ५६ अश्रुभिःपू
र्णनयनाचिंतयंतीदमब्रवीत् प्रभातेभक्षयिष्यंतिराक्षस्योमांनसंशयः इदानीमेवमरणंकेनोपायेनमे
भवेत् ५७ एवंसुदुःखेनपरिप्लुतासाविमुक्तकंठंरुदतीचिराय आलंब्यशाखांकृतनिश्चयामृतौनजान-
तीकंचिदुपायमंगना ५८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेद्वितीयःसर्गः २

५२ ५३ ५४ ५५ त्रातारमप्राप्नुवतीदुःखेनमूर्च्छितामूर्च्छितेवाश्रुयुक्तनेत्राचिंतयंतीदमात्मनासहाब्रवीत् ५६ ५७ मृतौकृत
निश्चयामरणस्यकंचिदुपायंकमप्युपायमजानतीशाखामालंब्यचिरायातिष्ठदितिशेषः ५८ इतिश्रीम॰ सुंदरकांडे॰ द्विती॰ २ ६

ततस्तदुपायंनिश्चित्याहोद्बंधनेनवेति१ उद्बंधनसाधनमाह दीर्घवेणीति अथानंतरं एवंमरणायनिश्चितबुद्धिंजानकींविलोक्येत्यन्वयः २किंचिद्विचार्यअयंवचनावसरइतिनिश्चित्यसूक्ष्मरूपःसन् जानक्यास्तस्याएवश्रोत्रगंयथाभवतितथाशनैःशनैरभाषतेत्यन्वयः ३ तद्वचआह इक्ष्वाक्विति ४ लक्षणैःसामुद्रिकोक्तोत्तमलक्षणैः शत्रुहाशत्रुघ्नाख्यइत्यर्थः ५ ६ रावणेननीतेत्यन्वयः ७मार्गमाणः

श्रीमहादेवउवाच उद्बंधनेनवामोक्ष्येशरीरंराघवंविना जीवितेनफलंकिंस्यान्ममरक्षोधिमध्यतः १दीर्घवेणीममात्यर्थमुद्बंधायभविष्यति एवंनिश्चितबुद्धिंतांमरणायाथजानकीम् २विलोक्यहनुमान्किंचिद्विचार्यैनदभाषत शनैःशनैःसूक्ष्मरूपोजानक्याःश्रोत्रगंवचः ३ इक्ष्वाकुवंशसंभूतोराजादशरथोमहान् अयोध्याधिपतिस्तस्यचत्वारोलोकविश्रुताः ४ पुत्रादेवसमाःसर्वेलक्षणैरुपलक्षिताः रामश्चलक्ष्मणश्चैवभरतश्चैवशत्रुहा ५ज्येष्ठोरामःपितुर्वाक्याद्दंडकारण्यमागतः लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाभार्ययासह ६उवासगौतमीतीरेपंचवट्यांमहामनाः तत्रनीतामहाभागासीताजनकनंदिनी ७ रहितेरामचंद्रेणरावणेनदुरात्मना ततोरामोऽतिदुःखार्तोमार्गमाणोऽथजानकीम् ८ जटायुषपक्षिराजमपश्यत्पतितंभुवि तस्मैदत्वादिवंशीघ्रंऋष्यमूकमुपागमत् ९ सुग्रीवेणकृतामैत्रीरामस्यविदितात्मनः तद्भार्याहारिणंहत्वावालिनंरघुनंदनः १०

अन्वेषयन् ८ दिवंस्वर्लोकं तल्लोकवासमितियावत् ९ रामस्यसंकल्पमात्रात्सर्वसाधकस्यनवानरमैत्र्याःप्रयोजनमित्यौद्धत्यपरिहारायसुग्रीवेणकृतेत्युक्तंनतुरामेणकृतेति तद्भार्याहारिणं सुग्रीवभार्याहारिणम् १०

अ॰रा॰टी॰ ७

मित्रकार्यं सुग्रीवकृतमित्रत्वकार्यं सहायभूतान् समानीय नानापर्वतादिभ्यो दूतैर्वानरान् किष्किंधां समानाय्य ११ तान् वानरान्
सीतायाः परिमार्गणे तन्निमित्तं परितः प्रेषयामासेत्यन्वयः १२ समुद्रमुल्लंघ्य लंकानगरीं दृष्ट्वा तत्र तत्र जानकीं विचिन्वन् अन्वे
षयन् शनैः क्रमेणाशोकवनिकां दृष्ट्वा तत्र तां विचिन्वन् शिंशपातरुं दृष्टवान् अत्र शिंशपामूले जानकीमद्राक्षमतोऽत्रागतोऽहम् कृतकृ
त्यः संवृत्त इति शेषः १३ १४ १५ वायुनेति तस्य जगत्क्रियासाक्षित्वात्तेन कथितत्वसंभावना १६ स्वप्नो वेत्यादिविकल्पत्रयं सत्यस्वमभ्र

राज्येऽभिषेच्य सुग्रीवं मित्रकार्यं चकार सः सुग्रीवस्तु समानाय्य वानरान् वानरप्रभुः ११ प्रेषयामास परितो-
वानरान् परिमार्गणे सीतायास्तत्र चैकोऽहं सुग्रीवसचिवो हरिः १२ संपातिवचनाच्छीघ्रमुल्लंघ्य शतयो
जनम् समुद्रं नगरीं लंकां विचिन्वन् जानकीं शुभाम् १३ शनैरशोकवनिकां विचिन्वन् शिंशपातरुम् अ
द्राक्षं जानकीमत्र शोचन्तीं दुःखसंप्लुताम् १४ रामस्य महिषीं देवीं कृतकृत्योऽहमागतः इत्युक्त्वोपररा
माथ मारुतिर्बुद्धिमत्तरः १५ सीता क्रमेण तत्सर्वं श्रुत्वा विस्मयमाययौ किमिदं मे श्रुतं व्योम्नि वायुना समु
दीरितम् १६ स्वप्नो वा मे मनोभ्रान्तिर्यदि वा सत्यमेव तत् निद्रा मे नास्ति दुःखेन जानाम्येतत्कुतो भ्रमः १७
येन मे कर्णपीयूषं वचनं समुदीरितम् स दृश्यतां महाभागः प्रियवादी ममाग्रतः १८

मातिरिक्तं किं वितर्कं मे भाजनकं वाक्यमित्यर्थः तत्र दुःखहेतुना निद्राभावात्स्वप्नस्यासंभवः भ्रमोऽपि नेत्याह जानाम्येतत् एतत्पदार्थ
जातं यथास्थितस्वरूपेण जानामि अतो न भ्रमसंभवः यद्वा भ्रांतिः स्वाज्ञाने भ्रमत्वं न विकल्पयति मम च तथा विकल्पोऽतो न भ्रम इति
भावः १७ तस्मात्सत्यत्वमेव निश्चित्याह येनेति मम माग्रतो दृश्यतां म माग्रतो भूत्वात्मानं दर्शयत्वित्यर्थः १८ ७ ७

सुं॰कां॰ ५

तत्ररवंडतः १९ भाषायांचिमनाचिमनीकलविंकःचटकः चटकः कलविंकःस्यात्तस्यस्त्रीचटकातयोःपुमपत्येचाटकैरः स्त्र्यपत्येचटकैव साइत्यमरः पीतवर्णोवानरः पीतवानरः २० २१ २२ शंकांरावणत्वशंकांपरमात्मनइतितत्स्वरूपाभिज्ञत्वेनतद्दासत्वसत्यतामत्यायनाय

श्रुत्वातज्जानकीवाक्यंहनुमान्पत्ररवंडतः अवतीर्यशनैःसीतापुरतःसमवस्थितः १९ कलविंकप्रमाणांगोरक्तास्यःपीतवानरः ननामशनकैःसीतांप्रांजलिःपुरतःस्थितः २० दृष्ट्वातंजानकीभीतारावणोयमुपागतः मांमोहयितुमायातोमाययावानराकृतिः २१ इत्येवंचिंतयित्वासातूष्णीमासीदधोमुखी पुनरप्याहतांसीतांदेवियत्त्वंविशंकसे २२ नाहंतथाविधोमातस्त्यजशंकांमयिस्थितां दासोऽहंकोसलेंद्रस्यरामस्यपरमात्मनः २३ सचिवोऽहंहरींद्रस्यसुग्रीवस्यशुभप्रदे वायोःपुत्रोहमखिलप्राणभूतस्यशोभने २४ तच्छ्रुत्वाजानकीप्राहहनूमंतंकृतांजलिम् वानराणांमनुष्याणांसंगतिर्घटतेकथम् २५ यथात्वंरामचंद्रस्यदासोऽहमितिभाषसे तामाहमारुतिःप्रीतोजानकींपुरतःस्थितः २६ ऋष्यमूकमगाद्रामःशबर्यानोदितःसुधीः सुग्रीवोऋष्यमूकस्थोदृष्टवान्रामलक्ष्मणौ २७ भीतोमांप्रेषयामासज्ञातुंरामस्यहृद्गतम् ब्रह्मचारीवपुर्धृत्वागतोहंरामसन्निधिम् २८ ज्ञात्वारामस्यसद्भावंस्कंधोपरिनिधायतौ नीत्वासुग्रीवसामीप्यंसख्यंचाकरवंतयोः २९

२३ २४ २५ यथात्वंदासोऽहमितिभाषसे तथावानरमनुष्ययोः संगतिःप्रतीयते सात्रकथंघटतइत्यर्थः २६ शबर्येतिभगवतासद्वृत्तांतेशबरींप्रतिपृष्टेसति तयासुग्रीवसमीपंगच्छ ससीतामार्गणंकरिष्यति इतितयोक्तइत्यर्थः २७ भीतोवालिप्रेरितत्वभ्रांत्या २८ तौरामलक्ष्मणौसख्यंच अकरवम् कारितवानित्यर्थः अंतर्भावितण्यर्थः २९ ७

तंवालिनंजघान वानराणांराज्येऽभ्यषेचयत् सुग्रीवमित्यन्वयः ३० स सुग्रीवोभवत्याः परिमार्गणे तन्निमित्तंवानरान्प्रेषयामास ३१ ३२ अशे
षंकार्यंत्वयिस्थितं त्वमेवसकलकार्यसाधनेसमर्थः मेमम ३३ मेएतदंगुलीयकंसीतायैपरिज्ञानार्थंरामीयएवायमितिनिश्चयार्थं-
दीयतांमन्नामाक्षरमुद्रितंमन्नामाक्षरमुद्रयायुतम् ३४ ३५ नमस्कृत्वामुद्रिकांददौपुनर्नमस्कृत्वाचदूरास्थितः अनेनदानवेलायांकिंचित्समी

सुग्रीवस्यहृताभार्यावालिनातंरघूत्तमः जघानैकेनबाणेनततोराज्येऽभ्यषेचयत् ३० सुग्रीवंवानराणांसः
प्रेषयामासवानरान् ३१ दिग्भ्योमहाबलान्वीरान्भवत्याः परिमार्गणे गच्छंतराघवोदृष्ट्वामामभाषतस्सा
दरम् ३२ त्वयिकार्यमशेषंमेस्थितंमारुतनंदन ब्रूहिमेकुशलंसर्वंसीतायैलक्ष्मणस्यच ३३ अंगुलीयकमेत
न्मेपरिज्ञानार्थमुत्तमम् सीतायैदीयतांसाधुमन्नामाक्षरमुद्रितम् ३४ इत्युक्त्वाप्रददौमह्यंकराग्रादंगुलीय
कम् प्रयत्नेनमयानीतंदेविपश्यांगुलीयकम् ३५ इत्युक्त्वाप्रददौदेव्यैमुद्रिकांमारुतात्मजः नमस्कृत्वास्थि
तोदूराद्बद्धांजलिपुटोहरिः ३६ दृष्ट्वासीताप्रमुदितारामनामांकितांतदा मुद्रिकांशिरसाधृत्वास्रवदानंद
नेत्रजा ३७ कपेमेप्राणदातात्वंबुद्धिमानसिराघवे भक्तोसिप्रियकारीत्वंविश्वासोस्तितवैवहि ३८ नो
चेन्मत्सन्निधिंचान्यंपुरुषंप्रेषयेत्कथम् हनूमन्दृष्टमखिलंममदुःखादिकंत्वया ३९

पमुपसृतइतिज्ञायते ३६ मुद्रिकांदृष्ट्वाप्रमुदिताजाता ततःशिरसाधृत्वास्रवदानंदनेत्रजाजाता स्रवंति आनंदेननेत्रजान्यश्रूणिय
स्याः सा ३७ कपेमुद्रिकारक्षणाद्बुद्धिमांस्त्वंमेप्राणदातासिराघवेभक्तोऽसि तस्यप्रियकारीचासि अतोराघवस्यतवैवविश्वासो स्ती-
तिमन्येच ३८ विश्वासतांयुक्त्यासाधयति नोचेत् त्वयिविश्वासश्चेन्नस्यात् तदान्यमविश्वस्तंपुरुषरूपंत्वांकथंमत्सन्निधिंप्रेषयेत् ३९

यथामेमथिराघवस्यदयाजायेततथासर्वराक्षसीकृततर्जनादिकथयेत्यर्थः मासद्वयेति अग्रेमरणमेव सदग्रेएवरावणेनतथाप्रतिज्ञा
तत्वादितिभावः ४० तदेवाहनागमिष्यतीति ४१ वानरानीकपैः सार्द्धमत्रागत्यरावणमुक्तविशेषणंहत्वायदिमांप्रभुर्मोचयेत् तत्कृतबं
धनादितिशेषः ४२ तत्तदावीरवर्णय बाह्मणेश्चवर्णितंतस्यवीर्यंसदृशंभवेत् तथावर्णितंभवेत् अन्यथाविपरीतमेवेत्यर्थः ४३ अतस्त

सर्वंकथयरामाययथामेजायतेदया मासद्वयावधिप्राणाःस्थास्यंतिममसत्तम ४० नागमिष्यतिचेद्रामोभक्ष
यिष्यतिमांखलः अतःशीघ्रंकपींद्रेणसुग्रीवेणसमन्वितः ४१ वानरानीकपैः सार्द्धंहत्वारावणमाहवे सपुत्रं
सबलंरामोयदिमांमोचयेत्प्रभुः ४२ तत्तस्यसदृशंवीर्यंवीरवर्णय वर्णितम् यथामांतारयेद्रामोहत्वाशीघ्रंद
शाननम् ४३ तथायतस्वहनुमन्वाचाधर्ममवाप्नुहि हनुमानपिताम्माहदेविदृष्टोयथामया ४४ रामःसलक्ष्म
णःशीघ्रमागमिष्यतिसायुधः सुग्रीवेणससैन्येनहत्वादशमुखंबलात् ४५ समानेष्यतिदेवित्वामयोध्यांना
त्रसंशयः तमाहजानकीरामःकथंवारिधिमाततम् ४६ तीर्त्वायास्यत्यमेयात्मावानरानीकपैःसह हनूम
नाहमेस्कंधावारुह्यपुरुषर्षभौ ४७ आयास्यतःससैन्यश्चसुग्रीवोवानरेश्वरः विहायसाक्षणेनैवतीर्त्वावा
रिधिमाततम् ४८ निर्दहिष्यतिरक्षौघांस्त्वत्कृतेनात्रसंशयः अनुज्ञांदेहिमेदेविगच्छामित्वरयान्वितः ४९

येति वाचावचनकृतरामप्रेरणया धर्मंबंदीमोक्षजनम् यथायथारूपोदृष्टःतथाजानेशीघ्रमागमिष्यतीत्यादि ४४ ४५ तंहनूमंतं
जानक्याह किमाहरामइत्यादि ४६ हनूमानुत्तरयति मेस्कंधावित्यादि ४७ आततंविस्तीर्णम् ४८ ४९ ७

भ्रात्रासह रामं द्रष्टुं गच्छामि गत्वा च तवांतिकमागंतुं त्वरयामि राघवः यथा मां विश्वसेत् जानकीं सर्वथा दृष्टवानिति तथा किंचिदभि
ज्ञानं देहि ५० ततोहं समुत्सुकः रामदर्शनोत्सुकः प्रयत्नेन तद्दत्ताभिज्ञानं रक्षन् गंता राघवसमीपमिति शेषः किंचिद्विचार्य तद्वच
सोत्युक्त्वं विचार्य ५१ ५२ ५३ ऐंद्रः इंद्रलोकस्थः काकरूपधर इंद्रपुत्र इत्यर्थः आमिषं मांसम् ५४ एतत् त्वत्सार्दांगुष्ठविदारणम्

द्रष्टुं रामं सह भ्रात्रा त्वरयामि तवांतिकम् देवि किंचिदभिज्ञानं देहि मे येन राघवः ५० विश्वसेन्मां प्रयत्नेन
ततो गंतास्मि समुत्सुकः ततः किंचिद्विचार्याथ सीता कमललोचना ५१ विमुच्य केशपाशांते स्थितं चूडामणिं ददौ अ
नेन विश्वसेद्रामस्त्वां कपींद्र सलक्ष्मणः ५२ अभिज्ञानार्थमन्यच्च वदामि तव सुव्रत चित्रकूटगिरौ पूर्वमेक
दा रहसि स्थितः मदंके शिर आधाय निद्राति रघुनंदनः ५३ ऐंद्रः काकस्तदागत्य नखैस्तुंडेन चासकृत् मत्पा
दांगुष्ठमारक्तं विददारामिषाशया ५४ ततो रामः प्रबुध्याथ दृष्ट्वा पादं कृतव्रणम् केन भद्रे कृतं चैतद्विप्रियं मे दुरा
त्मना ५५ इत्युक्त्वा पुरतोऽपश्यद्वायसं मां पुनः पुनः अभिद्रवंतं रक्तास्य नखतुंडं चुकोप ह ५६ तृणमेकमुपादा
य दिव्यास्त्रेणाभियोज्य तत् चिक्षेप लीलया रामो वायसोपरि तज्ज्वलत् ५७ अभ्यद्रवद्वायसश्च भीतो लोकान्
भ्रमन् पुनः इंद्रब्रह्मादिभिश्चापि न शक्यो रक्षितुं तदा ५८ रामस्य पादयोरग्रेऽपतद्भीत्या दयानिधेः शरणागतमा
लोक्य रामस्तमिदमब्रवीत् ५९

म् ५५ मां पुनः पुनरभिद्रवंतमित्यन्वयः रक्तमास्यं नखतुंडं यस्य सः तम् ५६ ५७ ज्वलत्तत् अभिमंत्रितं तृणं १
वायसमभ्यद्रवत् स वायसोऽपि भीतः लोकान् ऐंद्रब्रह्मांतान् भ्रमत्तत्र तैरपि यदा रक्षितुं शक्यो नाभवत्तदा ५८ रामपदाग्रेऽपतत् ५९

ततःकाकोगतइतिशेषः एवंपौरुषवानपिसराघवः ६० इदानीमपिएवमवस्थायामपियदुपेक्षतेतत्किमर्थम् ६१ जानाति वर्तमानसाक्षी
प्येलट् ज्ञास्यतीत्यर्थः ६२ यथात्वंसूक्ष्मवपुस्तथासर्वेऽपिवानराभवादृशाः भवद्वदेवसूक्ष्मवपुषइतिमहावपुर्भीराक्षसैर्युद्धमसंभावितमि
त्यर्थः ६३ श्रुत्वातद्वचनंसीतायाइतिशेषः देव्यैसीतायै ६४ ६५ त्वांराक्षस्योद्रक्ष्यंति दृष्ट्वाचरावणंकथयिष्यंति एवंसतिकोवेदकिंभावीत्याशयः

अमोघमेनदस्त्रंमे दत्त्वैकाक्षमितोव्रज सव्यंदत्त्वाततःकाकएवंपौरुषवानपि ६० उपेक्षतेकिमर्थंमामिदानींसो
पिराघवः हनूमानपिताम्नाहश्रुत्वासीताशुभाषितम् ६१ देवित्वांयदिजानातिस्थितामत्ररघूत्तमः करिष्यतिक्ष
णाद्भस्मलंकांराक्षसमंडिताम् ६२ जानकीप्राहतंवत्सकथंत्वंयोत्स्यसेऽसुरैः अतिसूक्ष्मवपुःसर्वेवानराश्चभवा
दृशाः ६३ श्रुत्वातद्वचनंदेव्यैपूर्वरूपमदर्शयत् मेरुमंदरसंकाशंरक्षोगणविभीषणम् ६४ दृष्ट्वासीताहनूमंतंम
हापर्वतसन्निभम् हर्षेणमहताविष्टाप्राहतंकपिकुंजरम् ६५ समर्थोऽसिमहासत्वद्रक्ष्यंतित्वांमहाबलम् राक्ष
स्यः स्वस्तिशुभःपंथागच्छरामांतिकंद्रुतम् ६६ बुभुक्षितःकपिःप्राहदर्शनात्पारणंमम भविष्यतिफलैःसर्वैस्तवदृष्टौ
स्थितैर्हिमे ६७ तथेत्युक्तःसजानक्याभक्षयित्वाफलंकपिः ततःप्रस्थापितोगच्छज्जानकींप्रणिपत्यसः किंचिद्दूर
मथोगत्वास्वात्मन्येवान्वचिंतयत् ६८ कार्यार्थमागतोदूतःस्वामिकार्याविरोधतः अन्यत्किंचिदसंपाद्यगच्छत्यधमएव
सः ६९

अतोरामांतिकंद्रुतंगच्छतेपंथाःशुभोस्तुइतिशेषः ६६ कपिर्जानकींप्राहाहंबुभुक्षितोऽस्मि अतस्तवदर्शनान्ममपारणमुचितमितिशे
षः नन्वहंरिक्ताकेनत्वांपारयामीतिशंकायामाह तवदृष्टौस्थितैःफलैर्मेपारणाभविष्यतीत्यर्थः ६७ ततस्तयाप्रस्थापितोजानकींप्रणिप
त्यागच्छत् अन्वचिंतयत् अन्वचिंतयत् अडभावआर्षः ६८ अन्यत्किंचित् स्वाम्याज्ञप्तादधिकमुत्कृष्टंकर्मेत्यर्थः ६९

अन्यत्किंचित्वीरकर्म रावणंहत्वासंभाष्यचेत्यन्वयः ७० वृक्षखंडान् वृक्षसमूहान् उत्पाट्यनिर्वृक्षामकरोत् ७१ सीताश्रयनगंशिंशप रूपम् शून्यंवृक्षैरितिशेषः विपिनंवनवृक्षान् ७२ ७३ दुःखशोकाभ्यांयुक्ताहमेनंनजानामि ७४ ७५ वानराकृतिदेहभृत् वानरदेहसद

अतोहंकिंचिदन्यच्चकृत्वाहत्वाहरावणम् संभाष्यचततोरामदर्शनार्थंव्रजाम्यहम् ७० इतिनिश्चित्यमनसा वृक्षखंडान्महाबलः उत्पाट्याशोकवनिकांनिर्वृक्षामकरोत्क्षणात् ७१ सीताश्रयनगंत्यक्त्वावनंशून्यंचकार सः उत्पाटयंतंविपिनंदृष्ट्वाराक्षसयोषितः ७२ अपृच्छञ्जानकींकोसौवानराकृतिरुद्भटः ७३ जानक्युवाच भवत्य एवजानंतिमायांराक्षसनिर्मिताम् नाहमेनंविजानामिदुःखशोकसमाकुला ७४ इत्युक्तात्वरितंगत्वाराक्षस्यो भयपीडिताः हनूमताकृतंसर्वंरावणायन्यवेदयन् ७५ देवकश्चिन्महासत्वोवानराकृतिदेहभृत् सीतयासहसंभाष्यत्वशोकवनिकांक्षणात् ७६ उत्पाट्यचैत्यप्रासादंबभंजामितविक्रमः प्रासादरक्षिणःसर्वान्हत्वातत्रैववर्तस्थिवान् तच्छ्रुत्वातूर्णमुत्थायवनभंगंमहाप्रियम् ७७ किंकरान्प्रेषयामासनियुतंराक्षसाधिपः निर्भग्नचैत्यप्रासादप्रथमांतरसंस्थितः ७८ हनुमान्पर्वताकारोलोहस्तंभकृतायुधः किंचिल्लांगूलचलनोरक्तास्योभीषणाकृतिः ७९

शदेहइत्यर्थः वानरेएवंपराक्रमासंभवादेवमुक्तिः अशोकवनिकांक्षणादुत्पाट्य तैरेवचैत्यप्रासादंबभंज ७६ तस्थिवान्स्थितः महाप्रियंमहच्चतदप्रियंचेत्यर्थः ७७ नियुतंदशकोट्यः निर्भग्नोयश्चैत्यप्रासादःतस्यप्रथमंयदंतरम् १०
प्रथमायाभूमिस्तत्रसंस्थितः ७८ लोहस्तंभएवकृतमायुधंयेनसः किंचिल्लांगूलचलनइतिस्वभावोक्तिः ७९ ५

तेकिंकरानामराक्षसाः ८० भीषणाकृतिंहनूमंतंदृष्ट्वेत्यन्वयः ८१मुद्गरोत्र लोहस्तंभः ८२ ८३सरावणः ८४ ८५ राक्षसान्रावण
प्रेषणीयान् ८६ आकाशेप्रथममुत्पपात ततोगगनादवतरन्मूर्ध्निमुद्गरेणाताडयत् ८७ ८८ ८९ इंद्रजितंप्रतित्वंहंतुंगच्छेतिभं

आपतंतंमहासंघंराक्षसानांददर्शसः चकारसिंहनादंचश्रुत्वातेसुमुहुर्मुहुः ८० हनूमंतमथोदृष्ट्वारा
क्षसाभीषणाकृतिम् निर्जघ्नुर्विविधास्त्रौघैः सर्वराक्षसघातिनम् ८१ ततउत्थायहनुमान्मुद्गरेणसमंततः
निष्पिपेषक्षणादेवमशकानिवयूथपः ८२ निहतान्किंकरान्श्रुत्वारावणःक्रोधमूर्छितः पंचसेनापतींस्तत्र
प्रेषयामासदुर्मदान् ८३ हनूमान्पितान्सर्वान्लोहस्तंभेनचाहनत् ततःक्रुद्धोमंत्रिसुतान्प्रेषयामाससस
सः ८४ आगतानपितान्सर्वान्पूर्ववद्वानरेश्वरः क्षणान्निःशेषतोहत्वालोहस्तंभेनमारुतिः ८५ पूर्वस्थानमु
पाश्रित्यप्रतीक्षन्राक्षसान्स्थितः ततोजगामबलवान्कुमारोक्षःप्रतापवान् ८६ तमुत्पपातहनुमान्दृष्ट्वाका
शेसमुद्गरः गगनात्त्वरितोमूर्ध्निमुद्गरेणव्यताडयत् ८७ हत्वातमक्षंनिःशेषंबलंसर्वंचकारसः ८८ ततःश्रुत्वा
कुमारस्यवधंराक्षसपुंगवः क्रोधेनमहताविष्टइंद्रजेतारमब्रवीत् ८९ पुत्रगच्छाम्यहंतत्रयत्रास्तेपुत्रहारिपुः हत्वा
तमथवाबध्वाआनयिष्यामिनंदितिकम् ९० इंद्रजित्पितरंप्राहत्यजशोकंमहामते मयिस्थितेकिमर्थंत्वंभाष
सेदुःखितंवचः ९१ बध्वानेष्येद्रुतंतातवानरंब्रह्मपाशतः इत्युक्त्वारथमारुह्यराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ९२

ग्यंतरेणाहपुत्रेतिहत्वेत्युक्त
हंतुमशक्यत्वंविचार्याह बध्वावेति ९० दुःखितंवचः आज्ञाकर्तुरभावइवेतिभावः ९१ ब्रह्मपाशतः ब्रह्मास्त्राभिमंत्रितैः पाशैरित्यर्थः ९२

१३ हनूमंतंशिलीमुखैर्विध्वासिंहनादमकरोदित्यन्वयः १४ विध्वेत्यस्यैवविवरणंशिरोभागमित्यादिभेदयित्वेत्यंतम् १५ सिंहनादमक
रोत् इंद्रजिदितिशेषः १६ १७ १८ यस्यरामस्यनामयेप्राणिनोजपंतितेऽज्ञानजन्यकर्मकृतंबंधनंसंसारंपरिमुच्य सद्यएवशिवाख्यंतत्
पदंसच्चिदानंदाख्यंयांति १९ तस्यरामस्यपदांबुजध्यातामारुतिर्यतःसदैवनिर्मुक्तानिसमस्तानिबंधनानिकर्माणियस्यतादृशोभव

जगामवायुपुत्रस्यसमीपंवीरविक्रमः ततोऽतिगर्जितंकृत्वास्तंभमुद्यम्यवीर्यवान् १३ उत्पपातनभोदेशंगरुत्मा
निवमारुतिः ततोऽभ्रमंतंनभसिहनूमंतंशिलीमुखैः १४ विध्वातस्यशिरोभागमिषुभिश्चाष्टभिःपुनःहृदयं
पादयुगलंषड्भिरेकेनवालधिम् १५ भेदयित्वाततोघोरंसिंहनादमथाकरोत् ततोऽतिहर्षाद्धनुमांस्तंभमुद्यम्य
वीर्यवान् १६ जघानसारथिंसाश्वंरथंचाचूर्णयत्क्षणात् ततोऽन्यंरथमास्थायमेघनादोमहाबलः १७ शीघ्रंब्रह्मा
स्त्रमादायबध्वावानरपुंगवम् निनायनिकटंराज्ञोरावणस्यमहाबलः १८ यस्यनामसततंजपंतियेऽज्ञानक
र्मकृतबंधनंक्षणात् सद्यएवपरिमुच्यतत्पदंयांतिकोटिरविभास्वरंशिवम् १९ तस्यैवरामस्यपदांबुजंसदा
हृत्पद्ममध्येसुनिधायमारुतिः सदैवनिर्मुक्तसमस्तबंधनःकिंतस्यपाशैरितरैश्चबंधनैः १०० इतिश्री
मदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेतृतीयःसर्गः ३ श्रीमहादेवउवाच यांतंकपींद्रं
धृतपाशबंधनंविलोकयंतंनगरंविभीतवत् अताडयन्मुष्टितलैःसुकोपनाःपौराःसमंतादनुयांतईक्षितुम् १

ति अतस्तस्यपाशैरितरैर्वाबंधनैःकिंदुःखमितिशेषः १०० इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण॰सेतौसुंदरकांडेतृतीयःसर्गः ३
धृतंस्वहस्तेनपाशबंधनंयेनतादृशंविशेषेणभीतवत् नगरंलंकांविलोकयंतंईक्षितुंकपींद्रंद्रष्टुंतमेवानुपश्चाद्यांतइतिपौरविशेषणम् १

क्षणमात्रसंगमंक्षणमात्रंसंगमः स्वसंबंधोयस्यतादृशामेनंहनूमंतंब्रह्मास्त्रंकर्तृहत्वाब्रह्मवरेणत्वांमदस्त्रंनपीडयिष्यतीतिब्रह्मदत्तव
रेणासत्वरंगतंहनूमान् तद्बंधनंज्ञात्वाऽपिफल्गुरज्जुभिर्धृतोऽपिकार्यविशेषस्यकर्तव्यरावणदर्शनादिरूपस्यगौरवात् बद्धइवयथाविस्य
र्थः २ सभांतरस्थस्यसभामध्यस्थस्य तंहनूमंतं बलारिजित् इंद्रजित् ब्रह्मवरेणब्रह्मवरलब्धब्रह्मास्त्रेणसमागतः बंधपीडामसोढ

ब्रह्मास्त्रमेनंक्षणमात्रसंगमंकृत्वागतंब्रह्मवरेणसत्वरम् ज्ञात्वाहनूमानपिफल्गुरज्जुभिर्धृतोऽयथौकार्यवि
शेषगौरवात् २ सभांतरस्थस्यचरावणस्यतंपुरोनिधायाहबलारिजित्तदा बद्धोमयाब्रह्मवरेणवानरःस
मागतोऽनेनहतामहासुराः ३ यद्युक्तमत्रार्यविचार्यमंत्रिभिर्विधीयतामेषनलौकिकोहरिः तततोविलो-
क्याहसराक्षसेश्वरःप्रहस्तमग्रेस्थितमंजनाद्रिभम् ४ प्रहस्तपृच्छैनमसौकिमागतःकिमत्रकार्यंकु
तएववानरः वनंकिमर्थंसकलंविनाशितंहताःकिमर्थंममराक्षसाबलात् ५ ततःप्रहस्तोहनुमंतमाद
रात्पप्रच्छकेनप्रहितोऽसिवानर भयंचतेमास्तुविमोक्ष्यसेमयासत्यंवदस्वाखिलराजसन्निधौ ६ ततो
तिहर्षात्पवनात्मजोरिपुंनिरीक्ष्यलोकत्रयकंटकासुरम् वक्तुंप्रचक्रेरघुनाथसत्कथांक्रमेणराममनसास्मरन्मुहुः
७

ण्णुःस्वस्वयमेवागतइत्यर्थः तद्वृत्तांतमाह अनेनेत्यादि ३ एषहरिर्नलौकिकइति तत्पराक्रमकथनं अंजनाद्रिभंअंजनाचलवत्श्या
मकांतिम् ४ कुतःकस्माद्देशादागतइतिशेषः ५ विमोक्ष्यसे अस्माद्बंधनात्प्राणभयाच्चेतिशेषःअखिलराजसन्निधौअखिल
लोकराजस्यरावणस्यसन्निधावित्यर्थः ५ ७ ५ ५ ७ ७

देवगणादीनाममित्रशत्रो आदिनानागादिसंग्रहः अशेषहृत्स्थितेः अशेषहृदयेषु स्थितिर्यस्य सर्वान्तर्यामिण इत्यर्थः अनेनतव
ततः कथमपि नमोक्ष इति सूचितम् किंच त्वन्मूर्त्यं चिकार्षोस्तस्यैव प्रेरणया सीता हृतेति सूचितम् ८ सराघवः सुग्रीवमैत्रीं कृत्वा वा-
लिनं निहत्य तं महत्पराक्रमं सुग्रीवमेव वानराणामधिपतिं चकार अनेन रामस्य कृतोपकारत्वात्तन्निमित्तं सुग्रीवः सर्ववानरैर्लं
कां रोत्स्यत्येवेति सूचितम् मित्रभार्यापहारिणं त्वत्तोप्यधिकबलं वालिनं योहतवान् सत्वां सर्वथा हनिष्यत्येवेति सूचितम् ९ सोऽपि

शृणु स्फुटं देवगणाद्यमित्र हे रामस्य दूतोऽहमशेषहृत्स्थितेः यस्याखिलेशस्य हृताधुना त्वया भार्या स्वना
शाय शुनेव सन्हविः ८ स राघवोऽभ्येत्य मतंगपर्वतं सुग्रीवमैत्रीमनलस्य सन्निधौ कृत्वैकबाणेन निहत्य
वालिनं सुग्रीवमेवाधिपतिं चकार तम् ९ स वानराणामधिपो महाबली महाबलैर्वानरयूथकोटिभिः रामेण
सार्द्धं सह लक्ष्मणेन भोः प्रवर्षणेऽमर्षयुतोऽवतिष्ठते १० संचोदितास्तेन महाहरीश्वरा धरासुतां मार्गयितुं दिशो
दश तत्राहमेकः पवनात्मजः कपिः सीतां विचिन्वन्शनकैः समागतः ११ दृष्टा मया पद्मपलाशलोचना सीता
कपित्वाद्विपिनं विनाशितम् दृष्ट्वा ततोऽहं रभसा समागतान्मां हंतुकामान् धृतचापसायकान् १२ मया हता
स्ते परिरक्षितं वपुः प्रियो हि देहोऽखिलदेहिनां प्रभो ब्रह्मास्त्रपाशेन निबध्य मां ततः समागमन्मेघनिनादनामकः
१३

रावणसंबोधनम् प्रवर्षणे तदाख्ये पर्वते अमर्षयुतस्त्वद्विषयक्रोधयुतोऽवतिष्ठते १० धरासुतां जानकीम् अनेन किमागत इ
त्यस्य चोत्तरं दत्तम् ११ वननाशनकारणमाह कपित्वादिति चंचलस्वभावत्वादित्यर्थः राक्षसहननहेतुमाह दृष्ट्वेति १२ १२
वपुः स्वशरीरं परिरक्षितम् तत्र हेतुः प्रियो हीति १३

त्यक्त्वागतंब्रह्मास्मीतिशेषः बन्धुइवागतः तथागमनेहेतुर्हितंप्रवक्तुकामइति तवतत्सवचनेकिंनिमित्तमतआह करुणेति १४ विवे
कतः विवेकेन सदसद्विवेकेनलोकस्यगतिंधर्मात्स्वर्गोऽधर्मान्नरकइत्येवंरूपांविचार्यराक्षसींबुद्धिंत्यजेत्यर्थः संसृतेः संसाराद्योमोक्षस्तस्य
हेतुकींहेतुभूतांविनयादित्वादीकञ् ईदृशींदैवींदेवप्रोक्तांगतिंमार्गंपरपीडातोनिवृत्तिरूपंमार्गंसमाश्रयदेहिनः स्वस्यात्यंतहितायेत्यर्थः १५
ननुतस्मिन्मार्गेममनाधिकारइतिचेन्नब्राह्मणत्वादिनातत्सत्त्वमित्याह त्वमिति उत्तमवंशसंभवत्वस्यविवरणं पौलस्त्यपुत्रोसीति यदितेदेह
एवात्मेतिबुद्धिस्तथापिपश्यविचारयत्वंराक्षसोनासि उत्तमवंशसंभवत्वेनब्राह्मणत्वादितिभावः आत्मबुद्ध्यादेहातिरिक्तआत्मेतिबुद्ध्या
राक्षसोनहिभवसीतिकिमुवक्तव्यमितिशेषः १६ एवंसर्वथाराक्षसत्वाभावंप्रसाध्याह शरीरेति शरीरंस्थूलंबुद्धिःसूक्ष्मशरीरंइंद्रियाणि

त्यक्त्वैवमांब्रह्मवरप्रभावनस्त्यक्त्वागतंसर्वमवैमिरावण तथाप्यहंबन्धुइवागतोहितंप्रवक्तुकामःकरुणारसार्द्रधीः
१४ विचार्यलोकस्यविवेकतोगतिंनराक्षसींबुद्धिमुपैहिरावण दैवींगतिंसंसृतिमोक्षहेतुकींसमाश्रयात्यंतहितायदेहि
नः १५ त्वंब्राह्मणोह्युत्तमवंशसंभवःपौलस्त्यपुत्रोऽसिकुबेरबांधवः देहात्मबुद्ध्यापिचपश्यराक्षसोनास्यात्मबुद्ध्या
किमुराक्षसोनहि १६ शरीरबुद्धींद्रियदुःखसंततिर्नतेनचत्वंनचनिर्विकारतः अज्ञानहेतोश्चतथैवसंततेरसत्त्वम-
स्याःस्वपतोहिदृश्यवत् १७ चक्षुरादीनितज्जन्यादुःखसंततिराधिव्याधिजादुःखेषूपलक्षणं कामादेरपिसातेतवनतेषांचित्तधर्म
त्वात् त्वंचतदाश्रयश्चित्तंतेनेतिशेषपूरणेनव्याख्येयं तस्याचेतनत्वादितिभावः नन्वात्मनएवदुःखाद्यस्तुइतिनचेदतदतआह तवनिर्विकार
तः विकाराभावान्निर्विकारंततः तवविकाराभावात् दुःखादिमत्त्वेचविकारप्रसंगः एवंचात्मनोविक्रियत्वप्रतिपादकश्रुतिविरोधस्ताश्चश्रुत
यः पूर्वंबहुशोलिखिताः नन्वेवमहंदुःखीत्यादिप्रतीतेः कागतिरत्राह अज्ञानहेतोरितिस्वपतः पुरुषस्यप्रतिभासमानस्यापिदृश्यस्ययथा
सत्त्वंतथाआत्मस्वरूपाज्ञानरूपाद्धेतोर्भासमानायाअस्याःसंततेर्दुःखसंततेर्वस्तुतोऽसत्त्वमेवैवंचाहंदुःखीत्यादिप्रतीतिःस्वप्नकालिकतत्त्व
प्रतीतिवद्भ्रमएवेतिभावः १७

नन्वेवं सत्यं वस्तु किमपि नास्त्येव किं अस्तीत्याह इदंतु सत्यमिति तत्स्वरूपं त्वित्यर्थः एतत्तव विक्रियानास्ति अविकारी चेतन एवैकः सत्यः ननु विकारहेतुज्ञानमपि सत्यमेव नेत्याह तेविकारहेतुर्नच सत्य इति शेषः तत्र हेतुमाह अद्वयत्वतः एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेत्यद्वैतप्रतिपादकश्रुतिविरोधात् तथाहि सतोऽद्वितीयस्य निषेध इति भावः ननु चित्तसंबंधान्ममदुःखमस्त्येवेति चेन्नेत्याह यथा सर्वगतमपि नभः पृथिव्यादिरूपगंधादिभिर्नलिप्यते सूक्ष्मत्वात् तथा देहगतोऽपि चिन्नसमानाधिकरणोऽपि यतः सूक्ष्मकोऽतिसूक्ष्मोऽतस्तद्गतदुःखादिभिर्वस्तुतो नलिप्यते एवंच नीलं नभ इत्यादिप्रतीतिवदहं दुःखीत्यादिप्रतीतिर्भ्रम एवेति भावः ननु तर्हि मुक्तसंसारिव्यवस्था किं नास्त्येव नास्तीत्या

इदंतु सत्यं तव नास्ति विक्रिया विकारहेतुर्नच तेद्वयत्वतः यथा नभः सर्वगतं नलिप्यते तथा भवान्देहगतोऽपि सूक्ष्मकः देहेंद्रियप्राणशरीरसंगतस्त्वात्मेति बुद्ध्याखिलबंधभाग्भवेत् १८ चिन्मात्रमेवाहमजोहमक्षरोह्यानंदभावोहमिति प्रमुच्यते देहोप्यनात्मा पृथिवीविकारजो न प्राण आत्माऽनिल एष एव सः १९

ह देहेत्यादि देहोऽत्र सूक्ष्मः शरीरं स्थूलं तत्संगतस्तदविवेकाग्रहात् तेष्वेवयाऽऽत्मबुद्धिस्तयाखिलबंधभाग्भवेत् अविवेक एवमुख्यं संसारकारणमिति भावः १८ ननु तर्हि मुक्तिर्दुर्लभेति शंकायां तत्कारणमाह चिन्मात्रमिति विवेकज्ञानमेव मोक्षकारणमिति तन्माह तत्राद्यार्द्धेनात्मनि जडवैधर्म्यमुक्तम् अजत्वेनोत्पत्तिराहित्यं अक्षरत्वेनाविनाशित्वम् आनंदभावः तद्रूपः देहादौ तद्वैधर्म्यमाह देहोपीति पृथिवीविकारैस्तत्परमाणुभिर्जनित इति अनात्मा अनेनाचेतनत्वजन्यत्वादिवैधर्म्यमुक्तम् प्राणोऽप्यात्मा नयत एषो बहिर्दृश्यमानो जडोऽनिल एव समाणोयः प्राणः स वायुरिति श्रुतेः १९ १३

७ ७

मनोपिनात्मेत्याह मनोपीति नोइत्यस्यात्मेतिशेषः नातस्तत् अहंकारस्यविकारः नचापिबुद्धिरिति बुद्धिरहंकारोपिनात्मा यतः प्रकृतेः
विकारान्महतोजायतइति प्रकृतेर्विकारजा आत्मनिउक्तमेववैधर्म्यंदार्ढ्यायपुनराह आत्मेत्यादि सएवेश्वरः अनेनचेतनानेकत्वं
नेतिदर्शितम् २० निरंजनइत्यस्यैवव्याख्या सदाउपाधितोमुक्तः उपाधिभूतचित्तधर्मैर्दुःखादिभिरलिप्तइत्यर्थः एवमात्मानंज्ञात्वाइ
तः संसाराद्विमुच्यते नन्वीदृशज्ञानमेव कथंस्यात्तत्राहातोऽहमिति मोक्षस्यात्यंतिकंसाधनंनियतंसाधनमित्यर्थः २१ प्रतिज्ञातमाह

मनोप्यहंकारविकारएवनो नचापिबुद्धिः प्रकृतेर्विकारजा आत्माचिदानंदमयोऽविकारवान्देहादिसंघाद्व्यति
रिक्तईश्वरः २० निरंजनोमुक्तउपाधितः सदाज्ञात्वैवमात्मानमितोविमुच्यते अतोऽहमात्यंतिकमोक्षसा
धनंवक्ष्येशृणुष्वावहितोमहामते २१ विष्णोर्हिभक्तिः सुविशोधनंधियस्ततोभवेज्ज्ञानमतीवनिर्मलम् वि
शुद्धतत्त्वानुभवोभवेत्ततः सम्यग्विदित्वापरमंपदंव्रजेत् २२ अतोभजस्वाद्यहरिंरमापतिंरामंपुराणंप्रकृ
तेः परंविभुम् विसृज्यमौर्ख्यंहृदिशत्रुभावनांभजस्वरामंशरणागतप्रियम् सीतांपुरस्कृत्यसपुत्रबां
धवोरामंनमस्कृत्यविमुच्यसेभयात् २३

विष्णोर्हीतिधियश्चित्तस्यानित्यानित्यविवेकद्वाराज्ञानं आत्माचिदानंदम
यइत्यादिनोक्तं ततः तद्विषयनिदिध्यासनतः विशुद्धतत्त्वानुभवोभवेत् अपरोक्षसाक्षात्कारोभवेत् तंपरमंपदंब्रह्मसायु
ज्यम् २२ उपसंहरति अतइति यस्यभक्तिर्ज्ञानसाधनं सविष्णुरयमेव तद्बोधकेविशेषणे हरिंरमापतिमिति ननुदशरथपु
त्रोयंनसइत्यत्राह प्रकृतेःपरमित्यादि दशरथपुत्रत्वादितु कल्पितमित्याशयः मौर्ख्यंअयंमनुष्यइतिबुद्धिरूपं तत्कृताशत्रुत्वेन
भावनांचविसृज्य भजस्वसंप्रतियुक्तम् भजनप्रकारमाह सीतामिति २३ ७ ७ ७

अथव्यतिरेकमुखेनतत्तद्भावनाप्रकारमाह राममिति हृदिस्थमित्यनेनांतर्यामितयाप्रेरकत्वमुक्तम् सुखस्वरूपोऽद्वितीयोमत्प्रेरक इत्येवमभावयन्नित्यावत् दुःखरूपास्तरंगमालायस्यतस्य २४ नोचेत् मदुक्ताकरणे तेनज्वलंतमात्मानमरक्षिता लुटरूपं किंच स्वकृतैःपातकैः सीताहरणादिभिररिवत् आत्मानमधोधोनयसि नयिष्यसीत्यर्थे आर्षम् विमोक्षशंकातत्संभावनापि नभविष्य

रामंपरात्मानमभावयन्जनोभक्त्याहृदिस्थंसुखरूपमद्वयम् कथंपरंतीरमवाप्नुयाज्जनोभवांबुधेर्दुःखतरंगमालिनः २४ नोचेत्त्वमज्ञानमयेनवह्निनाज्वलंतमात्मानमरक्षितारिवत् नयस्यधोधःस्वकृतैश्चपातकैर्विमोक्ष्यशंकानचतेभविष्यति २५ श्रुत्वामृतास्वादसमानभाषितंतद्वायुसूनोर्दशकंधरोऽसुरः अमृष्यमाणोऽतिरुषाकपीश्वरंजगादरक्तांतविलोचनोज्वलन् २६ कथंममाग्रेविलपस्यभीतवत्प्लवंगमानामधमोऽसिदुष्टधीः कएषरामःकतमोवनेचरोनिहन्मिसुग्रीवयुतंनराधमम् २७ त्वांचाद्यहत्वाजनकात्मजांततोनिहन्मिरामंसहलक्ष्मणंततः सुग्रीवमग्रेबलिनंकपीश्वरंसवानरंहन्म्यचिरेणवानर ॥ श्रुत्वादशग्रीववचःसमारुतिर्विवृद्धकोपेनदहन्निवासुरम् २८ नमेसमारावणकोटयोऽधमारामस्यदासोऽहमपारविक्रमः श्रुत्वातिकोपेनहनूमतोवचोदशाननोराक्षसमेकमब्रवीत् २९

नीत्यर्थः २५ अमृतास्वादेति तदास्वादेन समानआस्वादोयस्य तादृशंभाषितमित्यर्थः २६ वनेचरः सुग्रीवः केषांमध्येतिशयितोनकेषामपीत्यर्थः २७ विवृद्धकोपेन करणेनेत्यर्थः असुरंदहन्निवाहेतिशेषः २८ अधमेत्यत्रक्रोधातिशयेन दूरात्संबोधनेप्लुतः २९ ५

पार्श्वेस्थितंराक्षसमित्यन्वयः खंडशःकुर्विंतिशेषः असूरस्यममभित्राणिबांधवाश्चपश्यंतु ३० हेराजन् अयंपरराजस्योत्कृष्टरा
जस्यशत्रुराजस्यवावानरोवधयोग्योनभवेत् मतापयुक्तैराजभिर्वधयोग्यतासंभावनमप्यनुचितम् दूतत्वात्किंपुनर्वधइतिभा
वः अयंमतापयुक्तैरिंद्रजिदादिभिरपिबंधयोग्योनेतिवृथाप्रयासइतिव्यंग्यं वधेबाधकांतरमप्याह हतेइति वार्तासीतावार्तांनिवेदये

पार्श्वेस्थितंमारयखंडशःकपिंपश्यंतुसर्वेऽसूरमित्रबांधवाः निवारयामासततोबिभीषणोमहासुरंसायुध-
मुद्यतंवधे ३० राजन्वधार्होनभवेत्कथंचनमतापयुक्तैःपरराजवानरः हतेऽस्मिन्वानरेदूते वार्ताकोवा-
निवेदयेत् रामायत्वंयमुद्दिश्यवधायसमुपस्थितः ३१ अतोवधसमंकिंचिदन्यच्चिंतयवानरेः सचिन्हो
गच्छतुहरियंहष्ट्वायास्यतिद्रुतम् ३२ रामःसुग्रीवसहितस्ततोयुद्धंभवेत्तव विभीषणवचःश्रुत्वारावणो
प्येतदब्रवीत् ३३ वानराणांहिलांगूलेमहामानोभवेत्किल अतोवस्त्रादिभिःपुच्छंवेष्टयित्वाभयत्नतः ३४
वन्हिनायोजयित्वेनंभ्रामयित्वापुरेऽभितः विसर्जयतपश्यंतुसर्वेवानरयूथपाः ३५ तथेतिशणपट्टैश्च
वस्त्रैरन्यैरनेकशः तैलाक्तैःवेष्टयामासुर्लांगूलंमारुतेर्दृढम् ३६ पुच्छाग्रेकिंचिदनलंदीपयित्वाथ
राक्षसाः रज्जुभिःसुदृढंबध्वाधृत्वातंबलिनोऽसुराः ३७

त्रामायेत्यन्वयः यंरामस्यत्वंवधायसमुपस्थितः यंराम
मुद्दिश्यत्वमात्मवधायसमुपस्थितः आत्मवधार्थंतदागमनेच्छावान्सन् स्वच्छंदःकथमत्रागच्छेदितिगूढोऽर्थः ३१ आयास्यतीतिछेदः ३२
तंतासुद्धंत्वदभिलषितंभवेत् ३३ महामनाःप्रीतिपूर्वकोममेदभित्युत्पादयमित्यभिमानः ३४ सर्वेवानरयूथपाःपश्यंतुदग्धपुच्छमेनमितिशेषः
३५ ३६ ३७

३८ किंचित् नगरदाहम् ३९ सूक्ष्मोभूत्वाबंधाद्भिःसृतः ततःपुनरपिपर्वताकारोबभूव ततोगोपुरंपुरद्वारंमुत्प्लुत्यतत्रविद्यमानमेकं स्तंभम् ४० कार्यशेषंलंकादाहरूपम् ४१ ४२ हातातेत्यादिक्रंदमानाःप्रासादशिखरेआरूढाअपिव्याप्तावन्हिनेतिशेषः ४३ वन्हौपतंत्यो देवताइवदृश्यंते ४४ जलधौतत्समीपेउत्प्लुत्यांतःसमुद्रमध्येलांगूलंमज्जयित्वास्वस्थचित्तोबभूव ४५ वायोःप्रियमित्रत्वात् सीताप्रार्थने

समंताद्भ्रामयामासुश्चोरोयमितिवादिनः तूर्यघोषैर्घोषयंतस्ताडयंतोमुहुर्मुहुः ३८ हनूमतापितत्सर्वंसोढंकिंचि
च्चिकीर्षुणा गत्वातुपश्चिमद्वारसमीपंतत्रमारुतिः ३९ सूक्ष्मोबभूवबंधेभ्योनिःसृतःपुनरप्यसौ बभूवपर्व
ताकारस्ततउत्प्लुत्यगोपुरम् ४० तत्रैकंस्तंभमादायहत्वातान्रक्षिणःक्षणात् विचार्यकार्यशेषंसःप्रासादा
ग्राद्गृहाद्गृहम् ४१ उत्प्लुत्योत्प्लुत्यसंदीप्तपुच्छेनमहताकपिः ददाहलंकामखिलांसाट्टप्रासादतोरणाम् ४२ हाता
तपुत्रनाथेतिक्रंदमानाःसमंततः व्याप्ताःप्रासादशिखरेप्यारूढादैत्ययोषितः ४३ देवताइवदृश्यंतेपतंत्यःपावकेः
खिलाः बिभीषणगृहंत्यक्त्वासर्वंभस्मीकृतंपुरम् ४४ ततउत्प्लुत्यजलधौहनूमान्मारुतात्मजः लांगूलंमज्जयि
त्वांतःस्वस्थचित्तोबभूवसः ४५ वायोःप्रियसखित्वाच्चसीतयाप्रार्थितोऽनलः नददाहहरेःपुच्छंबभूवात्यंतशी
तलः ४६ यन्नामसंस्मरणधूतसमस्तपापास्तापत्रयानलमपीहतरंतिसद्यः तस्यैवकिंरघुवरस्यविशिष्टदूतःसं
तप्यतेकथमसौप्रकृतानलेन ४७ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेचतुर्थःसर्गः ४

नचानलोऽग्निर्वायुपुत्रस्यहरेःपुच्छंनददाहतावन्मात्रमेवनकिंतुत्यंतंशीतलश्चबभूव ४६ यन्नामस्मरणेनधूतानिदूरीकृतानिसमस्तपापानियै १५
स्तेतापत्रयमाध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकभेदातज्जन्यंवन्हिमपितरंतितेननदह्यंतइत्यर्थः ४७ इतिश्रीम॰सुंदरकां॰चतुर्थःस॰४

अथलंकादाहे॰ शोकवनस्थानदाहेपिसीतायाःदाहसंदेहनिवृत्तयेपुनःसीतांदृष्वातामापृच्छ्यागतइत्याह ततइति हेदेविरामसन्निधिं
गच्छामिभवतीमामाज्ञापयत्वित्यन्वयः १ सानुजोरामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतीत्युक्त्वाजानकींत्रिःपरिक्रम्यप्रदक्षिणंकृत्वा २ पुनःप्रणम्य
गंतुंप्रस्थितइदंवक्ष्यमाणंअब्रवीत् तेभद्रमितिविनयोक्तिः ३ ४ वार्ताश्रुतिंवार्ताश्रवणम् ५ यद्येवंरामवार्ताश्रवणंविनास्थातुमशक्यत्वम् य

श्रीमहादेवउवाच ततःसीतांनमस्कृत्यहनूमानब्रवीद्वचः आज्ञापयतुमांदेविभवतीरामसन्निधिम् १
गच्छामिरामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतिसानुजः इत्युक्त्वात्रिःपरिक्रम्यजानकींमारुतात्मजः २ प्रणम्यप्रस्थि
तोगंतुमिदंवचनमब्रवीत् देविगच्छामिभद्रंतेपूर्णंद्रक्ष्यसिराघवम् ३ लक्ष्मणंचससुग्रीवंवानरायु
तकोटिभिः ततःप्राहहनूमंतंजानकीदुःखकर्शिता ४ त्वांदृष्ट्वाविस्मृतंदुःखमिदानींत्वंगमिष्यसि इ-
तःपरंकथंवर्तेरामवार्ताश्रुतिंविना ५ मारुतिरुवाच यद्येवंदेविमेस्कंधमारोहक्षणमात्रतः रामेण
योजयिष्यामिमन्यसेयदिजानकि ६ सीतोवाच रामःसागरमाशोष्यबध्वावाशरपंजरैः आगत्यवानरैः
सार्द्धंहत्वारावणमाहवे ७ मांनयेद्यदिरामस्यकीर्तिर्भवतिशाश्वती अतोगच्छकथंचापिप्राणान्संधारया
म्यहम् ८ इतिप्रस्थापितोवीरःसीतयाप्रणिपत्यताम् जगामपर्वतस्याग्रेगंतुंपारंमहोदधेः ९

दिमन्यसेयद्येतन्नवचिन्तेआयातितर्हिआचरेतिशेषः ६ आशोष्येतिमुख्यःपक्षः दययानदकरणेबध्वावेतिशरपंजरैःशरसमूहैः ७ य
दिरावणंहत्वामांनयेत्तर्हिरामस्यशाश्वतीकीर्तिर्भवेत् कथंचापिकथंचिदित्यर्थः ८ महोदधेःपारंगंतुंपर्वतस्याग्रेउपरिभागेजगाम ९

महासत्त्वोमहाबलः तत्रोर्ध्वशिखरे गत्वापर्वतश्चमहीतलंजगामेत्यनुकर्षः १० तद्गमनमप्यंशेननकिंतुसंपूर्णएवगतइत्याह त्रिंशद्यो
जनंमहीतउच्छ्रितोऽपिमहीसमानत्वंजगाम गगनांतस्थःगगनमध्यस्थः ११ तंमहांतंशब्दंमहान्स्वनःप्रतिध्वनिर्यस्य तंशब्दंचक्रुः १२

तत्रगत्वामहासत्त्वःपादाभ्यांपीडयन्गिरिम् जगामवायुवेगेन पर्वतश्चमहीतलम् १० ततोमहीसमानत्वं
त्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः मारुतिर्गगनांतस्थो महाशब्दंचकारसः ११ तच्छ्रुत्वावानराःसर्वेज्ञात्वामारुतिमागत
म् हर्षेणमहताविष्टाःशब्दंचक्रुर्महास्वनम् १२ शब्देनैवविजानीमः कृतकार्यःसमागतः हनूमानेवपश्य
ध्वंवानरावानरर्षभम् १३ एवंब्रुवत्सुवीरेषुवानरेषुसमारुतिः अवतीर्यगिरेर्मूर्ध्निवानरानिदमब्रवी
त् १४ दृष्टासीतामयालंकाधर्षिताचसकानना संभाषितोदशग्रीवस्ततोऽहंपुनरागतः १५ इदानीमेव
गच्छामोरामसुग्रीवसन्निधिम् इत्युक्त्वावानराः सर्वेहर्षेणालिंग्यमारुतिम् १६ केचिच्चुचुंबुर्लांगूलंननृ
तुः केचिदुत्सुकाः हनूमतासमेतास्तेजग्मुःप्रस्रवणंगिरिम् १७ गच्छंतोददृशुर्वीरावनंसुग्रीवरक्षितम्
मधुसंज्ञंतदाप्राहुरंगदंवानरर्षभाः १८ क्षुधिताःस्मोवयंवीरदेह्यनुज्ञांमहामते भक्षयामःफलान्यद्यपिबामो
मृतवन्मधु १९

हनूमानेवायंकृतकार्यःसमागतइतिशब्देनैवजानीमः केचिद्वानराहृष्टावानरर्षभंपश्यध्वमित्याहुः १३ १४ पूर्वंसीतापदोक्तौ
पदांतरोच्चारणपर्यंतंक्रियापदसंदेहःस्यादितिपूर्वंदृष्टेतिउक्तिः १५ १६ केचिच्चुचुंबुरित्यादिहर्षाविष्टवानरजातिलक्षणम् १७ १८ १९ १६

संतुष्टाः फलभक्षणेनमधुपानेनच २० जक्षध्वं भक्षयंत्वित्यर्थः २१ दधिवक्त्रोनामतद्रक्षिणांमुख्यस्तद्रक्षणाधिकृतः २२ वानरर्षभाः दधिवक्त्रप्रेरिताः पिबतोवानरान् ताडयामासुरित्यन्वयः २३ २४ कुमारेणांगदेनहनूमताचनष्टंनाशितमित्यर्थः २५ हस्ताआगतइतिच्छे

संतुष्टाराघवंद्रष्टुंगच्छामोद्यैवसानुजम् २० अंगदउवाच हनूमान्कृतकार्योयंपिबतैतत्प्रसादतः जक्षध्वं फलमूलानिस्वोरतंहरिसत्तमाः २१ ततः प्रविश्यहरयः पातुमारेभिरेमधु रक्षिणस्तानानाहृत्य दधिवक्त्रेणनोदितान् २२ पिबतस्ताडयामासुर्वानरान् वानरर्षभाः ततस्तान्मुष्टिभिः पादैश्चूर्णयित्वापपुर्मधु २३ ततोदधिमुखः क्रुद्धः सुग्रीवस्यसमातुलः जगामरक्षिभिःसार्द्धं यत्रराजाकपीश्वरः २४ गत्वातमब्रवीद्देवचिरकालाभिरक्षितम् नष्टंमधुवनंतेद्यकुमारेणहनूमता २५ श्रुत्वादधिमुखेनोक्तंसुग्रीवोहृष्टमानसः हस्तागतोनसंदेहः सीतांपवननंदनः २६ नोचेन्मधुवनंद्रष्टुंसमर्थःकोभवेन्मम तत्रापि वायुपुत्रेण कृतंकार्यंनसंशयः २७ श्रुत्वासुग्रीववचनंहृष्टोरामस्तमब्रवीत् किमुच्यतेत्वयाराजन्वचः सीताकथान्वितम् २८ सुग्रीवस्त्वब्रवीद्वाक्यदेवदृष्टावनीसुता हनूमत्प्रमुखाः सर्वेप्रविष्टामधुकाननम् २९ भक्षयंतिस्मसकलंताडयंतिस्मरक्षिणः अकृत्वादेवकार्यंतेद्रष्टुंमधुवनंमम ३० नसमर्थास्ततोदेवीदृष्टासीतेतिनिश्चितुम् रक्षिणोवोभयंमास्तुगत्वाब्रूतममाज्ञया ३१

दः २६ नोचेन्ममधुवनंद्रष्टुंकःसमर्थोभवेत् २७ अतिहर्षात् बहुमानेनसुग्रीवंप्रतिराजन्नितिवचः २८ अवनीसुताजानकी २९ ममधुवनंद्रष्टुंनसमर्थाइत्यन्वयः ३० भोरक्षिणोवोयुष्माकंभयं वानरेभ्यस्ताडनजंमास्तु अतोममाज्ञयागत्वांगदप्रमुखान् वानरान्ब्रूत युष्मान् रामसुग्रीवावाकारयत इतिशेषः इत्युक्त्वाममांतिकंमत्समीपं तानानयध्वम् ३१ ५ ५

३२ ३३ अतीवहृष्टास्तेरामसुग्रीवलक्ष्मणाः युष्मान्स्वसमीपागमनायत्वरयंति ३४ भूसंबंधोत्तरंराघवाश्वासनाय पूर्वंहृष्टासीतेत्याह ततः
क्रमेणरामसुग्रीवौप्रणिपत्य ३५ ३६ जानकीकुशलंमाहेत्याह शुचाशोकेन ३७ हाइतिशोकव्यंजनमात्रम् ३८ जन्मारभ्यतवकथांब्रुवता

वानरानंगदमुखानानयध्वंममांतिकम् श्रुत्वासुग्रीववचनंगत्वातेवायुवेगतः ३२ हनूमत्प्रमुखानूचुर्गच्छते-
श्वरशासनात् द्रष्टुमिच्छतिसुग्रीवः सरामोलक्ष्मणान्वितः ३३ युष्मानतीवहृष्टास्तेत्वरयंतिमहाबलाः त
थेत्यंबरमासाद्ययदुस्तेवानरोत्तमाः ३४ हनूमंतंपुरस्कृत्ययुवराजंतथांगदम् रामसुग्रीवयोरग्रेनिपेतुर्भु
विसत्वरम् ३५ हनूमान्राघवंप्राहदृष्टासीतानिरामया साष्टांगंप्रणिपत्याग्रेरामंपश्चाद्धरीश्वरम् ३६ कुशलं
माहराजेंद्रजानकीत्वांशुचान्विता अशोकवनिकामध्येशिंशपामूलमाश्रिता ३७ राक्षसीभिःपरिवृतानिराहा-
राकृशाप्रभो हारामरामरामेतिशोचंतीमलिनांबरा ३८ एकवेणीमयादृष्टाशनैराश्वासिताशुभा वृक्षशाखां
तरेस्थित्वासूक्ष्मरूपेणतेकथाम् ३९ जन्मारभ्यतवात्यर्थंदंडकागमनंतथा दशाननेनहरणंजानक्यारहिते
त्वयि ४० सुग्रीवेणयथामैत्रींकृत्वावालिनिबर्हणम् मार्गणार्थंचवैदेह्याः सुग्रीवेणविसर्जिताः ४१

मयासूक्ष्मरूपेणवृक्षशाखांतरेस्थित्वाशनैराश्वासितेत्यन्वयः ३९ अत्यर्थंविस्तरेणदंडकागमनादिकथोक्तेतिशेषः त्वयिरहितेदेशांत
रंगतेसतिजानक्यादशाननेनहरणमित्यन्वयः ४० वालिनिबर्हणंतद्वधंकृत्वायथासुग्रीवेणमैत्रीसफलाकृतेतिशेषः ४१ ७

४२ ४३ ४४ सः येनोक्तं स इत्यर्थः ४५ ४६ ४७ तेन अंगुलीयकलाभेन राघवस्यासः सेवक इत्यतिविश्वस्ता राक्षसीनां तर्जनैः पीड्यमानाय

महाबलामहासत्वाहरयोजितकाशिनः गताः सर्वत्रसर्वे वै तत्रैकोऽहमिहागतः ४२ अहं सुग्रीवसचि-
वो दासोऽहं राघवस्य हि दृष्टा यज्जानकी भाग्यात्प्रयासः फलितोऽद्य मे ४३ इत्युदीरितमाकर्ण्य सीता विस्फा
रितेक्षणा केन वाक्यपीयूषं श्रावितं मे शुभाक्षरम् ४४ यदि सत्यं तदायातु मद्दर्शनपथं तु सः ततो हनुमान
राकारः सूक्ष्मरूपेण जानकीम् ४५ प्रणम्य प्रांजलिर्भूत्वा दूरादेवस्थितः प्रभो पृष्टोऽहं सीतया कस्त्वमि
त्यादिबहुविस्तरम् ४६ मयासर्वं क्रमेणैव विज्ञापितमरिंदम पश्चान्मयार्पितं देव्यै भवद्दत्तांगुलीयक
म् ४७ तेन मामतिविश्वस्ता वचनं चेदमब्रवीत् यथा दृष्टास्मि हनुमन्पीड्यमानादिवानिशम् ४८ रा
क्षसीनां तर्जनैस्तत्सर्वं कथय राघवे मयोक्तं देवि रामोऽपि त्वच्चिंतापरिनिष्ठितः ४९ परिशोचत्यहोरा
त्रं त्वद्वार्त्तानाधिगम्य सः इदानीमेव गत्वाहं स्थितिं रामाय ते ब्रुवे ५० रामः श्रवणमात्रेण सुग्रीवेण सलक्ष्म
णः वानरानीकपैः सार्द्धमागमिष्यति तेंतिकम् ५१ रावणं सकुलं हत्वा नेष्यति त्वां स्वकं पुरम् अभिज्ञां
देहि मे देवि यथा मां विश्वसेद्विभुः ५२

था दृष्टास्मि तत्सर्वं पीडनं राघवे कथय ४८ त्वच्चिंतापरिनिष्ठितः त्वच्चिंतायां
स्थितः ४९ त्वद्वार्त्तानाधिगम्य अहोरात्रं परिशोचति त्वामिति शेषः ५० ५१ विश्वसेत्सत्यं जानकीं दृष्ट्वा आगत इति विश्वसेदित्यर्थः ५२

शिरोरत्नंदत्वाचित्रकूटगिरिस्थंकाकवृत्तमप्याह ५३ ततः संदेशमाहेतिशेषः तमाहाश्रुपूर्णाक्षीति यन्मेकिंचिद्दुरुक्तंदुर्वचोभाषितं
तत्क्षमस्व तदज्ञभावेनाज्ञतयामयाभाषितम् अतोयथामांरामोऽस्मात् दुःखात्तारयेत्तथाकृपान्वितः कुरुइतिलक्ष्मणंब्रूहीत्यन्व

इत्युक्त्वासाशिरोरत्नंचूडापाशेस्थितंप्रियम् दत्वाकाकेनयद्वृत्तंचित्रकूटगिरौपुरा ५३ तदप्याहाश्रुपू
र्णाक्षीकुशलंप्राहराघवम् लक्ष्मणंब्रूहिमेकिंचिद्दुरुक्तंभाषितंपुरा ५४ तत्क्षमस्वाज्ञभावेनभाषितं
कुलनंदन तारयेन्मांयथारामस्तथाकुरुकृपान्वितः ५५ इत्युक्त्वारुदतीसीतादुःखेनमहतावृता म
याप्याश्वासितारामवदतासर्वमेवते ५६ ततःप्रस्थापितोरामवत्समीपमिहागतः तदागमनवेलाया
मशोकवनिकांप्रियाम् ५७ उत्पाट्यराक्षसांस्तत्रबहून्हत्वाक्षणादहम् रावणस्यसुतंहत्वारावणेनाभि
भाष्यच ५८ लंकामशेषतोदग्ध्वापुनरप्यगमंक्षणात् श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंरामोऽत्यंतप्रहृष्टधीः ५९
हनूमंस्तेकृतंकार्यंदेवैरपिसुदुष्करम् उपकारंनपश्यामितवप्रत्युपकारिणः ६०

यः ५४ ५५ महतादुःखेनावृताआसीदितिशेषः सर्वमेववृत्तांतंवदतामयापिसा आश्वासिता ५६ प्रियांरावणस्येतिशेषः ५७ उत्पा
ट्यउत्पाटितवृक्षांकृत्वा ५८ पुनरप्यगमंत्वत्समीपमितिशेषः प्रहृष्टधीः प्रहृष्टचेताः प्रत्युपकारिणः मांप्रतिकृतोपकारस्य ६० १८

सर्वस्वं आलिंगनम् ६१ सः जगत्कर्तृत्वादिपरमैश्वर्यवान् ६२ आलिंगनस्यसर्वस्वत्वमुपपादयन्नाह परिरंभइति यतस्त्वंममभ
क्तोऽसि अतस्त्वयायंलब्धइतिशेषः ६३ कृतपुण्यपुंजोवायुतनयः तेनैवरामेणपरिरब्धमूर्तिरतुलांपदवींप्रयांतीतिकिंपुनर्वक्त

इदानींतेप्रयच्छामिसर्वस्वंममभारुते इत्यालिंग्यसमाकृष्यगाढंवानरपुंगवम् ६१ सार्द्रनेत्रोरघुश्रेष्ठःप
रांप्रीतिमवापसः हनूमंतमुवाचेदंराघवोभक्तवत्सलः ६२ परिरंभोहिमेलोकेदुर्लभःपरमात्मनः अ
तस्त्वंममभक्तोऽसिप्रियोऽसिहरिपुंगव ६३ यत्पादपद्मयुगुलंतुलसीदलाद्यैः संपूज्यविष्णुपदवीमतु
लांप्रयांति तेनैवकिंपुनरसौपरिरब्धमूर्त्तीरामेणवायुतनयःकृतपुण्यपुंजः ६४ इतिश्रीमदध्यात्म
रामायणेउमामहेश्वरसंवादे सुंदरकांडेपंचमःसर्गः ५ सुंदरकांडेसर्गाःपंचैवाध्यात्मिकेशब्दि
ते प्रोक्तास्त्रीणिशतानिश्लोकास्त्रिभुवनपापहराः १ श्रीसीतारामचंद्रार्पणंभूयात् शुभंभवतु

व्यमितिशेषः ६४ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिंमतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीराम
वर्मणः कृतौ अध्यात्मरामायणेसुंदरकांडेपंचमःसर्गः ५ श्रीसीतारामोजयति ७ श्रीशःप्रसंन

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणसुंदरकांडः समाप्तः

अथश्रीमदध्यात्मरामायणयुद्धकांडप्रारंभः

रावण.
राम.

श्रीगणेशायनमः यथावदिति १ यदन्येनमनसास्मर्तुमपिनशक्यमित्यन्वयः २ धर्षयितुम् अशोकवनिकादिना-
शेन ३ सुग्रीवस्येदृशइति भृत्यइतिशेषः ४ कपीश्वरःसुग्रीवः ५ जानक्याःपरिमार्गणरूपंकार्यमनेनसुकृतंसम्यक्
कृतम् एवंहनुमंतंस्तुत्वाप्रकृतमाह समुद्रमित्यादियतःसीदतीव ६ अतःकथमित्यादि ७ ८ यतश्चिंताकार्यविना

श्रीमहादेवउवाच यथावद्भाषितंवाक्यंश्रुत्वारामोहनूमतः उवाचानंतरंवाक्यंहर्षेणमहतावृतः
१ कार्यंकृतंहनुमतादेवैरपिसुदुष्करम् मनसापियदन्येनस्मर्तुंशक्यंनभूतले २ शतयोजनविस्ती
र्णंलंघयेत्कःपयोनिधिम् लंकांचराक्षसैर्गुप्तांकोवाधर्षयितुंक्षमः ३ भृत्यकार्यंहनुमताकृतंसर्वम
शेषतः सुग्रीवस्येदृशोलोकेनभूतोनभविष्यति ४ अहंचरघुवंशश्चलक्ष्मणश्चकपीश्वरः जानक्या-
दर्शनेनाद्यरक्षिताःस्मोहनूमता ५ सर्वथासुकृतंकार्यंजानक्याःपरिमार्गणम् समुद्रंमनसास्मृत्वा
सीदतीवमनोमम ६ कथंनक्रझषाकीर्णंसमुद्रंशतयोजनम् लंघयित्वारिपुंहन्यांकथंद्रक्ष्यामिजा
नकीम् ७ श्रुत्वातुरामवचनंसुग्रीवःप्राहराघवम् समुद्रंलंघयिष्यामोमहानक्रझषाकुलम् ८ लं
कांविध्वंसयिष्यामोहनिष्यामोद्यरावणम् चिंतांत्यजरघुश्रेष्ठचिंताकार्यविनाशिनी ९ एतान्पश्यमहा
सत्वान्शूरान्वानरपुंगवान् त्वत्प्रियार्थंसमुद्युक्तान्प्रवेष्टुमपिपावकम् १० समुद्रतरणेबुद्धिंकुरुष्व
प्रथमंततः दृक्ष्यालंकांदशग्रीवोहतइत्येवमन्महे ११

शिनी अतस्तांत्यज ९ त्वत्प्रियनिमित्तंपावकंप्रवेष्टुमपिसमुद्युक्तान् १०
प्रथमंसमुद्रतरणविषयंनिश्चयमातिष्ठेत्यर्थः लंकादर्शनोत्तरकालमस्माभीरावणोहतइत्येवमन्महे एषएवास्माकंनिश्चयइत्य
र्थः ११

कंचित्कमपि १२ निमित्तानिशकुनानि १३ १४ येनकेनप्रकारेणसमुद्रशोषणेनसेतुनावा देवदानवैर्दुःसाध्यंयोद्धुंप्रवेष्टुंचे
तिशेषः १५ प्रतीकारम् तन्नाशोपायम् १६ दिव्यत्वेनत्रिकूटशिखरस्थत्वेनचेतरासाध्यत्वम् १७ प्राकारोनगरवेष्टनभित्तिः

नहिपश्याम्यहंकंचित्त्रिषुलोकेषुराघव गृहीतधनुषोयस्तेतिष्ठेदभिमुखोरणे १२ सर्वथानोजयोरामोभवि-
ष्यतिनसंशयः निमित्तानिचपश्यामितथाभूतानिसर्वशः १३ सुग्रीववचनंश्रुत्वाभक्तिवीर्यसमन्वितम्
अंगीकृत्याब्रवीद्रामोहनूमंतंपुरःस्थितम् १४ येनकेनप्रकारेणलंघयामोमहार्णवम् लंकास्वरूपंमेब्रूहि
दुःसाध्यंदेवदानवैः १५ ज्ञात्वातस्यप्रतीकारंकरिष्यामिकपीश्वर श्रुत्वारामस्यवचनंहनूमान्विनयान्वि
तः १६ उवाचप्रांजलिर्देवयथादृष्टंब्रवीमिते लंकादिव्यापुरीदेवत्रिकूटशिखरेस्थिता १७ स्वर्णप्राका
रसहितास्वर्णाट्टालकसंयुता परिखाभिःपरिवृतापूर्णाभिर्निर्मलोदकैः १८ नानोपवनशोभाढ्यादि-
व्यवापीभिरावृता गृहैर्विचित्रशोभाढ्यैर्मणिस्तंभमयैःशुभैः १९ पश्चिमद्वारमासाद्यगजवाहाःसह
स्रशः उत्तरेद्वारितिष्ठंतिसाश्ववाहाःसपत्तयः २० तिष्ठंत्यर्बुदसंख्याकाःप्राच्यामपितथैवच रक्षिणो
राक्षसावीराद्वारंदक्षिणमाश्रिताः २१ मध्यकक्षेप्यसंख्यातागजाश्वरथपत्तयः रक्षयंतिसदालंकांनाना
स्त्रकुशलाःप्रभो २२ संक्रमैर्विविधैर्लंकाशतघ्नीभिश्चसंयुता एवंस्थितेपिदेवेशशृणुमेतन्नचेष्टितं २३

परिखाःप्राकारसंलग्नाःप्राकाराद्बहिर्देशस्थाःखाताः १८ वाप्यःस्वल्पजलाशयाःअवतरणसोपानसहिताःकूपविशेषाः १९
सहस्रशस्तिष्ठंतीतिशेषः २० २१ २२ संक्रमाःपरिबद्धाःसर्वप्रवेशायोग्यामार्गाःमेचेष्टितंमत्कृतोव्यवहारः २३ ७ ७

२४ संक्रमानाशिताः प्राकारपातनेन पूरयित्वा सर्वप्रवेशयोग्याः कृताः २५ लवणांबुधेस्तीरंगच्छाम इत्यन्वयः २६ २७ विजयो-
न्वर्थनामा २८ कृतरां दुर्धर्षामपि नाशयामि २९ यूथपाः जांबवदाद्याः ३० त्वंमयासह याहीतिशेषः ३१ ३२ सेनापाः सेनापालाः ३३

दशाननबलौघस्य चतुर्थांशो मया हतः दग्धा लंकापुरीस्वर्णप्रासादो धर्षितो मया २४ शतघ्न्यः संक्रमाश्चैव
नाशिता मे रघूत्तम देवत्वद्दर्शनादेव लंकाभस्मीकृता भवेत् २५ प्रस्थानं कुरु देवेश गच्छामो लवणांबुधेः
तीरं सह महावीरैर्वानरौघैः समंततः २६ श्रुत्वा हनूमतो वाक्यमुवाच रघुनंदनः सुग्रीव सैनिकान्सर्वान्प्रस्था
नायाभिनोदय २७ इदानीमेव विजयो मुहूर्तः परिवर्तते अस्मिन्मुहूर्ते गत्वाहं लंकां राक्षससंकुलाम् २८
सप्राकारां सुदुर्धर्षां नाशयामि सरावणाम् आनेष्यामि च सीतां मे दक्षिणाक्षि स्फुरत्यधः २९ प्रयातु वाहि-
नी सर्वा वानराणां तरस्विनाम् रक्षंतु यूथपाः सेनामग्रे पृष्ठे च पार्श्वयोः ३० हनूमंतमथारुह्य गच्छाम्यग्रेंऽगदं
ततः आरुह्य लक्ष्मणो यातु सुग्रीव त्वं मया सह ३१ गजो गवाक्षो गवयो मैंदो द्विविद एव च नलो नीलः सुषेण
श्च जांबवांश्च तथापरे ३२ सर्वे गच्छंतु सर्वत्र सेनापाः शत्रुघातिनः इत्याज्ञाप्य हरीन्रामः प्रतस्थे सहल-
क्ष्मणः ३३ सुग्रीवसहितो हर्षात्सेनामध्यगतो विभुः वारणेंद्रनिभाः सर्वे वानराः कामरूपिणः ३४ क्ष्वेलं
तः परिगर्जंतो जग्मुस्ते दक्षिणां दिशम् भक्षयंतो ययुः सर्वे फलानि च मधूनि च ३५ ब्रुवंतो राघवस्याग्रे ह-
निष्यामो द्य रावणम् एवं ते वानरश्रेष्ठा गच्छंत्यतुलविक्रमाः ३६ हरिभ्यामुह्यमानौ तौ सुसुभाते रघूत्त
मौ नक्षत्रैः सेवितौ यद्वच्चंद्रसूर्यौ विवाबरे ३७

वारणेंद्राः गजेंद्राः ३४ क्ष्वेलंतः क्ष्वेलाः युद्धार्थं गच्छतां शूराणां ग
तिविशेषाः ३५ ३६ हरिभ्यां हनूमदंगदाभ्याम् नक्षत्रसदृशा अन्ये हरयः हनूमदंगदयोरत्युच्चत्वादंबरस्थचंद्रसूर्योपमा ३७

आवृत्य आच्छाद्य प्रस्फोटयंतः शौर्यावेशकृतभूम्याघातेन पादपान्नुद्धहंतः हस्तैर्युद्धार्थमितिशेषः ३८ सर्वत्रयावद्दर्शनपथ
देशे ३९ नअसज्जत आसक्तानाभूत् अविश्रमंजगामेतियावत् ४० तेवानराः ४१ आनुपूर्व्येणक्रमेण आययुः प्राप्ताः हनू
मंतंहनूमतः पंचम्यर्थे आर्षीद्वितीयासुग्रीवयुतोरामः ४२ सलिलसमीपंप्राप्यसुग्रीवंप्रतिरामोवचनमब्रवीदित्यन्वयः

आवृत्य पृथिवींकृत्स्नांजगाममहतीचमूः प्रस्फोटयंतःपुच्छाग्रानुद्वहंतश्चपादपान् ३८ शैलानारोहयंत
श्चजग्मुर्मारुतवेगतः असंख्यातास्च सर्वत्रवानराःपरिपूरिताः ३९ हृष्टास्तेजग्मुरत्यर्थंरामेणपरिपालि
ताः गतासुचमूर्दिवारात्रंक्वचिन्नासज्जतक्षणम् ४० काननानिविचित्राणिपश्यन्मलयसह्ययोः तेसह्यं
समतिक्रम्यमलयंचतथागिरिम् ४१ आययुश्चानुपूर्व्येणसमुद्रंभीमनिःस्वनम् अवतीर्यहनूमंतंरा-
मःसुग्रीवसंयुतः ४२ सलिलाभ्याशमासाद्यरामोवचनमब्रवीत् आगताःस्मोवयंसर्वेसमुद्रंमकरालय
म् ४३ इतोगंतुमशक्यंनोनिरुपायेनवानराः अत्रसेनानिवेशोऽस्तुमंत्रयामोऽस्यतारणे ४४ श्रुत्वारा
मस्यवचनंसुग्रीवःसागरांतिके सेनांन्यवेशयत्क्षिप्रंरक्षितांकपिकुंजरैः ४५ तेपश्यंतोविषेदुस्तंसाग
रंभीमदर्शनम् महोन्नततरंगाढ्यंभीमनक्रभयंकरम् ४६ अगाधंगगनाकारंसागरंवीक्ष्यदुःखिताः
तरिष्यामःकथंघोरंसागरंवरुणालयम् ४७

आगताः प्राप्ताःस्म ४३ निरुपायेनउपायंविना अस्यतारणे अस्यसमु
द्रस्यतरणेस्वार्थेणिच्मंत्रयामःउपायानितिशेषः ४४ ४५ विषेदुःदुःखिताबभूवुः महोन्नतैस्तरंगैराढ्यंसंपन्नम् ४६ गगना
कारंविपुलत्वेनतत्सादृश्यम् दुःखितावानराःकथंतरिष्यामइत्यादेः इतिचिंताकुलाइत्सनेनान्वयः ४७ ॥ ॥ ॥

अद्यैवहंतव्योहंतुमर्हः ४८ दुःखेनमहतावृतः आसीदितिशेषः तत्रहेतुः कार्यमानुषः कार्यार्थमानुषः नादितमानुष्यत्वः एवंचे
दंदुःखादितस्यनटनमेवेतिभावः ४९ वस्तुतोनतस्यदुःखादिदुत्याह्यद्वितीयइति द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेस्तस्यनदुःखा
दिइतिभावः तदुपपादकंचिदात्मैकइति अनेकचेतनकल्पनेगौरवात्सोऽद्वितीयएकइतिभावः किंच योरामस्यस्वरूपंतत्त्वतः
तत्त्वमस्यादिवाक्यतोजानातिसोपिदुःखादिभयतोमुच्यतेस्वयमानंदस्वरूपस्यभगवतोनदुःखादिइतिकिंवक्तव्यमितिभावः

हंतव्योस्माभिरद्यैवरावणोराक्षसाधमः इतिचिंताकुलाःसर्वेरामपार्श्वेव्यवस्थिताः ४८ रामःसीतामनु
स्मृत्यदुःखेनमहतावृतः विलप्यजानकींसीतांबहुधाकार्यमानुषः ४९ अद्वितीयश्चिदात्मैकःपरमात्मासना
तनः यस्तुजानातिरामस्यस्वरूपंतत्त्वतोजनः ५० तन्नस्पृशतिदुःखादिकिमुतानंदमव्ययम् दुःखहर्षभ
यक्रोधलोभमोहमदादयः ५१ अज्ञानलिंगान्येतानिकुतःसंतिचिदात्मनि देहाभिमानिनोदुःखनादेहस्य
चिदात्मनः ५२ संप्रसादेद्वयाभावात्सुखमात्रंहिदृश्यते बुद्ध्याद्यभावात्संशुद्धेदुःखंतत्रनदृश्यते अ
तोदुःखादिकंसर्वंबुद्धेरेवनसंशयः ५३

५० दुःखादीत्यत्रादिशब्दग्राह्यमाहदुःखेति ५१ तत्त्वज्ञमपितानिकुतोनस्पृ
शंतीत्यत्रहेतुमाह अज्ञानलिंगानीतितस्यतत्त्वज्ञानेननाशादितिभावः चिदात्मनिसर्वथाऽज्ञानरहितेतानिकुतः संतिकथंभवं-
तीत्यर्थः तदेवदार्ढ्यायपुनराहदेहेति ५२ तस्यसुखरूपत्वेहेतुमाह संप्रसादेइतिसुषुप्तावित्यर्थः द्वयाभावाद्द्वितीयाभा
वात् ननुशुद्धेपिदुःखंकुतोनतत्राहबुद्ध्याद्यभावादितियतोबुद्धिरहितेतत्रनदृश्यते अतोबुद्धेरेवतत्सर्वमित्यर्थः ५३ ७

अ॰रा॰टी॰ नित्योदितत्वेननाशराहित्यम् अबुधैर्मायागुणैः संगतः तत्संगतत्वेनकल्पितःसुखीवदुःखीवचविभाव्यते ५४ इतिश्रीम यु॰कां॰
३ त्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणे ६
सेतौयुद्धकांडेप्रथमःसर्गः १ लंकायामितिदेवतैर्वापिदैवतैरपीत्यर्थः वापादपूरणे १ २ अक्षंहत्वेतिअनुकर्षः ३ स्वस्थइ

रामः परात्मापुरुषःपुराणोनित्योदितोनित्यसुखोनिरीहः तथाऽपिमायागुणसंगतोसौसुखीवदुःखीवविभा
व्यतेबुधैः ५४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेप्रथमःसर्गः १ श्रीमहादे
वउवाच लंकायांरावणोदृष्ट्वाकृतंकर्महनूमता दुष्करंदैवतैर्वापिह्रियाकिंचिदवाङ्मुखः १ आहूयमंत्रि
णःसर्वानिदंवचनमब्रवीत् हनूमताकृतकर्मभवद्भिर्दृष्टमेवतत् २ प्रविश्यलंकांदुर्धर्षांदृष्ट्वासीतांदुरास-
दाम् हत्वाचराक्षसान्वीरानक्षंमंदोदरीसुतम् ३ दग्ध्वालंकामशेषेणलंघयित्वाचसागरम् युष्मान्सर्वा
नतिक्रम्यस्वस्थोगात्पुनरेवसः ४ किंकर्तव्यमितोस्माभिर्यूयंमंत्रविशारदाः मंत्रयध्वंप्रयत्नेनयत्कृतंमेहि
तंभवेत् ५ रावणस्यवचःश्रुत्वाराक्षसास्तमथाऽब्रुवन् देवशंकाकुतोरामात्तवलोकजितोरणे ६ इंद्रस्तु
बध्वानिक्षिप्तःपुत्रेणतवपत्तने जित्वाकुबेरमानीयपुष्पकंभुज्यतेत्वया ७ यमोजितःकालदंडाद्भयंना-
भूत्तवप्रभो वरुणोहुंकृतेनैवजितःसर्वेपिराक्षसाः ८

त्यनेनभवत्कृतांगवैकृतराहित्यंसूचितम् ४ यत्कृतंसन्मेहि
तंभवेत्तन्मंत्रयध्वमित्यन्वयः ५ लोकजितःइंद्रादिलोकजयिनः ६ तदेवाहेंद्रस्त्विति पत्तनेपुरेकुबेरंजित्वापुष्पकमानीयभुज्यतइ ३
त्यन्वयः ७ यदायमोजितस्तदाकालदंडादपिभयंनाभूत्कुतोमानुषाद्भयमितिभावः सर्वेपिराक्षसाइत्यस्यत्वदधीनाइतिशेषः
८

९ नोस्माकंयातदवज्ञातस्मिन्नवज्ञातत्कृतमित्यर्थः अवज्ञाकारणमाहुः अयंवानरः किमस्माकंकरिष्यतीतिशेषः अस्मि
न्वानरेपौरुषस्यदर्शनेकिंफलंनिःफलंतत् १० इतीत्यादि धर्षणंतेनकिंभवेदिति तस्योपेक्षाभावेइत्यादि अयर्किंकःप
दार्थः इतिवयप्रमत्तास्तेनप्रमादेनहनूमतावंचिताः ११ यदितंजानीमः अयमेवंरूपइति यदिजानीमइत्यर्थः गमिष्यति गतः

मयोमहासुरोभीत्याकन्यांदत्वास्वयंतव त्वद्वशेवर्ततेह्यापिकिमुतान्येमहासुराः ९ हनूमद्धर्षणंयत्तुतद
वज्ञाकृतंचनः वानरोयंकिमस्माकमस्मिन्पौरुषदर्शने १० इत्युपेक्षितमस्माभिर्धर्षणंतेनकिंभवेत् व
यंप्रमत्ताःकिंतेनवंचिताःस्मोहनूमता ११ जानीमोयदितंसर्वेकथंजीवन्गमिष्यति आज्ञापयजगत्कृत्स्नम
वानरममानुषम् १२ कुर्वायाम्यामहेसर्वेप्रत्येकंवानियोजय कुंभकर्णस्तदाप्राहरावणंराक्षसेश्वरम् १३
आरब्धंयत्त्वयाकर्मस्वात्मनाशायकेवलम् नदृष्टोसितदाभाग्यात्त्वंरामेणमहात्मना १४ यदिपश्यतिरामं
त्वांजीवन्नायासिरावण रामोनमानुषोदेवःसाक्षान्नारायणोऽव्ययः १५ सीताभगवतीलक्ष्मीरामप
त्नीयशस्विनी राक्षसानांविनाशायत्वयानीतासुमध्यमा १६ विषपिंडमिवागीर्यमहामीनोयथातथा
आनीताजानकीपश्चात्त्वयाकिंवाभविष्यति १७

स्यादित्यर्थेआर्षम् १२ सर्वानाज्ञापयएकैकंवेत्यर्थः १३ यत्कर्मत्वया
रब्धंतत्केवलंस्वात्मनाशाय आरंभकालएवनाशः प्रसक्तः परंतुभाग्याज्जीवितोसियत्तदारामेणनदृष्टोसि १४ जीवन्नाया-
सीत्यत्रहेतुभूतंरामस्वरूपमाह रामोनेति १५ त्वयाआनीतेतिच्छेदः १६ विषपिंडमिव तत्सदृशंआगीर्यनिगीर्यमहामीनो
यथापश्चात्तप्यतितथात्वयाजानकीआनीता अथकिंवाभविष्यतीतिपश्चात्तप्यसेइतिशेषः १७ ७ ७ ७

सर्वंसमंकरिष्यामिपराक्रमेणेतिभावः १८ १९ एकतानःतन्मात्रविषयध्यानवान् देवारिंरावणंप्रणम्योपतत्समीपेस्थानत्वा
दुपविष्टः २० कुंभश्रवणःकुंभकर्णः आदिनेंद्रजित् मत्तप्रमत्तान् अतिशयेनमत्तानित्यर्थः कामातुरंदशाननंविलोक्यप्राह
२१ कुंभकर्णेंद्रजितोयस्ययुधिस्थातुंनशक्तौतौप्रसिद्धौमहापार्श्वमहोदरावपिनशक्तौ तथानिकुंभकुंभातिकायाअपिनश-

यद्यप्यनुचितंकर्मत्वयाकृतमजानता सर्वंसमंकरिष्यामिस्वस्थचित्तोभवप्रभो १८ कुंभकर्णवचःश्रुत्वा
वाक्यमिंद्रजिदब्रवीत् देहिदेवममानुज्ञांहत्वारामंसलक्ष्मणम् १९ सुग्रीवंवानरांश्चैवपुनर्यास्यामितेंतिक
म् तत्रागतोभागवतप्रधानोविभीषणोबुद्धिमतांवरिष्ठः श्रीरामपादद्वयएकतानःप्रणम्यदेवारिमुपोपवि-
ष्टः २० विलोक्यकुंभश्रवणादिदैत्यान्मत्तप्रमत्तानतिविस्मयेन विलोक्यकामातुरमप्रमत्तोदशाननंप्राहवि
शुद्धबुद्धिः २१ नकुंभकर्णेंद्रजितौचराजन्तथामहापार्श्वमहोदरौतौ निकुंभकुंभौचतथातिकायःस्थातुं
नशक्तायुधिराघवस्य २२ सीताभिधानेनमहाग्रहेणग्रस्तोसिराजन्नचतेविमोक्षः तामेवसत्कृत्यमहा
धनेनदत्वाभिरामायसुखीभवत्वम् २३ यावन्नरामस्यशिताःशिलीमुखालंकामभिव्याप्यशिरांसिरक्षसा
म् छिंदंतितावद्रघुनायकस्यभार्यातांजानकींत्वंप्रतिदातुमर्हसि २४ यावन्नगाभाःकपयोमहाबलाहरींद्रतुल्या
नखदंष्ट्रयोधिनः लंकांसमाक्रम्यविनाशयंतितेतावद्द्रुतंदेहिरघूत्तमायताम् २५

क्ताअन्येषांकागणनेतिभावः २२
नचतेविमोक्षः ततोमहाग्रहादितिशेषः महाधनेनरत्नादिना २३ अभिव्याप्येत्यनेनयुगपत्सर्वदेशावच्छेदेनशिरच्छेदसूच ४
नंतेनपराक्रमातिशयवर्णनंतांरक्षःकुलस्यकालरात्रिरूपां २४ हरींद्रतुल्याःमहासिंहसदृशायावन्नविनाशयंति तावत्ततःप्राक्
देहीत्यन्वयः २५

स्फुरेंद्रैः कुबेरादिभिः देवराजः इंद्रः नमृत्योः लोकंगतोपीतिशेषः २६ २७ दैत्योरावणः महद्दत्तेभोगैः भोगसाधनैः २८ प्रतीपंप्रति-
कूलं २९ कृतघ्नत्वादेवानार्येण अत्रार्थांतरन्यासमाह विनाशमिति ३० योन्योनिशाचर एवंविधंवाक्यंब्रूयात्तंतस्मिन्क्षणेएव
वचनकथनकालएवहन्मि त्वंतुभ्रातृत्वाद्धननायोग्यइतितवधिक्कार एववधइत्याह धिगित्यादि ३१ परुषोधिगितिवचनम् ३२

जीवन्नरामेणधिमोक्ष्यसेत्वंगुप्तः स्फुरेंद्रैरपिशंकरेण नदेवराजांकगतोनमृत्योः पाताललोकानपिसंप्रविष्टः २६
शुभंहितंपवित्रंचबिभीषणवचः खलुः प्रतिजग्राहनैवासौम्रियमाणइवौषधम् २७ कालेननोदितोदैत्यो
बिभीषणमथाऽब्रवीत् महद्दत्तभोगैःपुष्टोगोमत्समीपेवसन्नपि २८ प्रतीपमाचरत्येषममैवहितकारिणः पि
त्रभावेनशत्रुर्मेजातोनास्त्यत्रसंशयः २९ अनार्येणकृतघ्नेनसंगतिर्मेनयुज्यते विनाशमभिकांक्षंतिज्ञाती
नांज्ञातयःसदा ३० योन्यस्त्वेवंविधंब्रूयाद्वाक्यमेतन्निशाचरः हन्मितंस्मिन्क्षणएवधिक्कुलांरक्षःकुला
धमम् ३१ रावणेनैवमुक्तःसन्परुषंसबिभीषणः उत्पपातसभामध्यात्गदापाणिर्महाबलः ३२ चतुर्भि
र्मंत्रिभिःसार्द्धंगगनस्थोब्रवीद्वचः क्रोधेनमहताविष्टोरावणंदशकंधरम् माविनाशमुपेहित्वंप्रियवादिन-
मेवमाम् ३३ धिक्करोषितथापित्वंज्येष्ठोभ्रातापितुःसमः कालोराघवरूपेणजातोदशरथालये ३४ काली
सीताभिधानेनजाताजनकनंदिनी तावुभावागतावत्रभूमेर्भारापनुत्तये ३५

रावणंप्रतिवचोब्रवीदित्यन्वयः यद-
ब्रवीत्तदाहमेति यद्यपिप्रियवादिनमेवमाम् ३३ त्वंधिक्करोषितथापिपितुःसमोज्येष्ठोभ्राता त्वमितितवहितंब्रवीमिइतिशेषः
तदाहकालइतिसर्वसंहर्तेत्यर्थः ३४ कालीसर्वसंहारेसहायभूताशक्तिः ३५ छ छ छ छ

तेनैवरामेणअंतर्यामित्वादितिभावः स्वकर्तव्यनिर्वाहार्थंतवतथाप्रेरणेनितांतंसर्यअंतर्यामित्वमेवतस्यव्युत्पादयतिश्रीरामइ
तिप्रकृतेःसाक्षाद्द्रष्टेत्यर्थः एवंचप्रकृतिकार्यद्रष्टृत्वमर्थात्सिद्धंतत्किंप्रकृतिसंबंधस्तथासतितद्धर्मलेपापत्तिः हरिद्रादिसंबंधाद्व
स्त्रस्येवेत्यतआह परस्तात्सर्वदेतिपंकपद्मन्यायेनतद्धर्मासंबंधः ३६ प्रकृतिद्रष्टृत्वमेवाह बहिरितिसमोन्तुन्यूनाधिकभावेना
पिवैषम्येणयथाकर्मफलप्रदत्वादितिभावः वस्तुनस्तद्व्यतिरिक्तंनैवकिंचित्सदस्तीत्याह नामेति यत्किंचित्सत्वेननामादिप्र
तीयतेतत्सर्वंतन्मयत्वादेवतथाप्रतीतिविषयइतिभावः ३७ एकस्यानेकरूपत्वंदृष्टांतेनसाधयति ३८ दार्ष्टांतिकेयोजयतिपंचे

तेनैवप्रेरितस्त्वंतुनश्शृणोषिहितंमम श्रीरामःप्रकृतेःसाक्षात्परस्तात्सर्वदास्थितः ३६ बहिरंतश्चभूतानांसमः
सर्वत्रसंस्थितः नामरूपादिभेदेनतत्तन्मयइवामलः ३७ यथानानाप्रकारेषुवृक्षेष्वेकोमहानलः तत्तदाकृ
तिभेदेनभिद्यतेज्ञानचक्षुषाम् ३८ पंचकोशादिभेदेनतत्तन्मयइवाबभौ नीलपीतादियोगेननिर्मलःस्फ
टिकोयथा ३९ सएषनित्यमुक्तोऽपिस्वमायागुणबिंबितः कालःप्रधानंपुरुषोऽव्यक्तंचेतिचतुर्विधः ४० प्रधा-
नपुरुषाभ्यांसजगत्कृत्स्नंसृजत्यजः कालरूपेणकलनाजगतःकुरुतेव्ययः ४१

तिअन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानम
यानंदमयाःपंचकोशाःआदिनाभूतादीनि तत्रान्नमयःस्थूलशरीरम् ततःक्रमेणसूक्ष्माअन्येदृष्टांतांतरमाहनीलेति ३९ सए
षःरामःस्वमायागुणाःसत्वादयस्तेबिंबितायस्मिन्नितिविग्रहः तेषुप्रतिबिंबितइतिवा ४० तत्ररजोगुणप्रतिबिंबेप्रधान
पुरुषावित्याह प्रधानेति प्रधानंपरिणामिपुरुषःस्वभोगापवर्गार्थंतत्प्रवर्तकइत्युभाभ्यांसृष्टिः तमोगुणप्रतिबिंबंकालइत्या ५
हकालरूपेणेति कलनांसंहारं अर्थात्सत्वगुणप्रतिबिंबतोव्यक्तमित्युच्यतेसचांतर्यामितयासर्वपालकोदुर्ज्ञेयतयाचाव्यक्तमिति
भावः ४१

तत्रकालरूपीसंहारप्रधानइदानींरामइत्याह कालेति ४२ ननुसर्वसमस्यभगवतोमद्वधेकथं प्रवृत्तिरतआह ब्रह्मणेति परिपा
लनानुगुण्येनदुष्टनिग्रहेऽपिनसमत्वहानिः कर्मानुरूपफलदातृत्वमेवतस्यसमत्वंतदनुरूपफलदानेहितस्यवैषम्यमापद्येत
नचतदस्तियथानेकेषुकर्मानुरूपफलदोराजासर्वेषुसमइत्येवव्यवह्रियतेनतुविषमइतिभावः अन्यथाकरणाभावेहेतुःस
त्यसंकल्पत्वम् ४३ हनिष्यतीतिसत्यसंकल्पत्वादेवेतिभावः नन्वेवमवश्यंभाविनिमद्वधेत्वगमनेनकिंतत्राह हन्यमानमि

कालरूपीसभगवान्रामरूपेणमायया ४३ ब्रह्मणाप्रार्थितोदेवस्त्वद्वधार्थमिहागतः तदन्यथाकथंकुर्या
त्सत्यसंकल्पईश्वरः ४३ हनिष्यतित्वांरामस्तुसपुत्रबलवाहनम् हन्यमाननशक्नोमिद्रष्टुंरामेणरावण
४४ त्वांराक्षसकुलंकृत्स्नंततोगच्छामिराघवम् मयियातेसुखीभूत्वारमस्वभवनेचिरम् ४५ विभी
षणोरावणवाक्यतःक्षणाद्विसृज्यसर्वंसपरिच्छदंगृहम् जगामरामस्यपदारविंदयोःसेवाभिकांक्षीपरि
पूर्णमानसः ४६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेद्वितीयःसर्गः २
श्रीमहादेवउवाच विभीषणोमहाभागश्चतुर्भिर्मंत्रिभिःसह आगत्यगगनेरामसंमुखेसमवस्थितः
१

ति हेरावणत्वांस्वामिबुद्धिविषयंस्वीयत्वबुद्धिविषयंचराक्षसकुलंहन्यमानंद्रष्टुंनशक्नोमि अतस्त्वयिराक्षसकुले
चतांबुद्धिंविहायरामेवानरेषुचोक्तबुद्धिंकृत्वाराघवंगच्छामि तथाबुद्धिकृतमेवचदुःखमितिभावः ४४ ४५ विसृज्य
सर्वमित्यनेनवैराग्यमुक्तंभगवद्भजनेतस्यमुख्यांगत्वात् परिपूर्णोमनसिभवोमानसोमनोरथोयस्यसः भगवद्भजनका
र्यमितितस्यसार्वदिकोमनोरथः ४६ इतिश्रीमत्स० युद्धकांडेटीकायांद्वितीयःसर्गः २ विभीषणइति १ ७

तेदारहर्तूरावणस्याहमनुजोनाम्नाबिभीषणइत्यन्वयः २ भ्रात्रारावणेनाहन्निरस्तःधिक्कृतः अविदितात्मनः अविदितस्व
स्वरूपस्य ३ प्रेषयसत्कृत्यप्रेषयेत्यर्थः कालरूपस्यतवपाशः अंतर्यामितयाप्रेरणातदधीनतांप्राप्तः ४ अश्रवणमात्रमे-
वनकिंत्वधिकमपीत्याह हंतुमितिभयात् ५ तद्भयात्संसारेएववैराग्येणतस्मादेवमोक्षायतदिच्छावान्त्वांशरणंगतइत्यन्व-

उच्चैरुवाचभोस्वामिन्रामराजीवलोचन रावणस्यानुजोऽहंतेदारहर्तुर्बिभीषण १ नाम्नाभ्रात्रानिरस्तो
हंत्वामेवशरणंगतः हितमुक्तंमयादेवतस्यचाविदितात्मनः ३ सीतारामायवैदेहीप्रेषयेतिपुनःपुनः उ-
क्तोऽपिनशृणोत्येषःकालपाशवशंगतः ४ हंतुमारवड्गमादायप्राद्रवद्राक्षसाधमः ततोचिरेणसचिवै-
श्चतुर्भिःसहितोभयात् ५ त्वामेवभवमोक्षायमुमुक्षुःशरणंगतः बिभीषणवचःश्रुत्वासुग्रीवोवाक्यम
ब्रवीत् ६ विश्वासार्होनतेराममायावीराक्षसाधमः सीताहर्तुर्विशेषेणरावणस्यानुजोबली ७ मंत्रिभिः
सायुधैरस्मान्विवरेनिहनिष्यति ८ तदाज्ञापयमेदेववानरैर्हन्यतामयम् ममैवंभातितेरामबुद्ध्याकिं
निश्चितंवद श्रुत्वासुग्रीववचनरामःसस्मितमब्रवीत् ९ यदीच्छामिकपिश्रेष्ठलोकान्सर्वान्सहेश्वरान् नि
मिषार्द्धेनसंहन्यांसृजामिनिमिषार्द्धतः १० अतोमयाभयंदत्तंशीघ्रमानयराक्षसम् ११

यः ६ सीताहर्तुरनुजइतिविशेष
णेनविश्वासार्हेनेत्यनेनअन्वयः ७ विवरेन्येनयुद्धसत्त्यादिरूपेच्छिद्रे ८ ममैवंबुद्धिःतवबुद्ध्यांतःकरणेनकिंनिश्चितंत ६
द्वदेत्यर्थः ९ यदीच्छामीति अनेनसत्यसंकल्पईश्वरोहमितिसूचितंसहेश्वरान् अत्रेश्वराइंद्राद्याः १० अभयमितिच्छेदः ११

नन्वेवंविधेभ्योऽभयदानंनोचितंइतिचेत्तत्राह सकृदेवेतितवास्मीति प्रपन्नाय अंगीकृतवतेयाचतेशत्रवेतंअभयमितिशेषः
सर्वभूतेभ्यः सर्वप्राणिभ्यः निकृष्टायापीतिशेषः तादृशायाप्यभयंददामीतिमेव्रतंतत्रास्मै अभयादानेमेव्रतभंगःस्यादिति
नकिंचिद्वाच्यमितिभावः १२ १३ १४ रामंश्याममित्यादिध्यानप्रकारः १५ १६ अथस्तोतिनमस्तेइति १७ १८ जगदिति यतोवा

सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते अभयंसर्वभूतेभ्योददाम्येतद्व्रतंमम १२ रामस्यवचनंश्रुत्वासुग्री
वोत्हृष्टमानसः बिभीषणमथानाय्यदर्शयामासराघवम् १३ बिभीषणस्तुसाष्टांगंप्रणिपत्यरघूत्तमम्
हर्षगद्गदयावाचाभक्त्याचपरयान्वितः १४ रामंश्यामंविशालाक्षंप्रसन्नमुखपंकजम् धनुर्बाणधरंशांतंल
क्ष्मणेनसमन्वितम् १५ कृतांजलिपुटोभूत्वास्तोतुंसमुपचक्रमे १६ बिभीषणउवाच नमस्ते
रामराजेंद्रनमःसीतामनोरम नमस्तेचंडकोदंडनमस्तेभक्तवत्सल १७ नमोनंतायशांतायरामायामि
ततेजसे सुग्रीवमित्रायचतेरघूणांपतयेनमः १८ जगदुत्पत्तिनाशानांकारणायमहात्मने त्रैलोक्यगुरवेऽ
नादिगृहस्थायनमोनमः १९ त्वमादिर्जगतांरामत्वमेवास्थितिकारणम् त्वमंतेनिधनस्थानंस्वेच्छाचारस्त्व
मेवहि २०

इमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीतिश्रुतिबोधितजगत्स्थित्युत्पत्तिनाशका
रणायेत्यर्थः त्रैलोक्यगुरवे अंतर्यामितयेतिभावः अनादिगृहस्थायसदामायागृहिण्यास्वशक्तिरूपयायुतायेत्यर्थः १९
तदेवपुनः स्पष्टमाहत्वमादिरिति उत्पत्तिकारणस्थानमित्यर्थः निधनस्थानंलयस्थानम् एवंचोसत्त्वाद्योपित्वद्विवर्तभूताए
वनातिरिक्ताइतिसूचितंस्वेच्छाचारत्वेननपराधीनत्वंसूचितम् २० ७ ७ ७ ७

व्याप्यव्यापकरूपेणेतियथामहामत्स्यस्याल्पमत्स्योव्याप्यः २१ त्वद्गतज्ञानात्स्वद्रूपंजगदितिज्ञानहीनाः अतएवनष्टात्मानःअत
एवनष्टकंठचामीकरवत् अज्ञातस्वस्वरूपंयेषांते अतएवविचेतसः विरुद्धेप्रवृत्तिमार्गेचेतोयेषांते गतागतम् जन्ममरणरूपं-
संसारम् २२ यावदन्यविषयरहितेन ज्ञानस्वरूपभवद्विषयचित्तेनभवान्नज्ञायतेतावज्जगत्सत्यंभातित्वत्स्वरूपज्ञानेतुत्वमे
वसर्वरूपेणैवभासीतिज्ञानेतुभासमानस्यजगतोमिथ्यात्वंभाति यथायावत्शुक्तिकास्वरूपेणनज्ञायते तावत्तत्रभातंरजतंस

चराचराणांभूतानांबहिरंतश्चराघव व्याप्यव्यापकरूपेणभवान्भातिजगन्मयः २१ त्वन्माययाहृतज्ञानान
ष्टात्मानोविचेतसः गतागतंप्रपद्यंतेपापपुण्यवशात्सदा २२ तावत्सत्यंजगद्भातिशुक्तिकारजतंयथा याव-
न्नज्ञायतेज्ञानंचेतसानान्यगामिना २३ त्वदज्ञानात्सदायुक्ताःपुत्रदारगृहादिषु रमंतेविषयान्सर्वानंतेदुः
खप्रदान्विभो २४ त्वमिंद्रोग्निर्यमोरक्षोवरुणश्चतथानिलः कुबेरश्चतथारुद्रस्त्वमेवपुरुषोत्तम २५ त्व
मणोरप्यणीयांश्चस्थूलात्स्थूलतरःप्रभो त्वंपितासर्वलोकानांमाताधातात्वमेवहि २६ आदिमध्यांतरहितः
परिपूर्णोऽच्युतोव्ययः त्वंपाणिपादरहितश्चक्षुःश्रोत्रविवर्जितः २७

त्यमितिभाति शुक्तिकाज्ञानेतुतन्मिथ्येतिज्ञायतेतद्वत् २३ तदेवदार्ढ्यायपुनराहत्वदज्ञानादिति युक्ताः तत्रैवसत्यत्वाभिमा
नेनलीनचित्ताःरमंतेप्रीत्याभुंजंते अंतेवियोगेदुःखप्रदान् २४ त्वमेवसर्वरूपइत्याहत्वमिति २५ अणीयान्सर्वथादुर्ज्ञेयत्वात्
स्थूलतरःविभुत्वात् मातापितृवत्सर्वत्रसमः पालनेइत्याहत्वंपितेत्यादि २६ अच्युतःकयापिशक्त्याच्युतोहीनोन अनेनसर्वश
क्तिमत्वम् अव्ययः व्ययोत्रवृद्ध्यपक्षयस्तद्रहितः त्वपाणीति अपाणिपादोजवनोग्रहीतेतिश्रुतेः २७ ७ ७ ७

विपरीतक्रमेणश्रोतेत्याद्युक्तिः कोशेभ्यः अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयेभ्यः पंचकोशेभ्योव्यतिरिक्तस्तद्दोषास्पृ
ष्टः निर्गुणः स्वतोनिर्गुणइत्यर्थः मायासंबंधात्तुगुणवानिव निरुपाश्रयः आधारांतररहितः २८ निर्विकल्पः वस्तुतोनिर्धर्मकत्वा
न्निर्विकल्पकज्ञानस्यैवविषयोनसविकल्पकस्येतिभावः अतएवनिराकारः त्वत्पूज्यस्येश्वरांतरस्याभावान्निरीश्वरः उक्तंनिर्वि
कारत्वंविवृणोतिषड्भावरहितइतिजायतेस्तिविपरिणमतेवर्धतेऽपक्षीयतेनश्यतीतिनिरुक्तोक्तषड्भावविकारहीनः अतएवाना
दिः जगत्तुत्वद्विवर्तएवेतिभावः प्रकृतिसंबंधादपितेनविकारइत्यतआह प्रकृतेःपरः तद्दोषगुणासंस्पृष्टइत्यर्थः २९ नन्वीदृश

श्रोताद्रष्टागृहीताचजवनस्त्वंखरांतकः कोशेभ्योव्यतिरिक्तस्त्वंनिर्गुणोनिरुपाश्रयः २८ निर्विकल्पोनिर्वि
कारोनिराकारोनिरीश्वरः षड्भावरहितोनादिःपुरुषःप्रकृतेःपरः २९ माययागृह्यमाणस्त्वंमनुष्यइवभा-
व्यसे ज्ञात्वात्वांनिर्गुणमजंवैष्णवामोक्षगामिनः ३० अहंत्वत्पादसद्भक्तिनिश्रेणींप्राप्यराघव इच्छामि
ज्ञानयोगाख्यंसौधमारोढुमीश्वर ३१ नमःसीतापतेरामनमःकारुणिकोत्तम रावणारेनमस्तुभ्यंत्राहिमां
भवसागरात् ३२ ततःप्रसन्नःप्रोवाचश्रीरामोभक्तवत्सलः वरंवृणीष्वभद्रंतेवांछितंवरदोस्म्यहम् ३३

स्यममगृहणंकुतस्तत्राह माययेति इदंत्वद्दर्शनंमाययैव तदेवाहमनुष्यएवेति एवंमायिकस्यास्यतवरूपस्यज्ञानान्नमुक्तिः
किंतुपूर्वोक्तरूपज्ञानादेवेत्याह ज्ञात्वेति तज्ज्ञानकारणंचात्रमायिकेतवरूपेभक्तिरित्येतज्ज्ञानमपिपरंपरयातदुपयोगीतिभावः ३०
तदेवाहाहमिति भक्तिरूपांनिश्रेणींप्राप्यज्ञान योगाख्यंसौधंपूर्वोक्तज्ञानयोगाख्यंसौधम् ३१ सर्वविधभयापेक्षयानतिरू
पाभक्तिरेवमुख्येतिध्वनयन्नाहनमइति ३२ वांछितंवरंवृणीष्वयतोहंवरदोस्मीत्यन्वयः ३३ ५ ५ ५

कृतकृत्यत्वम् सर्वधर्मजनककर्मकृतत्वं अतएव धन्यत्वम् भगवद्दर्शनस्य सर्वधर्मरूपत्वमितिभावः कृतकार्यत्वंच धातूनाम
नेकार्थत्वात्प्राप्तसकलप्राप्यत्वम् प्राप्यंच सकलधर्मफलम् तदेवाहत्वत्पादेति मुक्तिर्हिसर्वपुण्यफलम् ३४ तदेवाहनास्ती
ति ३५ कर्मकृतोबंधः संसारस्तन्नाशफलंभक्तिलक्षणकरणंयस्यतादृशंत्वद्विषयज्ञानंदेहि एवंफलंसंप्रार्थ्यतस्यकरणंवि

विभीषणउवाच धन्योऽस्मिकृतकृत्योऽस्मिकृतकार्योऽस्मिराघव त्वत्पाददर्शनादेवविमुक्तोऽस्मिनसं-
शयः ३४ नास्तिमत्सदृशोधन्योनास्तिमत्सदृशःशुचिः नास्तिमत्सदृशोलोकेराम त्वन्मूर्तिदर्शनात् ३५
कर्मबंधविनाशायत्वज्ज्ञानंभक्तिलक्षणम् त्वद्ध्यानंपरमार्थंचदेहिमेरघुनंदन ३६ नयाचेरामराजेंद्रसु-
खंविषयसंभवम् त्वत्पादकमलेसक्ताभक्तिरेवसदास्तुमे ३७ ओमित्युक्त्वापुनःप्रीतोरामःप्रोवाचराक्ष
सम् शृणुवक्ष्यामितेभद्ररहस्यंममनिश्चितम् ३८ मद्भक्तानांप्रशांतानांयोगिनांवीतरागिणाम् हृदये
सीतयानित्यंवसाम्यत्रनसंशयः ३९ तस्मात्त्वंसर्वदाशांतःसर्वकल्मषवर्जितः मांध्यात्वामोक्ष्यसेनित्यंघो
रसंसारसागरात् ४० स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तुलिखेद्यःशृणुयादपि मत्प्रीतयेममाभीष्टंसारूप्यंसमवाप्नुया
त् ४१ इत्युक्त्वालक्ष्मणंप्राहश्रीरामोभक्तभक्तिमान् पश्यत्विदानीमेवैषममसंदर्शनेफलम् ४२

नासंभवात्तत्कारणीभूतांभक्तिंप्रार्थयते त्वद्ध्यानमिति एतदेवमुख्याभक्तिरित्यर्थः परमार्थंपरमउत्कृष्टोमोक्षार्थःप्रयोज
नंपरंपरयायस्य ३६ तदेवपुनराहनयाचेइति ३७ ३८ मद्भक्तानामिति सर्वथातवध्यानविषयोभवामीतिभावः ३९ शांतःजितेंद्रि
यःअतएवसर्वपापहीनः ४० ४१ ममसंदर्शनेफलंतज्जन्यंफलंमोक्षरूपंकालांतरभवंतिष्ठतु इदानींसांप्रतमेवैहिकंपश्यतु ४२

४३ ४४ सचिवैश्चतुर्भिर्बिभीषणसचिवैः ४५ ४६ मुख्यत्वेहेतुर्भक्त्यारामपरिग्रहात् ४७ परमात्मत्वेनसहायानपेक्षतासूचिताअमाययाअच्छलेन ४८ दशग्रीवेणेत्यस्यांबरेइत्यादि ४९ भ्रातरंवालिनाभ्रातृत्वव्यवहारस्यमैत्रीकरणोत्तरंकृतत्वेनलङ्का

लंकाराज्येभिषेक्ष्यामिजलमानयसागरात् यावच्चंद्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदिनी ४३ यावन्ममकथालोकेतावद्राज्यंकरोत्वसौ इत्युक्त्वालक्ष्मणेनाबुत्थानाय्यकलशेनतम् ४४ लंकाराज्याधिपत्यार्थमभिषेकंरमापतिः कारयामाससचिवैर्लक्ष्मणेनविशेषतः ४५ साधुसाध्वितितेसर्वेवानरास्तुष्टुवुर्भृशम् सुग्रीवोऽपिपरिष्वज्यबिभीषणमथाब्रवीत् ४६ बिभीषणवयंसर्वेरामस्यपरमात्मनः किंकरास्तत्रमुख्यस्त्वंभक्त्यारामपरिग्रहात् ४७ रावणस्यविनाशेत्वंसाहाय्यंकर्तुमर्हसि बिभीषणउवाच अहंकियान्सहायत्वेरामस्यपरमात्मनः किंतुदास्यंकरिष्येहंभक्त्याशक्त्यात्वमायया ४८ दशग्रीवेणसंदिष्टःशुकोनाममहासुरः संस्थितोऽधंबरेवाक्यंसुग्रीवमिदमब्रवीत् ४९ त्वामाहरावणोराजाभ्रातरराक्षसाधिपः महाकुलप्रसूतस्त्वंराजासिवनचारिणाम् ५० ममभ्रातृसमानस्त्वंतवनास्त्यर्थविप्लुवः अहंयदहरंभार्यांराजपुत्रस्यकिंतव ५१ किष्किंधांयाहिहरिभिर्लंकाशक्यानदैवतैः प्राप्तुंकिमानवैरल्पसत्वैर्वानरयूथपैः ५२ तंप्रापयंतंवचनंतूर्णमुत्प्लुत्यवानराः प्रापद्यंततदाक्षिप्रंनिहंतुंदृढमुष्टिभिः ५३

त्वात् भ्रातृसदृशंत्वामित्यन्वयः वनचारिणांवानराणाम् ५० अर्थविप्लुवोमत्कृतोऽर्थनाशः अहंयद्राजपुत्रस्यभार्यामहरंतत्रतवकिंदुःखमितिशेषः ५१ दैवतैः दैवतैरपि ५२ निहंतुंप्रापद्यंतप्रपन्नाः हंतारंभाइत्यर्थः ५३ ७ ७ ७

घ्नंति राजानइतिशेषः ५४ ५५ ५६ यथावालीतिव्यंगोक्तिः यथाजायापहारित्वात्स्मैवबध्यस्तथास्वामिभार्यापहारित्वात्त्वम-
पिवध्यइतिभावः ५७ मेस्वामिनोश्रीरामचंद्रस्यभार्यांहृत्वाक्वयास्यसीतिब्रूहीत्यन्वयः शुकमन्वरक्षयत् वानरैःसुग्रीवइति
शेषः अयमत्राशयः शुकवचनात्सुग्रीवस्य भेदायोग्यत्वंनिर्णीयविश्वाकल्लितेस्थितेषुवानरेषुस्वनगरघातस्येतैरशक्यत्वंसमु

वानरैर्हन्यमानस्तुशुकोराममथाब्रवीत् नदूतान्घ्नंतिराजेंद्रवानरान्वारयप्रभो ५४ रामःश्रुत्वातदावा-
क्यंशुकस्यपरिदेवितम् मावधिष्टेतिरामस्तान्वारयामासवानरान् ५५ पुनरंबरमासाद्यशुकःसुग्रीव-
मब्रवीत् ब्रूहिराजन्दशग्रीवंकिंवक्ष्यामिव्रजाम्यहम् ५६ सुग्रीवउवाच यथावालीममभ्राताता
थात्वंराक्षसाधम हंतव्यस्त्वमयायत्नात्सपुत्रबलवाहनः ५७ ब्रूहिमेरामचंद्रस्यभार्यांहृत्वाक्वयास्यसि
ततोरामाज्ञयाधृत्वाशुकंबध्वान्वरक्षयत् ५८ शार्दूलोपिततःपूर्वंदृष्ट्वाकपिबलंमहत् यथावत्कथयामा
सरावणायसराक्षसः ५९ दीर्घचिंतापरोभूत्वानिःश्वस्यसन्नासमंदिरे ततःसमुद्रमावेक्ष्यरामोरक्तांतलोच
नः ६० पश्यलक्ष्मणदुष्टोसौवारिधिर्मामुपागतम् नाभिनंदतिदुष्टात्मादर्शनार्थंममानघ ६१ जानातिमा
नुषोयंमेकिंकरिष्यतिवानरैः अद्यपश्यमहाबाहोशोषयिष्यामिवारिधिम् ६२

द्व्यवधानान्निर्णीयघातादिमाकरो
त्विति ५८ शार्दूलोदर्शनमात्रेनियुक्तोनतुसुग्रीवभेदनेइतितस्याग्रहणम् ५९ कपिबलस्यातिमहत्त्वश्रवणमात्रेणदीर्घचिंताप
रत्वंरावणस्येत्यनेनशौर्यहानिःसूचिता ६० उपागतंस्वतटंप्राप्तंअनभिनंदनेचिन्हमाहदर्शनार्थमितिनायातीतिशेषः ६१ ६२ ७

आरोपितेति आरोपितज्यंधनुर्धरतीत्यर्थः ६३ कालाग्नीतिकालाग्नितुल्यकांतिंसंधायधनुषियोजयित्वेत्यर्थः ६४ भस्मसात्कु-
र्यांभस्मसात्करोमीत्यर्थः ६५ तमसावृताआसन्नितिशेषः ६६ सागरक्षोभमेवाहयोजनंवेलामत्यगात् अतिक्रांतःवेलामारभ्य
योजनपर्यंतंसजलोदेशः शुष्कोजातइत्यर्थः प्रतप्ताःजलोष्ण्यवशात् ६७ ६८ उपायनंरत्नानिपाद्योःक्षिप्त्वा ६९ प्रणिपत्यच-

पादेनैवगमिष्यंतिवानराविगतज्वराः इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षआरोपितधनुर्धरः ६३ तूणीराद्बाणमादाय
कालाग्निसदृशप्रभम् संधायचापमाकृष्यरामोवाक्यमथाऽब्रवीत् ६४ पश्यंतुसर्वेभूतानिरामस्ययश
रविक्रमम् इदानीभस्मसात्कुर्यांसमुद्रंसरितांपतिम् ६५ एवंब्रुवतिरामेतुसशैलवनकानना चचाल
वसुधाद्यौश्चदिशश्चतमसावृताः ६६ चुक्षुभेसागरोवेलाभयाद्योजनमत्यगात् तिमिनक्रझषामीनाःप्र
तप्ताःपरितत्रसुः ६७ एतस्मिन्नंतरेसाक्षात्सागरोदिव्यरूपधृक् दिव्याभरणसंपन्नःस्वभासाभासयन्-
दिशः ६८ स्वातस्थंदिव्यरत्नानिकराभ्यांपरिगृह्यसः पादयोःपुरतःक्षिप्त्वारामस्योपायनंबहु ६९ दंडव
त्प्रणिपत्याहरामंरक्तांतलोचनम् त्राहित्राहिजगन्नाथरामत्रैलोक्यरक्षक ७० जडोहंरामतेसृष्टःसृज
तानिखिलंजगत् स्वभावमन्यथाकर्तुंकःशक्तोदेवनिर्मितम् ७१ स्थूलानिपंचभूतानिजडान्येवस्वभाव
तः सृष्टानिभवतैतानित्वदाज्ञांलंघयंतिन ७२

रामम् आहइत्यन्वयः ७० स्वस्यशीघ्रमनागमनेहेतुमाह जडइतिजडःतमआच्छ
दितज्ञानः एवंचत्वत्सृष्टभावेनजडत्वेनमदनागमनमितिनमेदोषइतिभावः ७१ ननुतवजडत्वंकुतइतिचेत्तत्राह स्थूलानीति स्वभावतो
जडान्येवभवतासृष्टानि तामसाहंकारतस्त्वयातत्सृष्टेरितिभावः अतस्त्वदाज्ञारूपंजडत्वंनलंघयंतिनत्यजंतीतितेषापोरूपंभूतमह
मतइतिभावः ७२

तदेवाहतामसादिति अहमः अहंकारात् कारणगुणाहिकार्यगुणानारंभतइतिभावः ७३ ननुनिर्गुणस्यममकथंभूतंस्रष्टृत्वमतआ
ह निर्गुणइतिनिर्गुणोनिराकारोऽपिलीलयायदामायागुणानंगीकरोषितदास्रष्टृत्वाद्वैराजनामास्वार्थेऽण् ७४ तत्रकस्माद्गुणात्क
स्यसृष्टिस्तत्राहगुणात्मनोविराजइतिदेवाअत्रसनकादयः प्रजेशामन्वाद्याइंद्राद्याश्चमन्योस्तमसः भूतपतिः संहर्तारुद्रः ७५ माय

तामसादहमोराम भूतानिप्रभवंतिहि कारणानुगमात्तेषांजडत्वंतामसंस्मृतः ७३ निर्गुणस्त्वंनिराकारोयदा
मायागुणान्प्रभो लीलयांगीकरोषित्वंतदावैराजनामवान् ७४ गुणात्मनोविराजश्चसत्वाद्देवाबभूविरे रजो
गुणात्प्रजेशाद्यामन्योर्भूतपतिस्तव ७५ त्वामहंमाययाच्छन्नंलीलयामानुषाकृतिम् अज्ञडबुद्धिर्जडोमूर्खः
कथंजानामिनिर्गुणम् दंडएवहिमूर्खाणांसन्मार्गप्रापकः प्रभो ७७ भूतानाममरश्रेष्ठपश्चूनांलगुडोय
था शरणंतेव्रजामीशशरण्यंभक्तवत्सल अभयंदेहिमेरामलंकामार्गंददामिते ७८ रामउवाच
अमोघोयंमहाबाणः कस्मिन्देशेनिपात्यताम् लक्ष्यंदर्शयमेशीघ्रंबाणस्यामोघपातिनः ७९ रामस्य-
वचनश्रुत्वाकरेदृष्ट्वामहाशरम् महोदधिर्महातेजाराघववाक्यमब्रवीत् ८० रामोत्तरप्रदेशेतुद्रुमकु
ल्यइतिश्रुतः प्रदेशास्तत्रबहवः पापात्मानोदिवानिशम् ८१

याच्छन्नंछन्नात्मस्वरूपंत
देवाहलीलयेति ७६ जडबुद्धिस्तमोवृतत्वात् जडस्स्वरूपेणापिजलरूपत्वात् अतएवमूर्खः त्वांनिर्गुणंसर्वनियंतृपरमेश्वरत्वेनक
थंजानामीत्यर्थः इदानींतुत्वत्कृतदंडात्त्वत्स्वरूपंज्ञातमितिवदन् अर्थांतरन्यासमाह दंडएवेति ७७ भूतानांप्राणिनाम् ७८ १०
अमोघमनिष्फलंयथाभवतितथापातिनः ७९ ८० हेरामउत्तरप्रदेशेद्रुमकुल्यस्तदाख्यः ८१ ६७ ६७ ६७

तत्रतेषुपापात्मसु ८२ ८३ ब्रह्मणोलब्धवरत्वात् अस्मिन्कार्येसेतुबंधनकार्ये ८४ किर्तिंसेतुबंधनकृतांयाकीर्तिःसेत्वात्मिकादृष्टास
ती सर्वलोकपापहर्त्री ८५ वानरैःसहेतिशेषः ८६ पर्वतपादपैःपर्वतैःपादपैश्च ८७ इतिश्रीमत्सकल०युद्धकांडेतृतीयःसर्गः ३

बाधंतेमांरघुश्रेष्ठतत्रतेपात्यतांशरः रामेणसृष्टोबाणस्तुक्षणादाभीरमंडलम् ८२ हत्वापुनःसमागत्यतूणी
रेपूर्ववत्स्थितः ततोब्रवीद्रघुश्रेष्ठंसागरोविनयान्वितः ८३ नलःसेतुंकरोत्वस्मिन्जलेमेविश्वकर्मणः सुतो
धीमान्समर्थोऽस्मिन्कार्येलब्धवरोहरिः ८४ कीर्तिंजानन्तुतेलोकाःसर्वलोकमलापहाम् इत्युक्त्वाराघवंन
त्वाययौसिंधुरदृश्यताम् ८५ ततोरामस्तुसुग्रीवलक्ष्मणाभ्यांसमन्वितः नलमाज्ञापयच्छीघ्रंवानरैःसेतुबंध
ने ८६ ततोतिहृष्टःप्लवगेंद्रयूथपैर्महानगेंद्रप्रतिमैर्युतोनलः बबंधसेतुंशतयोजनायतंसुविस्तृतंपर्वतपाद-
पैर्दृढम् ८७ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेतृतीयःसर्गः ३ श्रीमहादेवउवाच
सेतुमारभमाणस्तुतत्ररामेश्वरंशिवम् संस्थाप्यपूजयित्वाहरामोलोकहितायच १ प्रणमेत्सेतुबंधंयोदृष्ट्वारामे
श्वरंशिवम् ब्रह्महत्यादिपापेभ्योमुच्यतेमदनुग्रहात् २ सेतुबंधेनरःस्नात्वादृष्ट्वारामेश्वरंहरम् संकल्पनिय
तोभूत्वागत्वावाराणसींनरः ३ आनीयगंगासलिलंरामेशमभिषिच्यच समुद्रेक्षिप्ततद्भारोब्रह्मप्राप्नोत्यसं
शयम् ४

सेतुमितिनिर्विघ्नत्वार्थंद्रष्टृणांपुण्यार्थंच तदेवाहलोकहितायचेति १ तदेवस्पष्टयतिप्रणमेदिति २ संकल्प
नियतःसंकल्पपूर्वमित्यर्थः मध्येकार्यांतरमकुर्वन्नितियावत् ३ क्षिप्ततद्भारःजलानयनपात्रादिभारः ४ ५ ५

चतुर्दशयोजनानिसेतुयुक्तानि कृतानि ५ ६ त्रयोविंशादितित्रयोविंशतिरित्यर्थेआर्षबबंधएवंक्रमेणबबंधेत्यर्थः ७ ८ महद्दि-
तिद्धीबलमार्षम् ९ तोरणंपुरद्वारम् १० ११ १२ १३ हेशुककत्वंपरैःपीडितःकिम् १४ शुकउवाच तेतववचनंअब्रुवंसुग्रीवं-

कृतानिप्रथमेनान्हायोजनानिचतुर्दश द्वितीयेनतथाचान्हायोजनानितुविंशतिः ५ तृतीयेनतथाचान्हायो
जनान्येकविंशतिः चतुर्थेनतथाचान्हाद्वाविंशतिरितिश्रुतम ६ पंचमेनत्रयोविंशद्योजनानिसमंततः ब
बंधसागरेसेतुंनलोवानरसत्तमः ७ तेनैवजग्मुःकपयोयोजनानांशतंद्रुतम् असंख्याताःप्लवंगाद्रिं
रुरुधुःप्लवगोत्तमाः ८ आरुह्यमारुतिंरामोलक्ष्मणोप्यंगदंतथा दिदृक्षूराघवोलंकामारुरोहाचलंमहत्
९ हृष्टालंकांसुविस्तीर्णांनानाचित्रध्वजाकुलाम् चित्रप्रासादसंबाधांस्वर्णप्राकारतोरणाम् १० परिखा
भिःशतघ्नीभिःसंक्रमैश्चविराजिताम् प्रासादोपरिविस्तीर्णप्रदेशेदशकंधरः ११ मंत्रिभिःसहितोवीरैःकि
रीटदशकोज्ज्वलः नीलाद्रिशिखराकारःकालमेघसमप्रभः १२ रत्नदंडैःसितच्छत्रैरनेकैःपरिशोभितः
एतस्मिन्नंतरेबद्धोमुक्तोरामेणवैशुकः १३ वानरैस्ताडितःसम्यक्दशाननमुपागतः प्रहसन्रावणःप्राह
पीडितःकिंपरैःशुक १४ रावणस्यवचःश्रुत्वाशुकोवचनमब्रवीत् सागरस्योत्तरेतीरेऽब्रुवंतेवचनंयथा ततउ
त्प्लुत्यकपयोगृहीत्वामांक्षणात्ततः १५ मुष्टिभिर्नखदंतैश्चहंतुंलोप्तुंप्रचक्रमुः ततोमांरामरक्षेतिक्रोशंतंरघु
पुंगवः १६

प्तौ नितिशेषः १५ मुष्टिभिर्हंतुंनखदंतैर्लोप्तुं छेत्तुंहेराममांरक्षेतिक्रोशंतंमांदृष्ट्वा ११
अयंविसृज्यतामितिवानरान्प्राह १६ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

१७ त्वदुक्तसंधिभेदादिअसंभावितमित्याह राक्षसानामिति १८ आयांनिवानराइतिशेषः १९ २० श्वःकाले श्वःप्रातःकालइ
त्यर्थः नगरींलंकामित्यत्र शरैर्विध्वंसितामितिविभक्तिविपरिणामेनान्वयः २१ २२ २३ २४ लंकानाशस्यप्रकारविशेषमाह उ

विसृज्यतामितिप्राहविसृष्टोहंकपीश्वरैः ततोहमागतोभीत्याहृष्ट्वातद्वानरंबलम् १७ राक्षसानांबलौघ-
स्यवानरेंद्रबलस्यच नैतयोर्विद्यतेसंधिर्देवदानवयोरिव १८ पुरप्राकारमायांतिक्षिप्रमेकतरंकुरु सी
तांचास्मैप्रयच्छाशुयुद्धंवादीयतांप्रभो १९ मामाहरामस्त्वंब्रूहिरावणंमद्वचःशठ यद्बलात्त्वंसमाश्रि
त्यसीतांमेत्वंहृतवानसि २० तद्दर्शययथाकामंससैन्यःसहबांधवः श्वःकालेनगरींलंकांसप्राकारांस-
तोरणाम् २१ राक्षसंचबलंपश्यशरैर्विध्वंसितंमया घोररोषमहंमोक्ष्येबलंधारयरावण २२ इत्युक्त्वाकोप
रराभाथरामःकमललोचनः एकस्थानगतायत्रचत्वारःपुरुषर्षभाः २३ श्रीरामोलक्ष्मणश्चैवसुग्रीव-
श्चबिभीषणः एतएवसमर्थास्तेलंकांनाशयितुंप्रभो २४ उत्पाट्यभस्मीकरणेसर्वेतिष्ठंतुवानराः त
स्ययादृग्बलंदृष्टंरूपंप्रहरणानिच २५ वधिष्यतिपुरंसर्वंएकस्तिष्ठंतुतेत्रयः पश्यवानरसेनांतामसं-
ख्यातांप्रपूरिताम् २६ गर्जंतिवानरास्तत्रपश्यपर्वतसन्निभाः नशक्यास्तेगणयितुंप्राधान्येनब्रवीमिते
२७ एषयोभिमुखोलंकांनदन्तिष्ठतिवानरः यूथपानांसहस्राणांशतेनपरिवारितः २८

साटयभस्मीकरणेइतिपुनर्विचार्यएकोराम
एवतन्नाशेऽलमित्याह तस्येति २५ प्रपूरिताम् प्रकर्षेणपूरितांलंकाययाताम् यद्वा रामतेजसापूरिताम् २६ २७ २८ ७

अग्निनंदनः अग्निपुत्रः अथांगदं दर्शयति एषइति २९ लांगूलंस्फोटयतिभुव्याहंति ३० हनूमंतंदर्शयतियेनेति ३१ श्वेतः नाम्ना
यः सुग्रीवसमीपमागम्यपुनर्गच्छतिसश्वेतनामा ३२ रंभाख्यंदर्शयतियस्त्विति ३३ शरभंदर्शयतिएषइति ३४ अथपनसादीन्
दर्शयति ३५ वर्णनेगुणकथनेसंख्यानेगणने ३६ रक्षोगणसहितांलंकामित्यर्थः बलसंख्यानंयोद्धृगणनम् ३७ एषांनीलांगदह

सुग्रीवसेनाधिपतिर्नीलोनामाग्निनंदनः एषपर्वतशृंगाभः पद्मकिंजल्कसन्निभः २९ स्फोटयत्यभिसंर-
ब्धोलांगूलंचपुनःपुनः युवराजोंगदोनामवालिपुत्रोतिवीर्यवान् ३० येनदृष्टाजनकजारामस्यातीववल्ल
भा हनूमानेषविख्यातो हतोयेनतवात्मजः ३१ श्वेतोरजतसंकाशोमहाबुद्धिपराक्रमः तूर्णंसुग्रीवमाग-
म्यपुनर्गच्छतिवानरः ३२ यस्त्वेषसिंहसंकाशः पश्यत्यतुलविक्रमः रंभोनाममहासत्वोलंकानाशयितुंक्ष
मः ३३ एषपश्यतिवेलंकादिधक्षन्निववानरः शरभोनामराजेंद्रकोटियूथपनायकः ३४ पनसश्चमहावी-
र्योमैंदश्चद्विविदस्तथा नलश्चसेतुकर्तासौविश्वकर्मसुतोबली ३५ वानराणांवर्णनेवासंख्यानेवाकईश्व
रः शूराःसर्वेमहाकायाःसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः ३६ शक्ताःसर्वेचूर्णयितुंलंकांरक्षोगणैःसह एतेषांबलसंख्या
नंप्रत्येकंवच्मितेशृणु ३७ एकाकोटिसहस्राणिनवपंचचसप्तच तथाशंखसहस्राणितथार्बुदशतानिच ३८
सुग्रीवसचिवानांतेबलमेतत्प्रकीर्तितम् अन्येषांतुबलंनाहंवक्तुंशक्तोऽस्मिरावण ३९ रामोनमानुषःसाक्षा
दादिनारायणःपरः सीतासाक्षाज्जगद्धेतुश्चिच्छक्तिर्जगदात्मिका ४०

नूमच्छ्वेतरंभशरभपनसमैंदद्विविदानांदशानाम् १२
नवपंचसप्तएकविंशतिरित्यर्थः ३८ ३९ जगदात्मिकाजगत्स्वरूपामायास्वरूपंदृश्यंजगदेवसूक्ष्मरूपेणेत्याशयः ४० ६९ ६९

समुत्पन्नं स्थूलरूपेणेत्यर्थः जगतस्तस्थुषश्च स्थावरजंगमात्मकस्य संसारस्य नौ सीतारामौ ४१ पितरौ मातापितरौ तयोर्वैरीन

द्वैरवान् कथं भवेत् कथं जीवेदित्यर्थः जगन्मातैवेत्यनेनार्थात्त्वमपि मातेति व्यंग्यम् ४२ क्षणनाशित्वेनात्यंतास्थिरत्वबोधनम्

तत्र हेतुः पंचभूतात्मके इति पंचविंशतितत्त्वकेन दात्मके बुध्यहंकारैकादशेंद्रियपंचभूततद्गुणरूपादिपंचकात्मकत्वात् विकार

द्वाराच प्रकृतेरप्यत्रानुगम इतिचतुर्विंशतितत्त्वात्मकत्वम् ४३ अहंकृतालये अहंकारस्यालयैस्थानभूते तेभ्यश्चतुर्विंशतिभ्यो-

ताभ्यामेव समुत्पन्नं जगत्स्थावरजंगमम् तस्माद्रामश्च सीता च जगतस्तस्थुषश्च नौ ४१ पितरौ पृथिवी

पालतयोर्वैरी कथं भवेत् अजानन्त्वया नीता जगन्मातैव जानकी ४२ क्षणनाशिनि संसारे शरीरे क्षणभं

गुरे पंचभूतात्मके राजन् चतुर्विंशतितत्त्वके ४३ मलमांसास्थिदुर्गंधभूयिष्ठेऽहंकृतालये कैवास्थाव्य-

तिरिक्तस्य कायेन वजडात्मके ४४ यत्कृते ब्रह्महत्यादि पातकानि कृतानि ते भोगभोक्ता तु यो देहः स देहो

त्र पतिष्यति ४५ पुण्यपापे समायातो जीवेन सुखदुःखयोः कारणे देहयोगादिनात्मनः कुरुतो निशम् ४६

यावद्देहोस्मि कर्तास्मीत्यात्माहंकुरुते वशः अध्यासात्तावदेवस्याज्जन्मनाशादिसंभवः ४७

भिन्नस्य चेतनस्य ज

डात्मके देहे कैवास्था ४४ यस्य देहस्य कृते तत्पोषणादिनिमित्तम् यो देहः स्थूलः ४५ सुखदुःखयोः कारणे पुण्यपापे जीवेन सह-

समायातः समायास्यत इत्यर्थे आर्षं तत् ते च पुण्यपापे देहयोगादिना आत्मनः सुखदुःखे कुरुतो न तु स्वतस्ते आत्मन इत्यर्थः

४६ देहयोगः कीदृशः तत्राह यावदिति अध्यासादहंकारतादात्म्याध्यासात् उक्तरीत्या यावदवशोऽहंकुरुत इत्यर्थः एतेन ज्ञानि

नो देहसंबंधेपि दुःखाद्यभावाद्देहयोगेनैव दुःखमित्ययुक्तमपास्तम् उक्ताध्यासरूपस्यैव योगस्य विवक्षितत्वात् ४७ ७

उपसंहरतितस्मादिति ४८ स्वाज्ञानंस्वस्वरूपस्यशुद्धत्वादेर्यदज्ञानंतद्वशतोबंधंशरीरादिसंबंधंप्राप्यमुत्युति पुनःपुनःकर्मसु प्रवर्तते आत्मानंशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावंज्ञात्वासदास्मरेत्सनेनाविच्छेदेनतत्स्मरणाभ्यासोमोक्षदइत्युक्तम् ४९ अथतादृशज्ञानसाधनंवैराग्यमाह विरतिमिति ननुसर्वत्रविरतौभोगसुखंहीयेतेतितत्राह निरयेष्वपीति एवंचेदृशाभोगोपिहेयएवेतिभावः

तस्मात्त्वंत्यजदेहादावभिमानंमहामते आत्मातिनिर्मलःशुद्धोविज्ञानात्माचलोव्ययः ४८ स्वाज्ञानवशतोबंधंप्रतिपद्यविमुत्युति तस्मात्त्वंशुद्धभावेनज्ञात्वात्मानंसदास्मर ४९ विरतिंभजसर्वत्रपुत्रदारगृहादिषु निरयेष्वपिभोगःस्याच्छूकरतनावपि ५० देहंलब्ध्वाविवेकाढ्यंद्विजत्वंचविशेषतः तत्रापिभारतेवर्षेकर्मभूमौसुदुर्लभम् ५१ कोविद्वानात्मसात्कृत्वादेहंभोगानुगोभवेत् अतस्त्वंब्राह्मणोभूत्वापौलस्त्यतनयश्चसन् ५२ अज्ञानीवसदाभोगाननुधावसिकिंमुधा इतःपरंवात्यक्त्वात्वंसर्वसंगंसमाश्रये ५३ राममेवपरात्मानंभक्तिभावेनसर्वदा सीतासमर्प्यरामायतत्पादानुचरोभव ५४ विमुक्तःसर्वपापेभ्योविष्णुलोकंप्रयास्यसि नोचेद्गमिष्यसेधोधःपुनरावृत्तिवर्जितः अंगीकुरुष्वमद्वाक्यंहितमेववदामिते ५५

५० सर्वथादुर्लभंतत्रापिभारतेवर्षेकर्मभूमौसुतरांदुर्लभंविवेकाढ्यंतदाढ्यतायोग्यंदेहंलब्ध्वाविशेषतश्चद्विजत्वंलब्ध्वा ५१ कोविद्वान्देहमात्मसात् आत्माधीनंकृत्वा अर्थात्स्वयंदेहभोगानुगोभवेदित्यन्वयः पौलस्त्यतनयश्चेत्यनेनविशुद्धवंशतोक्ता ५२ सर्वसंगंत्यक्त्वाराममेवाश्रयेत्यन्वयः ५३ ५४ पुनरावृत्तिवर्जितइतिपुनरावृत्त्याउत्तमलोकाद्वर्जितःहीनःकृतइत्यर्थः ५५ ६७

मरकतोपलोमरकतमणिस्तद्वत्कांतंश्यामदेहम् ५६ इतिश्रीमत्सकल० युद्धकांडेचतुर्थःसर्गः ४ श्रुत्वेति १ कृतघ्नंदुर्मतेमा मनुजीव्यममसेवकोभूत्वेतियावत् गुरुवत्कथंभाषसे सर्वशिक्षकंमांशिक्षन् शिक्षयन्इत्यर्थः २ पूर्वकृतंपूर्वोपकृतंयद्यपित्वंवधो चितस्तथापितेनपूर्वोपकारस्मरणेनत्वारक्षामीत्यन्वयः ३ एवंविधंवाक्यम् गृहंवैखानसाश्रमम् ४ अमुमेवार्थमितिहासपूर्वमा

सत्संगतिंकुरुभजस्वहरिंशरण्यंश्रीराघवंमरकतोपलकांतिकांतम् सीतासमेतमनिशंधृतचापबाणंसुग्रीव लक्ष्मणबिभीषणसेवितांघ्रिम् ५६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेचतुर्थःसर्गः ४ श्रीमहादेवउवाच श्रुत्वाशुकमुखोद्गीतंवाक्यमज्ञाननाशनम् रावणःक्रोधताम्राक्षोदहन्निवत मब्रवीत् १ अनुजीव्यसुदुर्बुद्धेगुरुवद्भाषसेकथम् शासिताहंत्रिजगतांत्वंमांशिक्षन्नलज्जसे २ इदानी मेवहन्मित्वांकिंतुपूर्वकृततेन स्मरामितेनरक्षामित्वांयद्यपिवधोचितम् ३ इतोगच्छविमूढत्वमेवश्रोतुंन मेक्षमम् महाप्रसादइत्युक्त्वावेपमानोगृहंययौ ४ शुकोपिब्राह्मणःपूर्वंब्राह्मिष्ठोब्रह्मवित्तमः वानप्रस्थ विधानेनवनेतिष्ठन्स्वकर्मकृत ५ देवानामभिवृद्ध्यर्थंविनाशायसुरद्विषाम् चकारयज्ञवितर्तिमविच्छिन्नां महामतिः ६ राक्षसानांविरोधोभूच्छुकोदेवहितोद्यतः वज्रदंष्ट्रइतिख्यातस्तत्रैकोराक्षसोमहान् ७ अंत रंप्रेप्सुरातिष्ठच्छुकापकरणोद्यतः कदाचिदागतोगस्त्यस्तस्याश्रमपदंमुने ८

ह शुकोपीति ५ अविच्छि न्नांयज्ञवितर्तिंमध्येविच्छेदरहितंयज्ञविस्तरम् ६ शुकोदेवहितोद्यतइति ज्ञात्वाराक्षसानांशुकेविरोधोद्वेष्यत्वमिहेरभूत् ७ शु कापकरणेशुकस्यापकारेउद्यतःशुकापकारंआतिष्ठत्प्रतिज्ञातवान् परस्मैपदमार्षंतस्यशुकस्य ८ ७ ७ ७

अंतरमवसरम् ९ सामिषंसमांसम् १० मांसभोज्यम् मांसयुक्तंभोज्यम् ११ तांचशक्रभार्याचिंतः तच्छरीरांतर्मायया प्रविश्य मोह
यन् पाकशालातोबहिर्निःसरणाक्षमांकुर्वन् १२ सःअगस्त्यःअमेध्यंमानुषंमांसंदृष्ट्वाचुकोपकुपितश्चसन्नगस्त्यःशक्रमब्रवी-
त् १३ १४ यतस्त्वंमह्यंमानुषंमांसंदत्तवानसिअतस्त्वंमानुषाशनोराक्षसोभूत्वातिष्ठ १५ अद्यमेविस्तरम् विस्तरयुतंमांसंदे

तेनसंपूजितोगस्त्योभोजनार्थेनिमंत्रितः गतेस्नातुंमुनौकुंभसंभवेप्राप्यचांतरम् ९ अगस्त्यरूपधृक्सोपि
राक्षसःशक्रमब्रवीत् यदिदास्यसिमेब्रह्मन्भोजनंदेहिसामिषम् १० बहुकालेनभुक्तंमेमांसंछागांग-
संभवम् तथेतिकारयामाससमांसभोज्यंसविस्तरम् ११ उपविष्टेमुनौभोक्तुंराक्षसोतीवसुंदरम् शक्रभा
र्यावपुर्धृत्वातांचांतर्मेह्रियन्खलः १२ नरमांसंददौतस्मैसूपकंबहुविस्तरम् दत्वैवांतर्दधेरक्षस्ततोदृष्ट्वा
चुकोपसः १३ अमेध्यंमानुषंमांसमगस्त्यःशक्रमब्रवीत् अभक्ष्यंमानुषंमांसंदत्तवानसिदुर्मते १४ मह्यं
त्वंराक्षसोभूत्वातिष्ठत्वंमानुषाशनः इतिशप्तःपुरोभीत्याप्राहागस्त्यंमुनेत्वया १५ इदानींभाषितंमेद्यमांसं
देहीतिविस्तरम् तथैवदत्तंमदेवकिंमेशापंप्रदास्यसि १६ श्रुत्वाशक्रस्यवचनंमुहूर्तंध्यानमास्थितः ज्ञात्वार
क्षःकृतंसर्वंततःप्राहशक्रस्रुधीः १७ त्वापकारिणासर्वंराक्षसेनकृतंत्विदम् अविचार्यैवमेदत्तःशापस्तेमु
निसत्तम १८ तथापिमेवचोमोघमेवमेवभविष्यति राक्षसंवपुरास्थायरावणस्यसहायकृत् १९

हीतिइदानींमुक्तंतथैवमेमयादत्तमतोमेममशापंकिंप्रयास्यसि आर्षमेतत् १६ १७ १८ यतोमेवचोमोघमनिष्फलमतए
वमेवमदुक्तंभविष्यतितदेववदन्शापांतमाहराक्षसंवपुरिति १९ ५ ५ ५ ५ ५

२० तदागमनोत्तरं रावणेन प्रेषितश्चारो भूत्वा रघूत्तमं दृष्ट्वा शापाद्विनिर्मुक्तः रक्षः स्वभावाद्विनिर्मुक्तः २१ रावणं तत्त्वज्ञानं बोधयित्वा च ततो मुक्तः मत्समीपाद्गच्छेति तेनेत्युक्तः परं पदं स्वं वैखानसं पदम् २२ २३ २४ राज्ञो मातुः पिता राज्ञः प्रियश्चेत्यर्थः २५ २६ तदादि जानकीप्रवेशादिनादारभ्य पुर्यां लंकायां घोराणि निमित्तानि उत्पाता दृश्यन्ते इत्यन्वयः २७ घोरत्वविवरणं नाशहेतूनीति ख

तिष्ठ तावद्यदा रामो दशाननवधाय हि आगमिष्यति लंकायाः समीपं वानरैः सह २० प्रेषितो रावणेन त्वं चारो भूत्वा रघूत्तमम् दृष्ट्वा शापाद्विनिर्मुक्तो बोधयित्वा च रावणम् २१ तत्त्वज्ञानं ततो मुक्तः परं पदमवाप्स्यसि इत्युक्तो गस्त्येमुनिना शप्तो ब्राह्मणसत्तमः २२ बभूव राक्षसः सद्यो रावणं प्राप्य संस्थितः इदानीं चाररूपेण दृष्ट्वा रामं सहानुजम् २३ रावणं तत्त्वविज्ञानं बोधयित्वा पुनर्द्रुतम् पूर्ववद्ब्राह्मणो भूत्वा स्थितो वैखानसैः सह २४ ततः समागमद्वृद्धो माल्यवान्राक्षसो महान् बुद्धिमान्नीतिनिपुणो राज्ञो मातुः प्रियः पिता २५ प्राह तं राक्षसं वीरं प्रशांतेनांतरात्मना शृणु राजन्वचो मेद्य श्रुत्वा कुरु यथेप्सितम् २६ यदा प्रविष्टा नगरीं जानकी रामवल्लभा तदादि पुर्यां दृश्यंते निमित्तानि दशानन २७ घोराणि नाशहेतूनि तानि मे वदतः शृणु खरस्तनित निर्घोषा मेघा अतिभयंकराः २८ शोणितेनाभिवर्षंति लंकामुष्णेन सर्वदा रुदंति देवलिंगानि स्विद्यंति प्रचलंति च २९ कालिकापांडुरैर्दंतैः प्रहसंत्यग्रतः स्थिता खरा गोषु प्रजायंते मूषका नकुलैः सह ३०

रं कठोरं स्तनितं गर्जितं निर्घोषः सवज्रपातः शब्दश्च येषां ते २८ देवलिंगानि देवस्थानभूताः प्रतिमाः स्विद्यंति स्वेदवंति भवंति २९ अग्रतः प्रतिराक्षसं पुरः स्थिता कालिकापांडरैः दंतैः प्रकाशिते हसति सर्वान् भक्षयामीत्याशयेन हासः नकुलसहिता मूषका मार्जारभक्ष्या मार्जारैर्युध्यंति तेन रक्षोभक्षेभ्यो वानरमनुष्येभ्य एव रक्षसां भयमिति सूचितम् ३० ७ ७ ७

३१ कालोमृत्युस्वरूपः कालेकालेसायंप्रातश्चेत्यर्थः एतान्युक्तानि एवंजातीयकान्यन्यानिचजातानिदृश्यंते अन्यान्युद्भवंति
जायंते ३२ शांतिंउत्पातसूचितारिष्टनाशककर्मतद्देवकर्माह सीतामिति ३३ रामस्यनारायणत्वेगमकमाह यत्पादेतिपोतोनौका
ज्ञानिनस्तरंतीत्यन्वयः ३४ भक्त्यापूतंपवित्रंअंतःकरणंयेषांतेभक्तिपूतांताः आर्षोरेफलोपः सर्वेषांहृद्धृदयंआलयःस्थानंय
स्यतेनसर्वांतर्यामिणमित्यर्थः ३५ भक्तेत्यस्यतथापीत्यादि भक्त्यारामभक्त्याकुलस्यकुशलमेवकौशलंतद्धेतवेतन्निमित्तमि

मार्जारेणतुयुध्यंतिपन्नगागरुडेनतु करालोविकटोमुंडःपुरुषःकृष्णपिंगलः ३१ कालोगृहाणिसर्वेषांका
लेकालेत्ववेक्षते एतान्यन्यानिदृश्यंतेनिमित्तान्युद्भवंतिच ३२ अतःकुलस्यरक्षार्थंशांतिंकुरुदशानन
सीतांसत्कृत्यसधनारामायाशुप्रयच्छभो ३३ रामंनारायणंविद्धिविद्वेषंत्यजराघवे यत्पादपोतमाश्रित्य
ज्ञानिनोभवसागरम् ३४ तरंतिभक्तिपूतांतास्ततोरामोनमानुषः भजस्वभक्तिभावेनरामंसर्वहृदालय
म् ३५ यद्यपित्वंदुराचारोभक्त्यापूतोभविष्यसि मद्वाक्यंकुरुराजेंद्रकुलकौशलहेतवे ३६ तत्तुमाल्य
वतोवाक्यंहितमुक्तंदशाननः नमर्षयतिदुष्टात्माकालस्यवशमागतः ३७ मानवंकृपणंराममेकंशाखामृ
गाश्रयम् समर्थंमन्यसेकेनहीनंपित्रामुनिप्रियम् ३८ रामेणप्रेषितोनूनंभाषसेत्वमनर्गलम् गच्छवृद्धो
सिबंधुस्त्वंसोढंसर्वंत्वयोदितम् ३९ इतोमत्कर्णपदवींदहत्येतद्वचस्तव इत्युक्त्वासर्वसचिवैःसहितः
प्रस्थितस्तदा ४०

त्यर्थः ३६ नमर्षयति नहितत्वेनगृण्हातीत्यर्थः ३७ अमर्षमेवप्रकटयति मान
वमिति कृपणंअस्मदादिदयापात्रंशाखामृगावानराः मुनिप्रियत्वेनात्तिनिःसारत्वंसूचितम् ३८ यतस्त्वंवृद्धोबंधुरतस्त्व
योदितंसर्वंसोढम् ३९ इतस्तववक्त्रान्निःसृतमेतद्वचःकर्णपदवींदहति प्रस्थितःसभामध्याद्रावणइतिशेषः ४० ७

समुपस्थितान् सन्निहितान् ४१ समाहूतं सभानीयदत्तम् ४२ ४३ श्वेतच्छत्रसहस्राणि अतिमहत्त्वादेहस्यानेकछत्रधार-
णा ४४ ४५ पणवानकगोमुखैः वाद्यविशेषैः ४६ कृतवाहनास्तद्वहनीयरथारूढाः खड्गादिभिरायुधैर्लक्षिताः तादृशायुधधरा
इत्यर्थः ४७ लंकां सर्वतः प्रतिद्वारं चोपाययुः ४८ शृंगाणि सूक्ष्मोन्नतभागाः शिखराणि ततो विपुलानि युद्धाय स्थिता इति शेषः

प्रासादाग्रे समासीनः पश्यन्वानरसैनिकान् युद्धायायोजयत्सर्वराक्षसान् समुपस्थितान् ४१ रामोपिध
नुरादाय लक्ष्मणेन समाहूतगु दृष्ट्वा रावणमासीनं कोपेन कलुषीकृतः ४२ किरीटिनं समासीनं मंत्रिभिः
परिवेष्टितम् शशांकार्धनिभेनैव बाणेनैकेन राघवः ४३ श्वेतछत्रसहस्राणि किरीटदशकं तथा चिच्छे
दनिमिषार्द्धेन तदद्भुतमिवाभवत् ४४ लज्जितो रावणस्तूर्णं विवेश भवनं स्वकम् आहूय राक्षसान्सर्वा
न्महस्तप्रमुखान्बली ४५ वानरैः सह युद्धाय नोदयामास सत्वरः ततो भेरीमृदंगाद्यैः पणवानकगोमु
खैः ४६ महिषोष्ट्रैः खरैः सिंहद्वीपिभिः कृतवाहनाः खड्गशूलधनुःपाशयष्टितोमरशक्तिभिः ४७ लक्षि
ताः सर्वतो लंकां प्रतिद्वारमुपाययुः तत्पूर्वमेव रामेण नोदिता वानरर्षभाः ४८ उद्यम्य गिरिशृंगाणि शिखरा
णि महान्ति च तरूंश्चोत्पाट्य विविधान्युद्धाय हरियूथपाः ४९ प्रेक्षमाणा रावणस्य तान्यनीकानि भागशः
राघवप्रियकामार्थं लंकामारुरुहुस्तदा ५० ते द्रुमैः पर्वताग्रैश्च मुष्टिभिश्च प्लवंगमाः ततः सहस्रयूथाश्च
कोटियूथाश्च यूथगाः ५१

४९ रावणस्य भागशः तत्तत्प्रदेशं स्वस्वरक्षणीयांशत्वेन गृहीत्वा
स्थितानीति शेषः ५० ते द्रुमैरित्याद्यैरुपलक्षिता इति शेषः सहस्रयूथाः सहस्रसंख्येया यूथा येषाम् ५१ ७ ७

आप्लवंतः ऊर्ध्वंप्लवंतः पुनरधः पतंतः ५२ ५३ अरिभिः राक्षसैः ५४ ५५ सर्वतोरुरुधुः यथारक्षसांबहिर्निर्गमोनभवतितथास्वयमं
तः प्रविविशुरित्यर्थः ५६ ५७ निर्गत्यबलेनवानरान् ततोनिःसार्यस्वयंचबहिरागत्येत्यर्थः ५८ समरः मांसशोणिताभ्यांकर्दमयुत

कोटीशतयुताश्चान्येरुरुधुर्नगरंभृशम् आप्लवंतः प्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ५२ रामोजयत्यतिबलोलक्ष्म
णश्चमहाबलः राजाजयतिसुग्रीवोराघवेणानुपालितः ५३ इत्येवंघोषयंतश्चसमंयुयुधिरेरिभिः हनूमा
नंगदश्चैवकुमुदोनीलएवच ५४ नलश्चशरभश्चैवमैंदोद्विविदएवच जांबवान्दधिवक्त्रश्चकेसरीतारएव
वच ५५ अन्येचबलिनः सर्वेयूथपाश्चप्लवंगमाः द्वाराण्युत्प्लुत्यलंकायाः सर्वतोरुरुधुर्भृशम् तदावृक्षै-
र्महाकायाः पर्वताग्रैश्चवानराः ५६ निजघ्नुस्तानिरक्षांसिनखैर्दंतैश्चवेगिताः राक्षसाश्चतदाभीमाद्वा
रेभ्यः सर्वतोरुषा ५७ निर्गत्यभिंडिपालैश्चखड्गैःशूलैः परश्वधैः निजघ्नुर्वानरानीकंमहाकायामहाब-
लाः ५८ राक्षसांश्चतथाजघ्नुर्वानराजितकाशिनः तथाबभूवसमरोमांसशोणितकर्दमः ५९ रक्षसां
वानराणांचसंबभूवाद्भुतोपमः तेहयैश्चगजैश्चैवरथैःकांचनसन्निभैः ६० रक्षोव्याघ्रायुयुधिरेना-
दयंतोदिशोदश राक्षसाश्चकपींद्राश्चपरस्परजयैषिणः ६१ राक्षसान्वानराजघ्नुर्वानरांश्चैवराक्षसाः
रामेणविष्णुनादृष्टाहरयोदिविजाःशजाः ६२

भूप्रदेशकः ५९ अद्भुतोपमः अद्भु-
तान्युपमीयंतेनेनसः सकलाद्भुतयुद्धोपमानभूतः समरोबभूवेत्यन्वयः ६० ६१ विष्णुदृष्टत्वात् वानराणांदृष्टत्वंबलित्वंच
सीतायादुष्टभावस्पर्शजनितपापवतारावणेनपालितत्वाद्रक्षसांहतश्रीकत्वाद्धानिरेकालंकारः ६२ ७ ५ ७

६३ ६४ अंतर्धानमदृश्यत्वम् ६५ ब्रह्मास्त्रेणयुतानिनानाविधानिशस्त्राणिमुंचन्नितिशेषः वानरसेनांपीडयन्रामस्योपरि
शरजालानिववर्ष ६६ ६७ वानराणांबलपतितंददर्शततश्चुकोप ६८ कुपितश्चाह चापमितिचापहस्तस्यापिक्रोधातिशयेन

बभूवुर्बलिनोत्हृष्टास्तदापीतामृताइव सीताभिमर्षपापेनरावणेनाभिपालिताम् ६३ हतश्रीकान्हतबला
न्राक्षसान्जघ्नुरोजसा चतुर्थांशावशेषेणनिहतंराक्षसंबलम् ६४ स्वसैन्यंनिहतंदृष्ट्वामेघनादोथदुष्ट-
धीः ब्रह्मदत्तवरःश्रीमानंतर्धानंगतोऽसुरः ६५ सर्वास्त्रकुशलोव्योम्निब्रह्मास्त्रेणसमंततः नानाविधानि
शस्त्राणिवानरानीकमर्दयन् ६६ ववर्षशरजालानितदद्भुतमिवाभवत् रामोपिमानयन्ब्राह्ममस्त्रमस्त्र
विदांवरः ६७ क्षणंतूष्णीमुवासाथददर्शपतितंबलम् वानराणांरघुश्रेष्ठश्चुकोपानलसन्निभः ६८
चापमानयसौमित्रेब्रह्मास्त्रेणासुरंक्षणात् भस्मीकरोमिमेपश्यबलमद्यरघूत्तम ६९ मेघनादोपित-
च्छ्रुत्वारामवाक्यमतंद्रितः तूर्णंजगामनगरंमाययामायिकोऽसुरः ७० पतितंवानरानीकंदृष्ट्वारामोऽ
तिदुःखितः उवाचमारुतिंशीघ्रंगत्वाक्षीरमहोदधिम् ७१ तत्रद्रोणागिरिर्नामदिव्यौषधिसमुद्भवः त
मानयद्रुतंगत्वासंजीवयमहामते ७२ वानरौघान्महासत्वान्कीर्तिस्तेसुस्थिराभवेत् आज्ञाप्रमाणमि
त्युक्त्वाजगामानिलनंदनः ७३

तद्विस्मरणादिवचापमानयेत्युक्तिः रघूत्तम लक्ष्मण
६९ रामवाक्यंश्रुत्वाभीतःसजगाममाययाऽदृश्यःसन्नेवजगाम ७० ७१ दिव्यौषधिसमुद्भवः दिव्यौषधीनांसमुद्भ
वोयस्मिन्नित्यर्थः संजीवयवानरौघानित्यन्वयः ७२ ७३ ७ ७ ७ ७ ७ ७

आययावितिच्छेदः सिद्धसंकल्पस्यहनूमतएतत्कर्मनसंदिग्धव्यम् ७४ ७५ ७६ मंत्रिणोयेचबांधवास्तेसर्वेगच्छंतुयत
स्तेमत्प्रियकांक्षिणः ७७ प्राणविप्लवात् प्राणनाशभयात् एवंचप्राणनाशेसर्वथाप्राप्तेयशोरक्षणाययुद्धार्थंगमनमेवन्या

आनीयचगिरिंसर्वान्वानरान्वानरर्षभः जीवयित्वापुनस्तत्रस्थापयित्वाययौद्रुतम् ७४ पूर्ववद्गुरवंनादं
वानराणांबलोद्यतः श्रुत्वाविस्मयमापन्नोरावणोवाक्यमब्रवीत् ७५ राघवोमेमहान्शत्रुःप्राप्तोदेवविनि
र्मितः हंतुंतंसमरेशीघ्रंगच्छंतुममयूथपाः ७६ मंत्रिणोबांधवाःशूरायेचमत्प्रियकांक्षिणः सर्वेगच्छंतु-
युद्धायत्वरितंममशासनात् ७७ येनगच्छंतियुद्धायभीरवःप्राणविप्लवात् तान्हनिष्याम्यहंसर्वान्मच्छासं
नपराङ्मुखान् ७८ तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तानिर्जग्मूरणकोविदाः अतिकायःप्रहस्तश्चमहानादमहोदरौ
७९ देवशत्रुर्निकुंभश्चदेवांतकनरांतकौ अपरेबलिनःसर्वेययुर्युद्धायवानरैः ८० एतेचान्येचबहवः
शूराःशतसहस्रशः प्रविश्यवानरंसैन्यममंथुर्बलदर्पिताः ८१ मुशुंडिभिर्भिंडिपालैश्चबाणैःखड्गैःपरश्व
धैः अन्यैश्चविविधैरस्त्रैर्निजघ्नुर्हरियूथपान् ८२ तेपादपैःपर्वताग्रैर्नखदंष्ट्रैश्चमुष्टिभिः प्राणैर्विमोच
यामासुःसर्वराक्षसयूथपान् ८३ रामेणनिहताःकेचित्सुग्रीवेणतथापरे हनूमताचांगदेनलक्ष्मणेनम
हात्मना यूथपैर्वानराणांतेनिहताःसर्वराक्षसाः ८४ रामतेजःसमाविश्यवानराबलिनोभवन् रामशक्ति
विहीनानामेवंशक्तिःकुतोभवेत् ८५

यइतिभावः ७८ ७९ ८० वानराणामिदंवानरमार्षंतत्सैन्यंप्रविश्यममंथुरथित्तिलो १७
न्यमेव ८१ मुशुंडिभिंडिपाला आयुधविशेषाः ८२ ८३ ८४ रामतेजःसमाविश्यप्राप्यतत्तेजःसमावेशेनबलवत्त्वेहेतुमाहरामशक्तीति
८५

सर्वेश्वरःसंकल्पमात्रेणसर्वसंहारसमर्थोपिमाययामनुष्यत्वविडंबनंतदनुकरणंतेनहेतुनातन्निर्वाहाययुद्धादिलीलारूपांमायां
वितनोति ८६ इतिश्रीमत्सकलराज॰ युद्धकांडेपंचमःसर्गः ५ श्रुत्वेतिअतिकायमुख्यंतत्प्रधानम् १ लंकारक्षणार्थमिं
द्रजितंलंकायांनिधायस्थापयित्वा २ ३ आशीःसर्पाणांतालुगताजिह्वादंतइत्यन्ये ४ महासत्वंमहाबलम् मयदत्तांमंदोदरी

सर्वेश्वरःसर्वमयोविधातामायामनुष्यत्वविडंबनेन सदाचिदानंदमयोपिरामोयुद्धादिलीलांवितनोति
मायाम् ८६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेपञ्चमःसर्गः ५ श्रीमहा
देवउवाच श्रुत्वायुद्धेबलंनष्टमतिकायमुखंमहत् रावणोदुःखसंतप्तःक्रोधेनमहतावृतः १ निधा
येंद्रजितंलंकारक्षणार्थंमहाद्युतिः स्वयंजगामयुद्धायरामेणसहराक्षसः २ दिव्यंस्यंदनमारुह्यसर्वश-
स्त्रास्त्रसंयुतम् राममेवाभिदुद्रावराक्षसेंद्रोमहाबलः ३ वानरान्बहुशोहत्वाबाणैराशीविषोपमैः पा-
तयामाससुग्रीवप्रमुखान्यूथनायकान् ४ गदापाणिमहासत्वंतत्रदृष्ट्वाविभीषणं उत्ससर्जमहाशक्तिम
यदत्तांविभीषणे ५ तामापतंतीमालोक्यविभीषणविघातिनीम् दत्ताभयोयंरामेणवधार्होनायमासुरः
६ इत्युक्त्वालक्ष्मणोभीमंचापमादायवीर्यवान् विभीषणस्यपुरतःस्थितोकंपइवाचलः ७ साशक्तिर्ल
क्ष्मणतनुंविवेशामोघशक्तितः यावंत्यःशक्तयोलोकेमायायाःसंभवंतिहि ८

पित्रादत्ताम् ५ विभीषणविघाति
नींत्राणहरांरामदत्ताभयत्वादयमसुरएवासुरवधार्होनशक्तिश्चमादृशानतिरिक्तेष्वमोघेवेति ६ उक्त्वाविचार्यविभीषणपुरतस्त
पृष्ठतःकृत्वाशक्तिसंमुखेस्थितः ७ अमोघशक्तितःअमोघसामर्थ्यवत्त्वात् नन्वेवंकथंलक्ष्मणजीवनंतत्राह यावंत्यइतिसंभवंति
प्रकटिताभवंति ८

ईश्वरचैतन्यसंबंधादेवजडायांमायायांसर्वशक्तिप्रादुर्भावइतितासामाधारभूतोलक्ष्मणोऽतःसर्वशक्तिचालकस्यमायाश-
क्त्यामायानिर्मितयाशक्त्यानमूर्तिरितिभावः ९ नन्वेवंमूर्च्छापिकुतस्तत्राह तथापिइतितदनुव्रतः नरवत् अन्यथारावणस्या
मनुष्यत्वज्ञानेतन्मृतिर्दुर्लभेत्याशयेनमूर्च्छादिनाटनमितिभावः १० तोलयितुंचालयितुमपिनशक्तोबभूवस्रुतरामुत्थाप

तासामाधारभूतस्यलक्ष्मणस्यमहात्मनः मायाशक्त्याभवेत्किंवाशेषांशस्यहरेस्तनोः ९ तथापिमानुषंभाव
मापन्नस्तदनुव्रतः मूर्च्छितःपतितोभूमौतमादातुंदशाननः १० हस्तैस्तोलयितुंशक्तोनबभूवातिविस्मितः
सर्वस्यजगतःसारंविराजंपरमेश्वरम् ११ कथंलोकाश्रयंविष्णुंतोलयेल्लघुराक्षसः गृहीतुकामंसौमित्रिं
रावणंवीक्ष्यमारुतिः १२ आजघानोरसिक्रुद्धोवज्रकल्पेनमुष्टिना तेनमुष्टिप्रहारेणजानुभ्यामपतद्भुवि
१३ आस्यैश्चनेत्रश्रवणैरुद्वमन्रुधिरंबहु विघूर्णमाननयनोरथोपस्थउपाविशत् १४ अथलक्ष्मणमा
दायहनूमान्रावणार्दितम् आनयद्रामसामीप्यंबाहुभ्यांपरिगृह्यतम् १५ हनूमतःसुहृत्त्वेनभक्त्याच-
परमेश्वरः लघुत्वमगमद्देवोगुरूणांगुरुरप्यजः १६ साशक्तिरपितंत्यक्त्वाज्ञात्वारामायणांशजम् राव
णस्यरथंप्रागाद्रावणोपिशनैस्ततः १७ संज्ञामवाप्यजग्राह बाणासनमथोरुषा राममेवाभिदुद्राव
हस्वारामोपितंक्रुधा १८

यितुंतेनचातिविस्मितआसीत् तत्रहेतुमाह सर्वस्येतिवि
राजंसर्वजगद्रूपेणभासमानं अतएवजगतःसारम् ११ १२ अपतत्रावणः १३ १४ १५ भक्त्यातस्यस्वभक्तत्वादितिभा
वः गुरूणांगरिष्ठानाम् १६ नारायणांशजंतत्त्वेनस्वाविषयंज्ञात्वा १७ बाणासनंधनुः १८ ७ ७ ७ १८

रावणंरथस्थंदृष्ट्वालोकदृष्ट्यातत्साम्यायहनूमंतमारुह्याभिदुद्राव १९ वज्रस्यनिष्पेषोनिर्घातः २० मेपुरःतिष्ठक्वगमिष्यसि
सर्वत्रसमदर्शिनः तेनेतोगमनेऽपिमदृश्यविषयेगमनंनसंभावितमितिभावः किंच यद्यप्यहंसर्वत्रसमदर्शीतिथापिअप
राधंकृत्वाजीवनंदुर्लभं एतावदेवमेसमदर्शित्वंयत्कर्मानुरूपफलदत्वंअन्यथावैषम्यनैर्घृण्येआपद्येतेइतिभावः २१ अन्य

आरुह्यजगतांनाथोहनूमंतंमहाबलम् रथस्थंरावणंदृष्ट्वाअभिदुद्रावराघवः १९ ज्याशब्दमकरोत्तीव्रंव
ज्रनिष्पेषनिष्ठुरम् रामोगंभीरयावाचाराक्षसेंद्रमुवाचह २० राक्षसाधमतिष्ठाद्य क्वगमिष्यसिमेपुरः
कृत्वापराधमेवंमेसर्वत्रसमदर्शिनः २१ येनबाणेननिहताराक्षसास्तेजनालये तेनैवत्वांहनिष्यामि-
निष्ठाद्यममगोचरे २२ श्रीरामस्यवचःश्रुत्वारावणोमारुतात्मजम् वहंतंराघवंसंख्येशरैस्तीक्ष्णैरताडय
त २३ हतस्यापिशरैस्तीक्ष्णैर्वायुसूनोःस्वतेजसा व्यवर्धतपुनस्तेजोननर्दचमहाकपिः २४ ततोदृष्ट्वा
हनूमंतंसव्रणंरघुसत्तमः क्रोधमाहारयामासकालरुद्रइवापरः २५ साश्वंरथंध्वजंसूतंशस्त्रौघंधनु
रंजसा छत्रंपताकांतरसाचिच्छेदशितसायकैः २६ ततोमहाशरेणाशुरावणंरघुसत्तमः विव्याधवज्र
कल्पेनपाकारिरिवपर्वतम् २७ रामबाणहतोवीरश्चचालचमुमोहच हस्तान्निपतितश्चापस्तंसमीक्ष्य
रघूत्तमः २८

दपिसमदर्शित्वमाह येनेति नतुविषादिलिप्तैरित्याशयः २२ राघवंवहंतंहनूमंतमताडयत् २३
स्वतेजसास्वीयेनस्मृतरौद्रतेजसातेजोव्यवर्धत यद्वारामःस्वतेजसाहनूमतस्तेजोव्यवर्धत व्यवर्धयदित्यर्थः २४ २५
अंजसाशीघ्रंयुगपदेवेनियावत् २६ पाकारिरिंद्रः २७ तंसमीक्ष्यताद्दशावस्थंरावणंसमीक्ष्य २८ ७ ७

तादृशावस्थस्यवीरस्यहननानौचित्यंस्मृत्वाकार्यशेषंविचार्यकिरीटमेवाच्छिनच्छेद ततोरावणंप्रतिउवाचेतिशेषः तदेवाहाऽनु-
जानामीति २९ लंकांप्रविश्याश्वास्यश्वोबलंपश्यसीत्युक्तइतिशेषः ३० ३१ लीलयेत्यनेनवस्तुतः शोकाभावउक्तः ३२ वानरा

अर्धचंद्रेणचिच्छेदतत्किरीटंरविप्रभम् अनुजानामिगच्छत्वमिदानींबाणपीडितः २९ प्रविश्यलंकां
माश्वास्यश्वःपश्यसिबलंमम रामबाणेनसंविद्धोहृतदर्पोथिरावणः ३० महत्यालज्जयायुक्तोलंकां
प्राविशदातुरः रामोपिलक्ष्मणंदृष्ट्वामूर्च्छितंपतितंभुवि ३१ मानुषत्वमुपाश्रित्यलीलयानुशुशोच
ह ततःप्राहहनूमंतंवत्सजीवयलक्ष्मणम् ३२ महौषधीःसमानीयपूर्ववद्वानरानपि तथेतिराघवेणो
क्तोजगामाशुमहाकपिः ३३ हनूमान्वायुवेगेनक्षणात्तीर्त्वामहोदधिम् एतस्मिन्नंतरेचाराःरावणायन्य
वेदयत ३४ रामेणप्रेषितोदेवहनूमान्क्षीरसागरम् गतोनेतुंलक्ष्मणस्यजीवनार्थंमहौषधीः ३५
श्रुत्वाऽनुचारवचनंराजाचिंतापरोऽभवत् जगाममंत्रागारेवैकाकीकालनेमिगृहंक्षणात् ३६ गृहागतंसमा-
लोक्यरावणंविस्मयान्वितः कालनेमिरुवाचेदंप्रांजलिर्भयविह्वलः अर्घ्यादिकंततःकृत्वारावणस्या
ग्रतःस्थितः ३७ किंतेकरोमिराजेंद्रकिमागमनकारणम् कालनेमिमुवाचेदंरावणोदुःखपीडितः ३८
ममापिकालवशतःकष्टमेतदुपस्थितम् मयाशक्त्याहतोवीरोलक्ष्मणःपतितोभुवि ३९

नपिअपिनाल-
क्ष्मणम् ३३ क्षणान्महोदधिंतीर्त्वागत्वौषधीरानयामीति प्रतिज्ञायेतिशेषः जगामेत्यनेनान्वयः प्रस्थातुमुद्यतइत्यर्थः ३४
नेतुंआनेतुं ३५ ३६ स्थितःकालनेमिः ३७ किमागमनकारणमितिरावणंपप्रच्छेतिशेषः ३८ कष्टमेवाहमयेति ३९

गतःयुद्धभूमेःप्रस्थितइत्यर्थः ४० कालात्ययःश्वस्तनसूर्योदयरूपः ४१ हेईशरावणेतिछेदः धारयहृदयेइतिशेषः ४२ ४३ तथैव
मेभविष्यतिमृत्युरेवभविष्यतीत्यर्थः ४४ अक्रूरकुलमितिच्छेदः किंकिंफलंजडात्मनाजडस्वरूपेण ४५ एवंजीवितादौवैराग्य
मुपदिश्यकर्तव्यमुपदिशतिसीतामिति रम्यत्वोपपादकंमुनिगणाश्रयमिति ४६ यथैवपद्मासनादौस्थित्वास्थानात्सुखंलभतेन

तंजीवयितुमानेतुमोषधीर्हनुमान्गतः यथानस्यभवेद्विघ्नंतथाकुरुमहामते ४० माययामुनिवेषेणमोहय
स्वमहाकपिम् कालात्ययोयथाभूयात्तथाकुलेहिमंदिरे ४१ रावणस्यवचःश्रुत्वाकालनेमिरुवाचतम् रा
वणेशवचोमेद्यशृणुधारयतत्त्वतः ४२ प्रियंतेकरवाण्येवनप्राणान्धारयाम्यहम् मारीचस्ययथारण्येपु
राभून्मृगरूपिणः ४३ तथैवमेनसंदेहोभविष्यतिदशानन हताःपुत्राश्चपौत्राश्चबांधवाराक्षसाश्चते ४४
घातयित्वाऽक्रूरकुलंजीवितेनापिकिंतव राज्येनवासीतयावाकिंदेहेनजडात्मना ४५ सीतांप्रयच्छरामायरा
ज्यंदेहिविभीषणे वनंयाहिमहाबाहोरम्यंमुनिगणाश्रयम् ४६ स्नात्वाप्रातःशुभजलेकृत्वासंध्यादिकाः
क्रियाः ततएकांतमाश्रित्यसुखासनपरिग्रहः ४७ विसृज्यसर्वतःसंगमितरान्विषयान्बहिः बहिःप्रवृ
त्ताक्षगणंशनैःप्रत्यक्प्रवाहय ४८ प्रकृतेर्भिन्नमात्मानंविचारयसदानघ चराचरजगत्कृत्स्नंदेहबुद्धीं
द्रियादिकम् ४९ आब्रह्मस्तंबपर्यंतंदृश्यतेश्रूयतेचयत् सैषाप्रकृतिरित्युक्तासैवमायेतिकीर्तिता ५०

सुखासनम् ४७ बहिःकृत्वेतिशेषः दूरेकृत्वाइत्यर्थः बहिःप्रवृत्तंबाह्यविषयेषुप्रवृत्तमक्षगणमिंद्रियगणंप्रत्यक्प्रवाहय
आत्मविषयंकुरु सर्वसहायस्यमनसआत्मविषयत्वकरणमेवसर्वेंद्रियाणामात्मविषयत्वकरणम् ४८ तदेवोपपादयति प्रकृ
तेरिति प्रकृतिस्वरूपमाह चराचरमिति एतदेवप्रकृतिरित्यर्थः ४९ किंविशेषेणदृश्यंसर्वमेवमायेत्याहाब्रह्मेति ५० ५

सैवजगद्वृक्षस्यसर्गादिकारणं लोहितेत्यादिस्वस्यत्रिगुणात्मकत्वात् राजससात्विकतामसाः प्रजाः सृजति ५१ तथाकामक्रोधा
दीन्पुत्रान्हिंसाद्याश्चकन्यकाः सृजतिस्वसृष्टस्यजगतोवृद्ध्यर्थमित्यर्थः एवंसृष्ट्वाआत्मानमात्मपदवाच्यंविभुंदेवंस्वैर्गुणैः प
दार्थैर्मोहयति तेष्वहंममेतिबुद्धिमंतंकरोति ५२ स्वनिष्ठान्जगत्कर्तृत्वादीन्गुणान्सन्निधानेनतत्रारोप्यस्ववशंकृत्वा अहं
कर्तेत्यादिबुद्धिमत्त्वकरणमेवतस्यवशीकरणम् ५३ शुद्धोप्ययंदर्शनादिविकारहीनोपिपश्यतीवबहिर्विषयान्स्वमात्मानं-

सर्गस्थितिविनाशानांजगद्वृक्षस्यकारणम् लोहितश्वेतकृष्णादिप्रजाःसृजतिसर्वदा ५१ कामक्रोधादिपु-
त्राद्यान्हिंसातृष्णादिकन्यकाः मोहयत्यनिशंदेवमात्मानस्वगुणैर्विभुम् ५२ कर्तृत्वभोक्तृत्वमुखान्स्वगुणा
नात्मनीश्वरे आरोप्यस्ववशंकृत्वातेनक्रीडतिसर्वदा ५३ शुद्धोप्यात्मायथायुक्तोपश्यतीवसदाबहिः
विस्मृत्यचस्वमात्मानमायागुणविमोहितः ५४ यदासद्गुरुणायुक्तोबोध्यतेबोधरूपिणा निवृत्तदृष्टिरा
त्मानंपश्यत्येवसदास्फुटम् ५५ जीवन्मुक्तःसदादेहीमुच्यतेप्राकृतैर्गुणैः त्वमप्येवंसदात्मानंविचार्यनियतें
द्रियः ५६ प्रकृतेरन्यमात्मानंज्ञात्वामुक्तोभविष्यसि ध्यातुंयद्यसमर्थोसिसगुणंदेवमाश्रय ५७

स्वस्वरूपंविस्मरणेहेतुर्मायागुणविमोहितत्वम् ५४ तर्हिकिंसर्वथाविस्मृतस्वस्वरूपस्यबंधएवनेत्याह यदेतिबोधरूपि
णाज्ञानस्वरूपएवाहमितिजानताजीवन्मुक्तेनेत्यर्थः निवृत्तदृष्टिः बहिर्विषयेभ्यइतिशेषः आत्मानंशुद्धमुक्तबुद्धस्वभाव
मात्मस्वरूपम् ५५ तादृशसद्गुरूपदेशान्निदिध्यासनसंपत्याजीवन्मुक्तिदशांप्राप्तः प्राकृतैर्गुणैः सुखदुःखादिभिर्मुच्यते
अतोमदुपदेशाच्छ्रुतमात्मानमेवंविचार्यमदुक्तात्मस्वरूपंविचारेणदृढीकृत्य ५६ ध्यातुमितिमदुक्तप्रकारेणध्यातुमित्यर्थः ५७

[OrderDescription]
,CREATED=30.12.19 15:58
,TRANSFERRED=2019/12/30 at 16:09:24
,PAGES=77
,TYPE=STD
,NAME=S0002420
,Book Name=M-2420(5)-ATHSHRIMAD ADHYATAMAY RAMAYAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF

FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF

FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF

FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,